

Veszprém megye középkori templomépítészetének kutatási kérdései

GUZSIK TAMÁS

Egy-egy terület középkori építészetének feldolgozása minden esetben két lépcsőt feltételez: a rendelkezésre álló anyag számbavételét, összegyűjtését (topográfiai alapkutatás), majd az így nyert összkép értékelését, feldolgozását (morfológia, tipológia). A Veszprém megye középkori műemlékeivel foglalkozó számos publikáció – a monográfiák egy részétől eltekintve – a fenti célok valamelyikét tekintette magáénak (ZÁDOR 1960, KOPPÁNY 1963, KOZÁK 1966, KOPPÁNY 1967, ÉRI 1969, KOPPÁNY 1969, KOZÁK 1969, KOPPÁNY 1971). Első pillanatban különösen hálás témának tűnik a terület templomépítészetének tipológiája. Hiszen az emlékek viszonylag nagy száma bő variációs lehetőséget tartalmaz, és csábít az alaprajz meghatározó elemei (apszis, karzat, torony, sekrestye) és a kronológia közötti lineáris összefüggés kimutatására. Az alaposabb, és több szempontot is figyelembe vevő kutatás azonban rögtön megmutatja, hogy egy ilyen fajta összefüggés csak a probléma végső, és indokolatlan leegyszerűsítése révén nyerhető. Jelen tanulmány – a konkrét adatközlésen túl – egy módszertani kísérlet kíván lenni: komplex vizsgálati módot keres a vázolt tipológiai probléma egyes meghatározóinak feltárására. Konkréten: az alaprajz és a kronológia tipológiai értékelését kibővíti az épület történeti (alapító jogállása, terület birtokviszonyai, lélekszám), műszaki (méretek, térarány, anyag-szerkezet) és egyházi jogi (védszent, keletelés, jogállás) adatainak feldolgozásával. Eredménye is talán csak annyi, hogy felveti azokat a nehézségeket, amelyek egy szélesebb körű vizsgálat során az ismertetett módszerben rejlenek.

(A kísérlet első lépcsőjének, a kartográfiai feldolgozásnak a bemutatása 1977 augusztusában a középeurópai középkori építészet kutatásával foglalkozó tihanyi szimpozion keretében történt.)

A módszer kikísérletezésére és bemutatására ideális modellnek tűnik Veszprém megye. Tájenergiája (természet- és gazdaságföldrajz, etnikai struktúra), története, szerkezete elég változatos. Az emléktárhely is nagy számban áll rendelkezésre, s megoszlása (különböző típusú falusi templomok, egyedi alkotások, egyházi testületek épületei stb.) tág lehetőséget kínál a

módszer kipróbálására. Az emlékek jól dokumentáltak, és a megye középkori műemlékállományának alapkutatás-szintű feldolgozása majdnem teljesnek mondható. Végül döntő szempont volt a kiválasztásnál, hogy a Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága olyan megértő partnere volt a kísérletnek, aki a kutatást és feldolgozást lehetővé tette és maximálisan támogatja.

De helytelen volna elhallgatni az éppen a 'modell-megye' kiválasztása kapcsán felmerült problémákat. A legnagyobb elvi nehézséget a lehatárolás jelentette. Magyarországon a középkori építőművészet a IX–X. századtól kezdődik. Így a jelen összefoglaló sem tartalmazza az előzmény, késő római, őkeresztény építészet emlékeit (a kontinuitás hatástényezőivel azonban számolva). A középkori intervallum végpontja egyértelmű: a megye török megszállása ill. részleges elnéptelenedése. A korszak felosztása alkalmazkodik az általánosan elfogadott magyar középkori periodizációhoz. Az első időszak jelenti a magyar romanika kialakulását és fejlődését a francia (ciszterci) hatás megjelenéséig, a XII. sz. végéig, a második a ciszterci műhelyek és a magyar késő romanika korszaka, egyben a gótika elemeinek kialakulása a XIV. sz. elejéig, a harmadik a gótika általánossá válása (Anjou-kor), XIV. sz., míg az utolsó a magyar késő gótika önálló műhelyeit jelöli (XV. sz.–XVI. sz. eleje). Természetesen figyelembe kellett venni – többnyire falusi templomokról lévén szó – az egyes stílusirányzatok lokális késését.

Komolyabb nehézséget jelent a feldolgozandó terület megválasztása. A vizsgálatot a megye mai közigazgatási határain belül végeztük. Ez olyan szükségmegoldás, amelynek történeti szempontból számos hátránya és vitatható pontja van, és egyetlen előnye a gyakorlati használhatóság. A jelenlegi megyehatárok csak 1946–56 között véleglegesedtek. (ILA–KOVA-CSICS 1964). De a felszabadulás előtti megyei beosztás felhasználása is magában hordaná a történetietlenséget, hiszen a középkor során többször változott az – eredetileg több várispánságból kialakult – megye határa. Egyházi építészetéről lévén szó, kézenfekvő megoldásnak kínálkozott az egyházmegyei beosztás

figyelembevétel. Ez viszont – éppen a veszprémi püspökség esetén – a terület olyan kibővítését jelentené, amely az adott modell-kísérletre nem alkalmas. A középkori egyházmegye ugyanis a Dunántúl legnagyobb részét magában foglalta (Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Komárom, Fejér, Pest megyék területén). Emellett ellentmondás jelentkezne a középkori (egyházi) és a földrajzi (tájegységi) határok között. Az egyes főesperességek (pl. Pápa) jogállása, hovatartozása is az idő folyamán változott, így a területünkön kialakult szakrális építészetet több – a jelen vizsgálatban nem tárgyalt – tényező befolyásolta. A mai megyehatár nagyjából tükrözi a terület tájenergiái (természet-, gazdaságföldrajzi), történeti, etnikai, szociológiai stb. egységét. A munkánkat megelőző alapkutatások és dokumentációk (pl. a megye Régészeti Topográfiája) szintén a jelenlegi határok figyelembevételével készültek, így jelen tanulmány szempontjából felbecsülhetetlen értékű források és előmunkálatok. (MRT 1–4). Megjegyzendő, hogy a módszer jelenlegi, kísérleti alkalmazása is már arra számít, hogy ez a feldolgozás előbb-utóbb egy nagyobb, összefüggő területhez tartozhat, ahol már az említett (polgári és egyházi) határoknak a jelentősége minimálisra zsugorodik. Következő lépésként az egyházmegyei lehatárolást választottuk, s ennek keretében készült el a Dunántúl hasonló feldolgozásának kartográfiai része.

A megye egészéhez hasonlóan, az egyes középkori települések helyét is a mai közigazgatási határok alapján rögzítettük. Ennek az a hátránya, hogy néhány esetben az eredetileg összetartozó, ill. osztódással elkülönült településeket (pl. Dörgicse, Páh stb.) a mai községhatárok szerint szétválasztja. Előnye viszont kettős: egyrészt alkalmazkodik a Régészeti Topográfia által kialakított lokalizáláshoz, másrészt elkerülhetővé teszi a korábbi szakirodalom egyik gyakori hibáját, ti. egy-egy emlék (főleg a közigazgatási belterületen kívül eső romterület) több községnél történő szerepeltetését (pl. Sáska–Dabas, Szóc–Dabas, Ároktő, Szentantalfa, Szentberek stb.).

A kutatás első feladata volt a rendelkezésre álló emléktanyag számbavétele. A mai megye területén – pillanatnyi ismereteink szerint – 583 középkori települést ill. lokalizálható egyházi intézményt sikerült kimutatni. Ebből egyházas település ill. templomhely 414 db (71,0%), nem egyházas hely 169 (29,0%). Utóbbiakkal a további vizsgálat során nem foglalkozunk. A fennmaradó 414 középkori település ill. templomhely a mai közigazgatás szerint 229 község területén található. A középkori és a mai településsűrűség aránya tehát az egyházas helyek alapján 1,8, a teljes településállomány figyelembevételével (583 középkori, 265 mai település) 2,2. Ez az adat a vizsgált időszak egészének a mérlege, a valóságban egy-egy időpillanatban kevesebb település létezett (keletkező ill. megszűnő falvak). Az általunk ismert középkori egyházas ill. templomos helyek adatait – a könnyebb

kezelhetőség és áttekinthetőség érdekében – táblázatosan rögzítettük.

Az emléktanyag összetétele:

A táblázat 1–4. oszlopa az emlékek alapadatait tartalmazza. A hivatkozás – mint fent indokoltuk – a mai községek ABC-rendjében történik, a 3. oszlopban feltüntetve az ott található középkori településeket. Egy-egy középkori falu az évszázadok során több néven is előfordul (pl. Alsópáh = Hoszszúpáh = Bórpáh stb.). Ezeknél a gyakoribb névváltozatokat tüntettük fel. Az emlékek funkciójára és pillanatnyi állagára a 4. oszlop jelzése utal. Eszerint parochiális funkcióval – plébánia, (filia) 380 emlék rendelkezett (91,79%), ennek jele: δ . Egyházi testület birtokában 30 épület volt (7,24%), ezek jelölése $\square$. Egyéb funkciójú épület (pl. kórházkápolna) 4 db volt (0,97%), jelölésük $\pm$. Az emlékek állagát a funkciójel helyzete mutatja.

– álló v. átépített templom (δ $\square$ $\pm$)	79 db	19,1%
– jelenlegi formája miatt bizonytalan álló emlék (jele: δ ? $\square$? $\pm$?)	9 db	2,2%
– templomrom (jele: $\circ$ + $\square$ + $\pm$)	83 db	20,0%
– bizonytalan rendeltetésű, feltételezett templomrom (jele: $\circ$? $\square$? $\pm$?)	2 db	0,5%
Tehát emlékszerűen ismert összes:	173 db	41,8%
Eltűnt templom ill. egyházas hely (jele: $\square$ $\pm$)	241 db	58,2%
Összes egyházas hely ill. templom	414 db	100,0%

Az alapítás (építés) időpontja:

A táblázat 5. oszlopa a templom alapításának ill. építésének tudott vagy feltételezett időpontját jelöli. Ebben a Régészeti Topográfia – különböző módszerrel meghatározott – alapadatait vettük át. Ahol konkrét datálási támpont nem állt rendelkezésre, ott az első okleveles említést tekintettük ante quem-nek. Néhány esetben (pl. Monoszló, Herend) sor kerülhetett stíluskritikai kormeghatározásra is. A fokozottan bizonytalan emlékeknél (vagy ahol más okból szükségtelen volt) az időpont jelölését elhagytuk. Így a megyében az ismert datálású emlékek száma 198 db, az egész állomány 47,8%-a. A kormeghatározás a legtöbb esetben (168 db, 40,6%) csupán évszázad pontosságú, ill. a bevezetőben említett időhatárok közé helyezést jelenti. A fennmaradó 30 emlék esetében (7,2%) sikerült – főleg a rendelkezésre álló írott források alapján – közelebbi kormeghatározás. Az emléktanyag alapítás szerinti megoszlása:

- XI–XII. századi alapítású 52 emlék (12,6%), ebből konkrét időponthoz köthető 6 db,
- XIII. századi alapítású 108 templom (26,0%), ebből pontosabban meghatározható 11 db,
- XIV. századi emlék 19 db (4,6%), közelebbi datálású 7 db,
- XV. századi alapítású 19 emlék (4,6%), amelyből pontosabban datálható 6 db.

A fenti összefoglalásban a templom formáját lényegesen befolyásoló – és datálható – átépítéseket is beszámítottuk.

Birtokviszonyok:

A következő vizsgálat az egyes települések (templomos helyek) birtokviszonyaival foglalkozik (táblázat 6. oszlop). Előjáróban meg kell jegyezni néhány dolgot a táblázat adataival kapcsolatban. A megye középkori birtokviszonyai viszonylag jól ismertek. Korábban születtek is feldolgozások, amelyek egy-egy időpontban vetítették a megye területére az akkor éppen érvényes birtokállapotokat. (CSÁNKI 1897, HOLUB 1933, ill. ÉRI 1969). Jelen tanulmánynak nem elsődleges célja ilyen – történeti szempontból bizonyára kifogástalan – birtokmegoszlást felvázolni. Itt az egyes területek jogállását csupán olyan szempontból vizsgáljuk, hogy mennyiben befo-

lyásolta a birtokos személye a birtokán kialakuló építészetet, milyen műhely-, vagy stíluskapcsolat bázisa lehet az alapító jogállása. Miután az egyes emlékek különböző időpontban jöttek létre, számunkra a terület birtokviszonya csak éppen abban az időpontban érdekes. Ezért adtuk fel az általánosan elfogadott lineáris (azonos időpontban valamennyi helységet vizsgáló) módszert, helyette az egyes települések jogállását csak a templomalapítás ill. építés tudott (vagy feltételezett) időpontjára adjuk meg. Az általános történeti szempontból így esetleg vitatható módszert kizárólag segédeszköznek (és nem önálló kutatási szisztémának) tekintjük. Ebben a munkában a legfontosabb előnye az, hogy a középkorban gyakori birtokváltozás miatt szükséges sűrű (pl. tízéves szakaszokra felbontott) általános birtokvizsgálatot feleslegessé teszi, ugyanakkor (főleg világi nagybirtokos családok esetén) módot ad a feltüntetett időhatárokon túlmutató esetleges tradíciók, specialitások könnyebb felismerésére is.

Az egyes települések jogállását két szempontból elemeztük. Először a település birtokrészeinek (birtokosainak) számát vizsgáltuk az egyes templomok alapításának ill. építésének idején. A megosztott birtokokat a megfelelő szorzóval beszámítva az egyházas helyek birtokmegosztási (jogi) egységeinek számát kapjuk:

Vizsgált egyházas hely: 414 db 100,00%
Ebből:

– ismeretlen birtokviszony:	22 db	5,31%
– osztatlan birtok (egy birtokos):	261 db	63,04%
– osztott birtok (két birtokos):	108 db	26,09%
– osztott (három birtokos):	22 db	5,31%
– osztott (négy birtokos):	1 db	0,25%

Így a birtokos személye és száma szerinti vizsgált jogi egység összesen: $22 + 261 + 108 \times 2$ (két birtokos) $+ 22 \times 3$ (három birtokos) $+ 1 \times 4$ (négy birtokos) = 569 db.

Második lépésként az egyes birtoktípusokat különböztettük meg. Ennek felosztásában követtük a korábbi – ilyen típusú – tanulmányok csoportosítási módszerét. Az eltérés csak annyi, hogy az egyházi nagybirtokon belül megkülönböztettük egyrészt a saját egyházmegyei papi testületek (püspök, káptalan) és szerzetesestestületek, másrészt az egyházmegyében lévő és az egyházmegye határain kívül fekvő egyházi intézmények birtokait (itt elkerülhetetlen volt az egyházmegyei határok alkalmazása!) Külön kezeltük ezenkívül az egyes apácarendek által birtokolt területeket (egyházmegyei hovatartozástól függetlenül). Ezt a felbontást nem csupán az egyes birtokfajták használatának mértéke és módja szerinti különbség indokolja, hanem – elsősorban – a birtokosok által közvetített (helyi és külső) esetleges stíluskapcsolatok alátámasztása is. Többek között ezért nem bontottuk tovább az említett egyházi intézmények birtokait a belső elosztás szerint (püspök ill. káptalan, apát ill. konvent stb.). Ennek ugyanis sem az említett birtokhasználat, sem a feltételezett stílusközvetítés szempontjából sincs meghatározó jelentősége. Az egyes birtoktípusok számszerű megoszlása:

– királyi, királynői birtok, királyi várbirtok, várnepek birtoka (jele: A)	98 egység	17,22%
– a veszprémi püspökség (püspök és káptalan) birtoka (jele: B)	72 egység	12,65%
– az egyházmegye határain belüli férfi szerzetesrend birtoka (jele: C)	50 egység	8,79%
– más egyházmegyei testület (püspök, káptalan) területe (jele: D)	22 egység	3,87%
– más egyházmegyében lévő férfi szerzetesrendek birtoka (jele: E)	24 egység	4,22%
– női szerzetesrend birtoka (jele: F)	18 egység	3,16%

– világi nagybirtok jobbágyfaluja (jele G)	172 egység	30,23%
– helyi nemesi faluközségek, egytelkesek (jele: H)	91 egység	15,99%
– ismeretlen, bizonytalan birtok (jele: –)	22 egység	3,87%
Tehát összes jogi (birtok-) egység:	569	100,00%

A vizsgálat teljessége szempontjából ide kívánczokna a lakosság számának, a népesség összetételének – jelen kutatás során el nem végzett – megállapítása. Ebből az etnikum elemzése kihagyható, mert lehet annyira egységesnek tekinteni, hogy az a stílushatások ill. építészeti irányzatok formálásában nem játszik döntő szerepet. A lakosság létszáma, mint az adott terület (település) gazdasági életének, erejének (tehát építőtevékenységének is) meghatározója viszont annál lényegesebb. Mind az egyes területekre, mint az ország egészére vetítve történtek statisztikus kalkulációk, becslések. (SZABÓ 1963, SZABÓ 1966, MAKSAI 1971). A megye középkori lélek- ill. településszáma vonatkozásán két fontos összefüggéssel rendelkezünk: az 1332–1337 között készült pápai tizedjegyzék (Monumenta Romane Episcopatus Vespriensis, II. 1899. 66., 74.), ill. a megye 1488-as adóösszeírása (OL. DI. 28. 340., ismerteti: ÉRI 1969). A pápai tizedjegyzék csak következtetéseket enged, hiszen az egységként kezelt plébánia gazdasági erejét az adóként felrótt összeg jelképezi. Ez csak a többi megye hasonló kimutatásaival való összevetés alapján jelent viszonyított értékeket. De kellő kritikával kell fogadni az 1488-as adórajstrom adatait is. Ezek eredeti funkciója az adóösszeírás és nem a népességnylvántartás volt, az egyes portákat csupán gazdasági szempontból értékelték (ÉRI 1969. 212). Az ezek alapján nyert közelítő értékek nem alkalmasak arra, hogy belőlük az egyes falvak templomalapítás (-építés) korára vonatkozó adatait bizonyító erejűnek tekintsük (lélekszám – gazdasági bázis). Így csak megemlítjük, hogy – kellően pontos, megalapozott ismeretek birtokában – ez a tényező is hozzátartozik a komplex topográfiai értékeléshez.

A templomok névadójának (titulus, patrocinium) vizsgálata:

Táblázatunk következő (7.) oszlopa a templomok védőszentjét, patrociniumát tünteti fel. Ennek ismét több – a vizsgálat szempontjából fontos – vonatkozása van. Bizonyos szentek gyakorisága egy-egy időszakra jellemző lehet, így – némely fenntartásokkal – datálásra is felhasználható. Emellett érdekes lehet az egyes titulusok és az előfordulási terület jogállása, valamint a titulus és az alaprajzi típus összefüggése. A mai megye 414 középkori egyházas helye közül 243-nak (58,7%) ismert a védőszentje. Összesen 45 féle titulust sikerült kimutatni, közöttük a mennyiségi különbség igen nagy: 18 védőszent gyakorisága olyan, hogy az ismert esetek 76,17%-át teszi ki.

Sz. Mária (különböző ünnepei)	37 db	(15,23%)
Sz. Péter-Pál	14 db	(5,76%)
Sz. Mihály főangyal	13 db	(5,35%)
Sz. Kereszt	12 db	(4,94%)
Sz. Márton	12 db	(4,94%)
Sz. Miklós	12 db	(4,94%)
Mindenszentek	12 db	(4,94%)
Sz. István király	11 db	(4,53%)
Sz. György	10 db	(4,12%)
Sz. Margit vt.	10 db	(4,12%)
Sz. András ap.	7 db	(2,88%)
Sz. Jakab ap.	7 db	(2,88%)
Sz. Imre hg.	6 db	(2,47%)
Sz. Katalin, Alexandriai, vt.	5 db	(2,06%)
Sz. Mór	5 db	(2,06%)
Sz. Erzsébet	4 db	(1,65%)

Sz. Kozma-Damján	4 db	(1,65%)
Sz. Mária-Magdolna	4 db	(1,65%)
Sz. István vt.	3 db	76,17%
Sz. Lőrinc vt.	3 db	
Sz. Antal, remete	2 db	
Sz. Márk, ev.	2 db	
Szentháromság	2 db	
Sz. Tamás ap.	2 db	
Sz. Vid-Modeszt	2 db	
Sz. Adalbert	1 db	
Sz. Adorján	1 db	
Sz. Anyos	1 db	
Sz. Balázs	1 db	
Sz. Benedek, apát	1 db	
Sz. Bereck	1 db	
Sz. Euszták	1 db	
Sz. Fábián-Sebestyén	1 db	
Sz. Ferenc	1 db	
Sz. Gál	1 db	
Sz. Gotthárd	1 db	
Sz. Ilona	1 db	
Sz. János, ev.	1 db	
Jézus valamely ünnepe	1 db	
Sz. Lambert	1 db	
Sz. Pál (?)	1 db	
Sz. Remig	1 db	
Szentlélek	1 db	
Sz. Vencel	1 db	
Sz. Walburga	1 db	

A megye területén előforduló titulusok alapján elsősorban az egyes templomok mintaképeiről, stílusbeli példaképeiről kívánunk fogalmat alkotni. Így mellőzzük a – folyó kutatás tárgyát képező – patrocínium-vizsgálat számos kérdését. Példaképpen a leggyakrabban előforduló védőszentek kapcsán hívjuk fel a figyelmet az ismertető komplex vizsgálati módszer néhány – a patrocíniummal is összefüggő – kérdésére.

Mind a megyében, mind az országos átlagban a leggyakoribb a Sz. Mária titulus. A középkorban általános volt – elsősorban egyházi testületek és szerzetesrendek esetén – az intézmény Sz. Mária dedikálása. Megyénkben is 8 egyházi testület (21,6%) viseli ezt a titulust. Elterjedése mind az alapítás korától, az épület jogállásától, mind birtokviszonyaitól függetlenül általános.

Sz. Péter–Pál, mint az „egyház két oszlopa” megkülönböztetett népszerűségnek örvendett ebben a megyében is. Népszerűsítése elsősorban az egyházi birtokokon látszik indokoltnak. A 14 előfordulásból 9 esetben (64,3%) kimutatható, hogy a templom alapításának feltételezett időpontjában a kegyúr vagy birtokos valamilyen egyházi testület volt (5 bencés rendi birtok, 3 a veszprémi káptalan érdekeltsége, 1 a káptalan és a tihanyi apátság közös birtoka). Leggyakoribb a XIII. században (9 db, 64,3%), legkorábban a XI. században (Szőlős, Felsődörgicse) a tihanyi apátság birtokain fordul elő (ÉRI–GERŐNÉ–SZENTLÉLEKY 1964).

Sz. Mihály arkangyal a veszprémi egyházmegye védőszentje, így gyakorisága a megyében indokolt. 13 előfordulásból korai, XI–XII. századi alapítás 7 db (53,8%), egyházi birtokon szintén ugyanennyi található. Az egyházmegyében két kolostor (Lövöld, Vázsonykő) is viseli a titulust, Vázsony esetén a kései (1483) alapítás előzményeként jogunk van egy korábbi, szintén Sz. Mihály titulusú templomot feltételezni (ÉRI 1964). Megemlíthető, hogy a mai megye északi részén (eredetileg győri egyházmegye) a csornai premontrei prépostság (1180. k.) Sz. Mihály védőszentje is közrejátszott a titulus elterjedésében (pl. Gyarmat, Kéttornyúlak, Pápa) (OSZVALD 1957).

A Sz. Kereszt patrocínium elterjedése többnyire a XIII. századra esik (12-ből 8 db, 67%), világi és egyházi birtokon egyaránt. Ebben szerepet játszhat mind a Kereszt-kultuszt népszerűsítő ciszterci rend, mind a XIII. sz. eleji keresztes háborúban való magyar részvétel. Az ennél korábbi előfordulások (3 db, 25%) kizárólag egyházi birtokon ismeretesek.

Felmerülhet a XIII. századi gyakoriság magyarázatánál a Szent Kereszt remetéinek, a pálos rendnek az egyházmegyében kimutatható nagy száma és jelentősége (DAP 1. füz. VI). Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy éppen ezen a területen a rendnek egyetlen Sz. Kereszt nevű monostora sincs. De bizonytalan az „Insula Pilup” nevű – a Sz. Kereszttel szinonimként értelmezett Sz. Ilona titulusú – monostor helyzete is (DAP 2. füz. 400).

A pannonhalmi bencések (győri egyházmegye) által népszerűsített Pannon Szent, Toursi Sz. Márton a megyében is az egyik leggyakoribb titulus. Kultuszának terjedésében uralkodóink is szerepet vállalhattak, mert a korai előfordulások legtöbbször királyi birtok (12-ből 6, 50%). Ugyanakkor az apátságok a megyében kiterjedt birtokain mindössze egy helyen szerepel, valószínűleg a kegyúri egyház (apátság) és a helyi plébánia búcsúnapjának ütközését elkerülendő alakították így (zarándoklat). Ezt a megfigyelést látszik erősíteni Dr. Major Jenő más monostorok birtokaival kapcsolatos észrevétele. (Szíves szóbeli közlését, valamint egyéb támogatását e helyen is köszönöm!) A rend apácáinak birtokán viszont két helyen is szerepel (Kisszőlős – vásárhelyi apácák, Szárberény – veszprémi-völgyi apácák), mindkettő korai alapítású plébánia.

A viszonylag gyakori Sz. Miklós titulus eredete talán visszavezethető a megyében is kimutatható korai keleti egyházi kapcsolatokra (Tihanyi–oroszkői Sz. Miklós barlangkolostor) (ERDÉLYI 1908. 133., CSEMEGI 1946–48). Megállapítható, hogy a legkorábbi előfordulások (12-ből 4, 33%) mind egyházi birtokokon találhatók. A későbbiekben a védőszent már önálló életet él, s a XIII. századtól elsősorban világi nagybirtokokon jelentkezik (7 db, 58,3%). A Sz. Miklós titulus kapcsolatban két elképzelés szokott felmerülni: egyrészt a korai kereskedelemmel, vásártartási joggal hozzák kapcsolatba (mint a kereskedők védőszentje), másrészt elterjedését a dominikánus rend magyarországi alapításaihoz szokták kötni. A megyében látott példák egyik elképzelést sem támasztják alá.

A Sz. Jakab patrocínium – bár elég gyakori – elemzése túlmutatna e tanulmány keretein. Csúpn megemlíthetjük, hogy ez a XIII. században annyira népszerű védőszent korai megjelenésben alig ismert (pl. Zselicszentjakab, 1061.) (RUPP 1870. 322). Csak az 1210-es évektől válik általánossá, s ebben talán a lébényi apátságnak van kezdeményező szerepe. (DERCSÉNYI 1972. 195) Ismeretes a Lébény alapító Pot ispán 1212–1213-as római zarándoklata – e korból jogunk van egyéb zarándoklatokat is feltételezni. Éppen a XII. század 2. felétől jut vezető szerephez Nyugat-Európa talán legismertebb búcsújáróhelye, a spanyolországi Compostela Sz. Jakab temploma (MAROSI 1972. 114). A Compostela környéki, e korban elkészült ciszterci monostorok (Armentera, 1162, Junquera, 1170, Carracedo, 1203, Penamayor, 1225), (DIMIER 1949. 77, 125, 95, 145–146) alaprajzi rendszere feltűnő rokonságot mutat a Compostela-kultuszt Magyarországon megindító Lébénynel. Érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, hogy a magyar XIII. századi Sz. Jakab kultusz (Ják, Jakabsziget, Mórchida, Sopron, Csütörtök, Fertőd, Tornaszentjakab, Zalaszentjakab, Hegyhátszentjakab, Döröske stb.) mennyiben függ össze Lébényvel (Ják, Sopron, Fertőd stb.) – vagy a ciszterci rend hatásterületével (Jakabsziget, Mórchida, Csütörtök). Utóbbi megállapítására ill. kimutatására – konkrét épületornamentika elemzése kapcsán – korábban tettem kísérletet. (GUZSIK 1975. b. 353–354). A magyar pálos rend két korai monostora is viseli a titulust: Pécs–Jakabhegy (1225) (DAP 2. füz. 149–158) és Bakonyszentjakab (1260. k.) (ZSIRAY 1977) utóbbi Veszprém megyében. A királyi területű Nivegy-völgy Szentjakab faluja kivételével a megye valamennyi Sz. Jakab titulusú XII. századi világi birtokoshoz kötődik (Rátót, Atyusz, Péc nemzetség, Essegvári család, Yenerei nemese), tehát olyanokhoz, akik talán maguk is részt vehettek compostelai zarándoklatban.

Alaprajzi rendszer:

A következő vizsgálati szempont (táblázat 8. oszlop) a templomok alaprajzi rendszere. Lényegében ez az épületek legjellemzőbb adata a terület építészeti arculatának fejlődése szempontjából. Eppen e terület alaprajzi rendszereivel a korábbi tipológiai összefoglalók egész sora foglalkozik. Az alábbiakban majd bemutatásra kerülő kartográfiai feldolgozási módszer is az alaprajzi ill. téralakítási rendszerek tipológiai vizsgálatát szolgálja. A megyében – a kutatás pillanatnyi stádiumában – 135 emlék alaprajzát ismerjük (részben vagy egészben). Ez az összes egyházas hely (414 db) 32,6%-a, az ismert (lokalizálható) épületeknek (173 db) 78,0%-a. A fennmaradó ill. hiányzó 22% többnyire publikálatlan ásatási anyag, még el nem végzett, vagy folyamatban lévő feltérlezés következménye, ill. folyamatos felmérés, kutatási munkánk még be nem fejezett része. Az alaprajzok legnagyobb részét Koppány Tibor korábbi kutatása ill. felmérései alapján vettük át (ld. 1. jgyz.). 12 emlék (Paloznak, Szentjakabfa, Herend, Monoszló, Köveskál, Badacsonyör, Uzsaszentlélek, Tálod, Bakonyszentjakab, Szentilona, Inota, Tótvázsony) alaprajzi felmérését végeztük el, ezek dokumentációja részben a VBM, részben a BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet adattárában található.

Az alaprajzi tipológia meghatározó elemei (apszis, torony, oldalkápolna-sekrestye, karzat) közül a legfontosabb – talán ezért legtöbbet vitatott – az apsziszáras. Az egyes átépítések kor is ez változott a leggyakrabban. Ezért az alábbi összeállításban a különböző periódusok alaprajzait szétválasztottuk, így a „névlegesen” ismert alaprajzok száma 155 db (az átépítéskor megváltozott alaprajzot a táblázat is külön sorban tünteti fel). Ebből:

- ⌒ = félkörös v. patkóívíű apszis: 34 db, 21,94%
 - ⌒? = feltételezetten félkörös apszis: 6 db, 3,8%
 - ⌒- = egyenes apsziszáras: 52 db, 33,55%
 - ⌒⌒? = feltételezetten egyenes apszis: 5 db, 3,23%
 - ⌒ = támpillér nélküli polygonális apsziszáras: 8 db, 5,16%
 - ⌒- = támpilléres apszispoligon: 17 db, 10,97%
 - ? = ismeretlen apsziszáras: 28 db, 18,05%
 - = centrális épület félkörös (patkóívíű) apszissal: 4 db, 2,58%
 - ◇ = centrális épület polygonális apszissal: 1 db, 0,65%
- A több hajós alaprajzi rendszereket is besoroltuk a fenti – apszis szerinti – összeállításba. Összesen 10 db több hajós alaprajz ismert (6,45%), ebből félkörös 3 db, egyenes 3 db, támpilléres poligon 2 db, ismeretlen apsziszárasú 2 db. Az egyházi testületek által használt épületek alaprajzi (apszis-) rendszerének megoszlása: félkörös 3 db, egyenes 5 db, poligon 1 db, támpilléres poligon 7 db, körapszisú rotunda 1 db, polygonális centrális épület 1 db, ismeretlen apszisú 2 db.

A mellékelt táblázattal az alapítás (építés) ideje, a terület jogállása és az alaprajzi rendszer (apszisarádás) közötti összefüggéseket kívántuk statisztikusan is bemutatni. Az összeállítás részletes értékelése ismét túllépné e – csupán a módszert bemutatni kívánó – tanulmány kereteit. Néhány fontosabb összefüggést azonban első áttekintésre is feltár. A táblázat az eddig ismertett jelöléseket alkalmazza. A vizsgálatot 109 emlékre végeztük el, az értékek abszolút mennyiségben (db) és a vizsgált szempont szerint relatív megoszlásban (%) szerepelnek. A birtok szerinti megoszlás mennyiségeiben mutatkozó törtszámok az osztott birtokok figyelembevételéből adódnak.

A XI–XII. századi alapítások 86,96%-a félkörös apszisú, ezek zöme a királyi birtokon (16,70%) ill. világi nagybirtokokon (18,09%) jött létre. Az összes XI–XII. századi alapítás zöme a világi nagybirtokra esik (22,43%), ami a kegyúri funkció korai megjelenésével magyarázható.

A XIII. században keletkezett templomok 19,44%-a félkörös apszisú, ezek alapításában továbbra is a világi nagybirtok jut vezető szerephez (8,79%). Ennek majdnem háromszorosát teszik ki (52,78%) a XIII. századi egyenes apszisú templomok. Ezek elterjedésében is a vezető szerep a világi nagybirtoké (11,57%), de nem marad el mögötte sem a veszprémi

püspökség érdekeltsége (10,43%), sem a királyi falvak építkezése (9,72%). Nagyjából azonos megoszlást mutat az összes templomépítés birtokos szerinti megoszlása is.

A XIV–XV. században a félkörös apszis alkalmazása szinte megszűnik, az egyenes apszis formái továbbbélése viszont feltűnő (esetenként saroktámpillérrel kiegészítve) – elsősorban a világi nagybirtokokon (17,86%). Támpillér nélküli poligont a királyi területeken, valamint a szerzetesi birtokokon találunk – elterjedtségében talán az utóbbiaké a szerep. Ugyanígy a kifejezett, támpilléres poligon is szerzetesi közvetítéssel terjedt, a leggyakoribb (13,14%) a világi nagybirtokon.

Érdekes figyelemmel kísérni a szabadabb jogállású, nemesi falvak templomépítésének fejlődését. Meghatározó szerepet egy korszakban sem játszanak, ugyanakkor hűséges követői – a megfelelő késéssel – az uralkodó „divatnak”. Már itt nem mulasztjuk el ennek a fogalomnak a köztudatosítását, minden tipológiai összefoglalásban van ugyanis sok igazság, valamennyi – itt felsorolt – komponens bizonyosan befolyásolja egy-egy terület adott korbéli építészét. Nem szabad azonban elhanyagolni az előképek spontán, „divatszzerű” hatását sem. Ez nemcsak az építető által szerzett impressziók, információk következménye lehet, hanem a helyi építkezést végző mesterek tanultságának, szaktudásának tükröződése, esetleg határa is, így azonnal meghatározóvá válik az adott terület és időszak falusi templomépítésében.

A tipológiai meghatározás többi elemét (karzat, kápolna) a táblázatban nem tüntettük fel. Ennek az az oka, hogy ezek az elemek fokozottan ki voltak téve az idő folyamán bekövetkező átalakításoknak, így ezek eredeti formáját (létét vagy hiányát) rekonstruálni sok esetben már nem lehet. Ugyanakkor – mint alább látjuk – a tipológia szempontjából is alárendelt szerepük van. Példaképpen a toronyok vizsgálatát mutatjuk be: Erre a célra 143 templomalaprajz állt rendelkezésünkre.

Ebből:

- toronnyal rendelkezik 65 db, 45,45%. A torony megoszlása az apszisarádás függvényében: ⌒ 13 db (9,09%), ⌒- 25 db (17,48%), ⌒: 4 db (2,80%), X: 11 db (7,68%), ? : 12 db (8,40%). Egy toronnyal 4 egyházi testület temploma rendelkezik (2,80%).
- kéttornyos elrendezésű 4 db (2,80%), megoszlása: ⌒: 2 db (1,40%), X: 1 db (0,70%), ? : 1 db (0,70%). Egyházi testületeknek 3 temploma rendelkezik két toronnyal (2,10%).
- toronytalan 65 db, 45,45%. Megoszlása: ⌒: 20 db (13,99%), ⌒- 24 db (16,78%), ⌒: 3 db (2,10%), X: 5 db (3,50%), ? : 8 db (5,58%), ○: 4 db (2,80%), ◇: 1 db (0,70%). Ebből egyházi testület birtokában 6 db emlék van (4,20%).
- torony léte nem eldönthető 9 emléknél (6,30), ebből egyházi testületé 3 db (2,10%).

Méret, téarány:

A templomhajók belméretét és téarányát feltűntető 9. és 10. oszlop ismét nem teljes. Nyilvánvaló, hogy a téarány vizsgálatában elengedhetetlen lenne a magassági méretek figyelembevétele. Ehhez azonban – az egész középkori emlékek anyag ismeretében is – nagyon kevés az adat. A felépítmény gyakran már csak töredékes (romok) vagy egyáltalán hiányzik (alapfalak), és ahol megvan, ott is az utólagos, újkori födém (barokk boltozat) jelentősen módosította. Sőt néha még a tényleges alaprajzi méret, arány sem határozható meg pontosan. Sokszor bizonytalan pl. a karzat léte ill. a karzatalja és a hajó kapcsolata (tekinthető-e egy térnek?). A vizsgálható esetek mindegyikénél (119 db) az optikailag érzékelhető vagy funkcionálisan egységesen kihasználható belsőt vettük, a toldalékok és egyéb funkciójú terek (apszis, kápolna) nélkül.

Az egyes korszakok és alaprajzi típusaik jellemző (átlagos) belméretét és arányát az alábbi összeállítás mutatja (a korábbi táblázat mennyiségi adatainak felhasználásával): Az áttekintés

12. sz.	db	20	~	∩	∧	X	?	össz.	A	B	C	D	E	F	G	H	?	össz.
	%	86,96							3,84	2,67	0,50	2,00	0,33	1,00	4,16	2,50	3,00	20
	db								16,70	11,61	2,17	8,70	1,43	4,35	18,09	10,87	13,04	86,96
	%								-	-	-	-	-	-	1,00	-	-	1
	db								-	-	-	-	-	-	4,34	-	-	4,34
	%								-	-	0,50	-	-	-	-	1,50	-	2
	db								-	-	2,18	-	-	-	-	6,52	-	8,70
	%								-	-	1,00	2,00	0,33	1,00	5,16	4,00	3,00	23
	db								3,84	2,67	1,00	2,00	1,43	4,35	22,43	17,39	13,04	100,0
	%								16,70	11,61	4,35	8,70	-	-	-	-	-	-
13. sz.	db	14							1,83	0,84	2,00	-	-	-	6,33	2,00	1,00	14
	%	19,44							2,54	1,17	2,76	-	-	-	8,79	2,78	1,38	19,44
	db								7,00	7,51	4,50	2,00	1,50	2,00	8,33	4,16	1,00	38
	%								9,72	10,43	6,25	2,78	2,08	2,78	11,57	5,78	1,39	52,78
	db								1,00	1,00	-	-	-	-	1,00	-	-	3
	%								1,39	1,39	-	-	-	-	1,39	-	-	4,17
	db								6,33	1,00	0,33	0,50	-	0,50	6,34	1,00	1,00	17
	%								8,79	1,39	0,47	0,69	-	0,69	8,80	1,39	1,39	23,61
	db								16,16	10,35	6,83	2,50	1,50	2,50	22,00	7,16	3,00	72
	%								22,44	14,38	9,50	3,47	2,08	3,47	30,55	9,95	4,16	100,0
14-15. sz.	db	1							-	-	-	-	-	-	1,00	-	-	1
	%	7,14							-	-	-	-	-	-	7,14	-	-	7,14
	db								-	0,50	0,50	-	-	-	2,50	0,50	-	4
	%								-	3,57	3,57	-	-	-	17,86	3,57	-	28,57
	db								1,50	-	1,00	-	-	-	-	0,50	-	3
	%								10,72	-	7,14	-	-	-	-	3,57	-	21,43
	db								0,83	0,33	-	-	-	-	1,84	-	-	3
	%								5,93	2,36	-	-	-	-	13,14	-	-	21,43
	db								-	-	-	-	-	-	1,00	1,00	-	3
	%								-	-	-	-	-	-	7,14	7,14	-	21,43
	db								2,33	0,83	1,50	-	1,00	-	7,14	2,00	-	14
	%								16,65	5,93	10,72	-	7,14	-	45,28	14,28	-	100,0
össz.	db	35	43	6	3	3	22	109	22,33	13,83	9,33	4,50	2,83	3,50	33,50	13,16	6,00	109
	%	32,12	39,45	5,50	2,75	2,75	20,18	100,0	20,49	12,71	8,56	4,13	2,60	3,21	30,73	12,07	5,50	100,0

részben statisztikus igazolását, részben kiegészítését nyújtja Éri István korábbi megállapításainak – ld.: ÉRI 1967. 193–194.

– XI–XII. századi emlékek átlagos belmérete és téraránya:

Λ	20 db	86,96%	8,54 x 5,57 m	1 : 1,53
Π	1 db	4,35%	6,15 x 3,90 m	1 : 1,56
?:	2 db	8,69%	8,77 x 5,60 m	1 : 1,57

A XI–XII. századi templomokra (alaprajztól függetlenül) átlagosan jellemző méret: 8,46 x 5,50; térarány: 1 : 1,54.

– XIII. századi emlékek:

Λ	14 db	19,44%	9,03 x 5,88 m	1 : 1,54
Π	38 db	52,78%	9,26 x 6,23 m	1 : 1,49
Λ	3 db	4,17%	9,27 x 6,03 m	1 : 1,54
?:	17 db	23,61%	10,82 x 6,60 m	1 : 1,64

A XIII. századi templomok jellemző átlagos mérete:

9,58 x 6,24, aránya: 1 : 1,54 – XIV–XV. századi emlékek:

Λ	1 db	7,14%	15,73 x 7,05 m	1 : 2,23
Π	4 db	28,57%	15,92 x 8,57 m	1 : 1,86
Λ	3 db	21,43%	14,48 x 6,13 m	1 : 2,36
X:	3 db	21,43%	11,30 x 5,97 m	1 : 1,89
?:	3 db	21,43%	20,43 x 9,97 m	1 : 2,05

A XIV–XV. századi templomok jellemző átlagos mérete: 15,57 x 7,71; aránya: 1 : 2,02.

Értékelésként megjegyzendő, hogy a statisztikus összesítés cáfolni látszik a korábbi – ilyen témában megjelent hivatkozásokat. Amíg a XI–XII. és XIII. századi periódus között az abszolút méretnövekedés (kb. 13%) megfigyelhető, addig a térarány változása, 'nyúlása' nem igazolható (ÉRI 1967. 193). Valószínűleg ez az átlagosan kialakuló arány (a magassági méretekkel kiegészítve) jelentette a középkori tér kellemes, elfogadott arányát. Ugyancsak itt kell felhívni a figyelmet arra a nem kellően megalapozott kutatási irányra, mely a templomhájó mérete és a befogadott lélekszám között próbál lineáris összefüggést teremteni. Az – immár közhelyként idézett – Sz. István-féle templomépítési törvény 10 falujára jutó egy templom beosztás ma már nem rekonstruálható a területi csoportosítás szempontjából. Még kevésbé megbízható az egyes területek lakosságára, lélekszámára vonatkozó adatmennyiség. Ez az összefüggés (templom befogadóképessége – lélekszám) még a későbbi időben, amikor a legtöbb faluban már önálló templom van – is irreális. Nehéz ugyanis egy olyan – politikailag, gazdaságilag stb. önállóan funkcionáló – közösséget feltételezni, mely pl. egy Egregy-méretű templomba belefért (mérete: 4,4 x 3,9 m, alapterülete: 17,16 m², max. befogadóképessége 30–40 fő). Valószínű tehát, hogy a templomot csak a falu előkelősegei látogatták (belülről), a lakosság nagy része a templomon kívül, annak előterében helyezkedett el, és csak valamilyen 'konferálás' útján értesült a bent folyó szertartásról, ill. kapcsolódott bele. (Az összefüggésre Kralovánszky Alán hívta fel a figyelmemet. Észrevételét e helyen is köszönöm!) és talán ezt őrzi faluhelyen máig is a harang vasárnapi használata, mely a mise egyes részeit jelzi a külső környezet számára.

Tájolás:

Bár nem tartozik szorosan a vizsgálat meghatározó elemeihez, elvégeztük a templomok keletelésének, kitűzésének vizsgálatát is. Mint ismeretes, a középkori templomépítés szabálya volt, hogy a templomtengely kelet-nyugati irányú legyen. Ennek korai megnyilvánulásai még csak az imádkozás irányára vonatkoztak, majd a későbbiekben már konkrét építési szabályként jelentkeznek. Szimbolikus jelentése a korábbi fény-, napszimbolika krisztianizált változatával függhet össze,

ez a tételes teológiában, a skolasztikában aztán részletekbe menő (a keletelés, mint szimbólum elvi összefoglalását ld. KOVÁCS 1964) kifejtést nyert. A XI–XII. században az alapszimbólum további, másodlagos jelképi tartalommal is bővíthetett, mert a keletelésben, mint alapelvben különbséget tesznek a szabályos (napjegyenlőségi, csillagászati) és más, szabálytalannak ítélt tájolások között (Pierre de Roissy: Az Egyház tükre. Idézi: MAROSI 1969. 34). A jelenségek magyarázata abban rejlik, hogy a keletelést a Nap keltének (vagy nyugtának) irányára végezték el – csillagászati kelet-meghatározást csak bizonyos esetekben végeztek. A Nap lát-szólagos égi pályája az évszakok függvényében változik és keletpontja is (a mi földrajzi szélességünkön) ±36–37 fokkal eltérhet a csillagászati kelettől (jelölésben „–” előjelű az eltérés, ha az irány a kelettől észak felé, „+” előjelű, ha dél felé tér ki). Az egy-egy naptári naphoz tartozó pillanatnyi napállások szögértéke mind számítással, mind napdiagram segítségével meghatározható. Így a napkelet (vagy napnyugat) pontra tájolt templom tengelye is komoly eltéréseket mutat. A templomtengelyen mért szögérték összehasonlítása a bizonyos napokra (pl. védszent ünnepe) számított napkelet-szöggel megmutatja, hogy a primer szimbólum időközben milyen szekunder ill. tercier tartalommal gazdagodott. (GUZSIK 1975. b. Megjegyzendő, hogy az itt közölt képletekben sajnálatos felcserélés történt (93. o.): az (1.) jelű képlet bal oldala sin t, míg a (2) jelű képletben a bal oldal cos A, majd a jobb oldali tört nevezője: cos t.)

A tájolási értékek mérését és értékelését eddig 380 magyar és 580 európai középkori templomra végeztük el. A megyében 103 templom tengelyszögét ismerjük. Az eddigi kutatás a tájolás következő alapeseteit mutatta ki:

– tényleges napjegyenlőségi: a templomtengely megegyezik a csillagászati kelet-nyugati irányval, tehát a kitűzést a tényleges napállás figyelmen kívül hagyásával (vagy a tényleges aequinoctium meghatározásával), csillagászati úton végezték. Ilyen tájolást a megyében 10 emlék mutat, 9,71% (európai gyakoriság 129 db, 13,44%). Viszonylag gyakori a korai emlékeken (4 db), amelyek között két körtemplom (Keszthely, Veszprém) is van. Ezzel szemben a fejlett műhelyszervezetet, kellő csillagászati jártasságot feltételező egyháztitkári építkezések közül csupán 3 rendelkezik 'szabályos' napjegyenlőségi tájolással.

– névleges napjegyenlőségi tájolás: a templomtengelyt a naptárilag rögzített napjegyenlőségi napok (márc. 21., szept. 23.) valamelyikén a tényleges napkelte v. napnyugta irányára tűzték ki. Ez – az időközbeni naptáreltolódás miatt (a naptárreformról ld. SZENTPÉTERY 1912.) – már nem esik egybe a ±0°00', szögértékkel, hanem attól 3–5°-kal is eltér (a kitűzés idejének és a földrajzi szélességnek, valamint a domborzatnak a függvényében). A XIII. században a 47. szélességi fokon az eltolódás kb. 7 nap, és a „napjegyenlőséghez” tartozó napkelet-szög értéke 4°11'. Ennek a tájolósmódnak a megyében 9 emlék felel meg, 8,74% (európai gyakoriság 86 db, 9,95%). Ez a tájolás viszont döntően falusi templomokon jelentkezik (7 db), bizonyítva, hogy e – technikailag kevésbé felkészült – helyi építkezések a kitűzésben is az egyszerűbb, empirikus módszert követték. A bakonyiszentjakabi pálos kolostornál is ezt a kitűzést alkalmazták t = +11°15' (hegymagasság kb. 7°). Itt a tényleges napkelte irányát még a templomtól keletre lévő kisebb hegy is befolyásolta. Talán ez is mutatja, hogy a korai pálos kolostorok nem rendelkeztek kialakult, fejlett műhelyszervezettel, építéstechnikával, hanem az adott kor falusi templomépítési gyakorlatát követték (a legközelebbi falu, Sáska – hasonló korú temploma ugyanilyen kitűzési gyakorlatot mutat, csak itt nincs a hegnyek korrekciós szerepe). A hegykorrekcióról ld. GUZSIK 1975. b.

– Napfordulói tájolás: a napforduló napjaira (jún. 22., dec. 21.) való kitűzés (napkeleti vagy napnyugati) ismét több módozatot mutat. Vagy meghatározzák a napforduló csillagászati idejét, és ez a ténylegesen maximális szögeltérést adja, (ez Veszprém földrajzi szélességén ±35°42') vagy az egyes

egyházi naptárakban előforduló „Solstitium Vetus” (jún. 24.) napon (KNAUZ 1876. 274) tűznek ki (ennek értéke is a naptáreltolódás és a földrajzi szélesség függvényében csökken a tényleges napfordulóhoz képest. A Solstitium Vetus napkeletesség értéke a XIII. században, Veszprém magasságában – 35° 27'. Napfordulói tájolása a megyében 11 emléknek van, 10,68% (európai gyakorisága 81 db, 8,44%). Ez a tájolás-mód szinte kizárólagosan a XIII. századi templomoknál fordul elő (9 db), többnyire falusi templomok esetén. Meglepő a sorban a veszprémi székesegyház ilyen „szabálytalan” keletezése, (MAROSI 1969. 34.) melyet a XIII. században káptalanteremmé alakított Sz. György kápolna is átvett mint építési adottságot (ERDEI–KOPPÁNY 1966).

– védőszent névünnepevel kapcsolatos kitűzés: az adott nap tényleges napkeleti vagy napnyugati irányára történik. Ez az irány naponta változik a napfordulók által meghatározott szélső értékek között (előjele „–” nyáron, „+” télen). Az azonos naphoz tartozó napkeleti és napnyugati tájolás abszolút szögértéke azonos, csupán előjele ellentétes. Patrocinium-napi tájolású a megyében 19 emlék, 18,44% (Európában 212 db, 22,08%). Használata a XIII. századi falusi templomoknál általános (12 db). A veszprémi dominikánus apácakolostor (Sz. Katalin) mellett csak az uszaszentléleki pálosoknál találjuk egyháztestületi templomon. Utóbbinál figyelemre méltó a kísérlet, mely a mért szögérték és a titulus (Szentlélek, változó ünnep) alapján a datálás pontosítására törekszik: ld. Fehérváry R., Az uszaszentléleki pálos kolostor c. tanulmányt e kötet lapjain.

– néhány emléknél (6 db, 5,83%) a tengelyszög eltérése lényegesen meghaladja a napfordulók szélső értékeit, így felmerül annak a lehetősége, hogy a kitűzést nem a Napjárásával kapcsolatban végezték. Egyháztestületi templom mindössze egy esetben alkalmazza (Vázsonykő, pálos kolostor), azonban itt egy korábbi – egyelőre ismeretlen, de nagy megbecsülésnek örvendő – épület meghatározó szerepét kell feltételezni.

Kartográfiai feldolgozás

A most ismertetett vizsgálati módszer szerves, kiegészítő része az így nyert adatok minél szemléletesebb, áttekinthetőbb bemutatása. Erre a legalkalmasabbnak a kartográfiai feldolgozás mutatkozott. A korábbi változatok valamilyen jelrendszerrel dolgoztak. Katalógusjelleggel, vagy tipológiai táblázatokban bemutatták az emlékanyagot, majd azt – valamilyen jelkulcs alapján – térképre hordták fel. A jelek vagy az épület funkciójára vonatkoznak (székesegyház, apátság, esperesség, plébánia stb.), (GYÖRFFY 1963 térképmelléletek, KRISTÓ 1976. 17) vagy az állagát tüntetik fel (GEREVICH 1938. 277., KOPPÁNY 1967. 118., KOPPÁNY 1971. 216), vagy az alaprajzi típust mutatják (KOZÁK 1969. 231). Ezek kombinációjaként született az I. sz. térképmelléklet. A táblázat sorszámozása és jelölése alapján valamennyi egyházas hely feltüntetésre került (az épület állaga, funkciója, birtokviszonya és alaprajzi típusa). A példa szemléletesen mutatja a jelrendszeres kartográfia előnyeit, de egyszersmind hátrányait is. Bizonyos mennyiségű jelhalmaz megjelenése már kizárja az adatmennyiség vizuális rögzítését, áttekinthetőségét. Az építéstörténeti kutatás szempontjából sokkal használhatóbb a

második módszer: ez magukat az alaprajzokat (azonos léptékben) helyezi fel egy kellő méretűen megválasztott alaptérképre. Ilyen feldolgozást M. Baso készített Szlovákia középkori műemlékeinek feldolgozására (Slovensko, topografické schéma dispozície románskej architektúry – munkapéldány). A magyar nyelvű szakirodalomban (CS. TOMPOS–ZÁDOR–SÓDOR 1969.) tartalmaz hasonló, bár elsődlegesen didaktikus célzatú kartográfiai összeállítást (dr. Zádor M. munkája.) Jelen tanulmány térképmellékleteit Kralóvánszky Réka állította össze és rajzolta. Ezzel közvetlen információ nyerhető az emlékanyag eloszlásáról, téralakítási rendszeréről. Ugyanakkor módot ad az átépítések, több periódusú kialakulások jelölésére is. Alkalmazott jelölések: 1. laza tónusozású falak: XI–XII. sz., 2. feketített falak: XII. sz. végétől XIV. sz. elejéig, 3. kétirányban vonalkázott falak: XIV. sz., 4. egyirányban vonalkázott falak: XV–XVI. sz., 5. pontozott kontúr és falak: korábbi, elbontott periódus, 6. üresen hagyott falak: újkori építés, 7. szaggatott vonalak: boltozat jelölése (kortól függetlenül). Az így nyert ábra – mint alaptérkép – lehetőséget ad további bővítésekre: színjelzéssel kombinálva a birtokviszony jelzésére, a domborzati jelek alárajzolásával (hegyek, folyók, utak stb.) a földrajzi tényezők építészeti hatásának bemutatására is alkalmas. Az ábrázoláskor – egyelőre szintén kísérletképpen – különválasztottuk a parochialis funkciójú (plébánia, filia) és az egyháztestületek által használt épületeket. Ezt az építési igény és a használati mód alapvető különbözősége indokolja. Ellentmondás van viszont így az egyes egyházi központok (székesegyház, apátságok) építészeti kisugárzásának megítélésében. De nehezen oldható fel az egyes épületek kettős funkciójából (székesegyház – plébánia, prépostság – plébánia, pasztorációval is foglalkozó szerzetesi templom stb.) adódó mesterkelt (és néha indokolatlan) szétválasztás is. A végleges megoldást ebben is a több megyére kiterjedő feldolgozás értékelése adja majd meg. (Kralóvánszky Alán értékes segítségét, valamint munkatársaim, Kralóvánszky Réka és Fehérváry Rudolf építész mérnök hallgatók közreműködését e helyen is köszönöm!).

*

A bemutatott „modell-kísérlet” természetesen nem lezárása, sőt sokkal inkább kiindulópontja a további kutatásnak. A megye középkori építéstörténeti feldolgozása sem tekinthető befejezettnek: egyrészt várható az emlékanyag bővülése (új feltárások, falkutatások stb.), ennek kapcsán esetleges új problémák és vizsgálati módszerek jelentkezése, másrészt pedig az összegyűjtött – és vizsgálatra alkalmassá tett – emlékanyag értékelése is adóssága e tanulmánynak. Mert ez a komplex vizsgálati mód csupán eszköz és a cél: a magyar középkori építészet fejlődésének, kapcsolatainak minél mélyebb megismerése. S egy kellően megalapozott, komplex értékeléshez már korlátot jelentenek a modell-megye önkényes lehatárolásai. Ehhez ismerni kell a tágabb környezetet: a táj-energia, a jogi, családi, történeti, műszaki stb. meghatározók regionális sajátosságain túl kell lépni, az egyes területek rész-vizsgálatainak eredményeit szintetizálni, értékelni – esetleg átértékelni – kell. Ennek függvényében a vizsgált terület határai is bővülnek: egyházmegye, tájegység (Dunántúl), földrajzi egység (Kárpát-medence) stb. S így ez a kutatási mód szerves része tud – és kíván – lenni a Közép-Európára kiterjedő általános középkor-kutatásnak.

FORSCHUNGSPROBLEME DER MITTELALTERLICHEN KIRCHENARCHITEKTUR IM KOMITAT VESZPRÉM

Die Bearbeitung der mittelalterlichen Architektur je eines Gebietes kann in zwei Stufen durchgeführt werden: zuerst muss man das vorhandene Material aufnehmen und sammeln (topographische Grundforschung), dann erfolgt die Bewertung und Bearbeitung des Gesamtbildes (Morphologie, Typologie). Die zahlreichen Publikationen über die mittelalterlichen Baudenkmäler im Komitat Veszprém wählten immer eine der obengenannten Zielsetzungen. Im ersten Augenblick gilt die Typologie der Kirchenarchitektur des Gebietes als besonders lohnendes Thema. Die ziemlich grosse Zahl der Baudenkmäler enthält ja eine breite Variationsmöglichkeit und sie lockt zur Erweisung eines linearen Zusammenhangs zwischen den bestimmenden Elementen des Grundrisses (Apsis, Emporium, Turm, Sakristei) und der Chronologie. Eine mehrseitige und gründliche Forschung beweist aber gleich, dass solch einer Zusammenhang nur durch eine letzte, unbegründete Vereinfachung gezeigt werden kann. Dieser Aufsatz – über eine konkrete Datenveröffentlichung hinaus – möchte einen methodologischen Versuch darstellen: der Autor sucht zur Erschliessung der einzelnen Faktoren des erwähnten typologischen Problems eine komplexe Untersuchungsmethode, und zwar: er ergänzt die typologische Bewertung des Grundrisses und der Chronologie mit der Bearbeitung der *historischen* (Rechtsstellung des Stifters, Gutsverhältnisse des Gebietes, Bevölkerungszahl), *technischen* (Lichtweite, Dimension, Materialstruktur) und *kanonischen* (Schutzheiliger, Orientierung, Rechtsstellung) Daten des Gebäudes. Das Ergebnis dieser Methode ist nur soviel, dass die Schwierigkeiten einer umfangreichen Untersuchung, die in dieser Methode liegen, klargelegt werden.

Komitat Veszprém scheint zum Ausproben und zur Darstellung der Methode ein ideales Modell zu sein. Seine Landschaftsenergie (Natur- und Wirtschaftsgeographie, ethnische Struktur), seine Geschichte und Struktur ist ziemlich mannigfaltig. Die Zahl der Baudenkmäler ist hoch und ihre Verteilung (Dorfkirchen verschiedenen Typs, Einzelbauten, Gebäude der kirchlichen Gemeinschaften usw.) bietet eine gute Möglichkeit, die Methode auszuprobieren. Die Denkmäler sind gut dokumentiert, und ihre Bearbeitung auf Grundforschungsebene ist beinahe völlig durchgeführt. Bei der Auswahl war es letzten Endes entscheidend, dass die Direktion der Museen im Komitat Veszprém die Forschung und die Bearbeitung dieser Art nicht nur ermöglichte, sondern auch grosszügig förderte.

Man darf aber die Schwierigkeiten gerade bei der Auswahl des „Modellkomitats“ nicht verschweigen. Die Einschränkung war theoretisch am schwersten. In Ungarn begann die mittelalterliche Baukunst vom 9–10. Jh. an. Diese Zusammenfassung enthält also die früheren: spätromischen und altchristlichen Baudenkmäler nicht. (Die Wirkungsfaktoren der Kontinuität sind doch nicht ausser acht zu lassen). Das Ende des mittelalterlichen Zeitabschnittes ist unstrittig: das ist die türkische Besetzung des Komitats bzw. dessen teilweise Entvölkerung. Die Zeiteinteilung passt sich der allgemein angenommenen ungarischen Periodisierung an. Die erste Periode ist die Ausbildung der ungarländischen Romanik und ihre Entwicklung bis zum Anfang des französischen (Zisterzienser) Einflusses. Ende des 13. Jhs., die zweite ist die Periode der Werkstätten der Zisterzienser und der ungarischen Spätromanik, zugleich die Zeit der Entstehung der gotischen Elemente, Anfang des 14. Jhs., die dritte bedeutet die Verbreitung der Gotik (Anjou-Zeit), 14. Jh., die letzte ist die Zeit der selbständigen Werkstätten der ungarischen Spätgotik, 15. Jh. – Anfang des 16. Jhs. Die lokale Versäptung der

einzelnen Stilrichtungen – weil es sich zumeist um Dorfkirchen handelt – musste natürlich beachtet werden.

Eine andere Schwierigkeit liegt in der Auswahl des zu bearbeitenden Gebietes. Die Untersuchung wird innerhalb des heutigen Verwaltungsgrenzen durchgeführt. Das ist eine Notlösung, die manche Nachteile in historischer Hinsicht und streitbare Punkte hat, und deren einziger Vorteil die praktische Anwendbarkeit ist. Die jetzigen Komitatsgrenzen wurden zwischen 1946–1956 endgültig. Aber die Anwendung der Komitatseinteilung vor der Befreiung würde auch ungeschichtliche Betrachtungsweise mitbringen, während des Mittelalters änderte sich ja oft die Komitatsgrenze, weil es aus mehreren Gespanschaften entstand. Hier wird die kirchliche Baukunst behandelt, es könnte also die Einteilung der Diözesen geachtet werden. Das würde aber eben im Falle des Veszprémer Bistums die Erweiterung des Gebietes bedeuten, die zu einem Modellversuch nicht geeignet wäre. Die mittelalterliche Diözese umfasste nämlich den grössten Teil Transdanubiens (Gebiete der Komitate Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Komárom, Fejér und Pest). Es würde dabei noch ein Widerspruch zwischen den mittelalterlichen (kirchenrechtlichen) und den geographischen (regionalen) Grenzen bestehen. Die Rechtsstellung und die Zugehörigkeit der einzelnen Hauptdekanaten änderte sich auch im Laufe der Zeit (z. B. Pépa), so wurde die sakrale Baukunst auf dem gewählten Gebiet durch mehrere – hier nicht behandelte – Faktoren beeinflusst. Die heutige Komitatsgrenze widerspiegelt die natur- und wirtschaftsgeographische, historische, ethnische, soziologische Einheit des Gebietes. Die vorangehenden Forschungen und Dokumentationen (z. B. Archäologische Topographie des Komitats Veszprém) zogen auch die jetzigen Grenzen in Betracht, so sind sie für diese Studie wertvolle Quellen und Vorarbeiten. Hier ist es zu erwähnen, dass dieser Versuch mit einer späteren Bearbeitung einer grösseren zusammenhängenden Region rechnet, wobei die Bedeutung der (Verwaltungs- bzw. Kirchen-) Grenzen ganz vermindert werden kann.

Wie das Komitat, so auch die einzelnen mittelalterlichen Siedlungen wurden auf grund der heutigen Verwaltungsgrenzen festgelegt. Diese Festlegung hat den Nachteil, dass in einigen Fällen die ursprünglich zusammengehörenden bzw. durch Spaltung entstandenen Siedlungen (z. B. Dörgicse, Páh usw.) laut der heutigen Dorfgrenzen abgetrennt sind. Sie hat aber zwei Vorteile: einerseits passt sie sich der Lokalisierung der Archäologischen Topographie an, andererseits kann man mit ihrer Hilfe einen häufigen Fehler der früheren Literatur korrigieren, d. h. die Erwähnung je eines Baudenkmales (besonders eines Ruinengebietes ausserhalb eines inneren Verwaltungsgebietes) zugleich bei mehreren Gemeinden (z. B. Sáska–Dabas, Szóc–Dabas, Ároktő, Szentantalfa, Szentberek usw.).

Die erste Aufgabe der Forschung war, die vorhandenen Baudenkmäler aufzunehmen. Auf dem Gebiet des heutigen Komitats konnten – den jetzigen Kenntnissen nach – 583 mittelalterliche Siedlungen bzw. lokalisierbare kirchliche Institutionen ausgewiesen werden, davon 414 Orte mit Kirche (71,0%) und 169 Orte ohne Kirche (29,0%). Die letzteren werden hier nicht behandelt. Die 414 mittelalterlichen Siedlungen bzw. Kirchenorte befinden sich nach dem heutigen Verwaltungssystem auf dem Gebiet von 229 Dorfgemeinden. Das Verhältnis der mittelalterlichen und der heutigen Siedlungsdichtheit ist also auf grund der Kirchenorte 1,8, mit Berücksichtigung des ganzen Siedlungsbestandes (583 mittelalterliche, 265 heutige Siedlungen) 2,2. Diese Angabe ist die

Bilanz der ganzen behandelten Zeitspanne, praktisch gab es in je einem Augenblick weniger Siedlungen (in Entstehung bzw. in Auflösung begriffene Dörfer). Die Angaben der uns bekannten Kirchenorte wurden – im Interesse einer besseren Übersicht – auf Tabellen registrier.

Zusammenstellung der Baudenkmäler

Die 1–4. Rubriken der Tabelle enthalten die Grundangaben der Baudenkmäler. Die Berufung folgt der alphabetischen Reihenfolge der heutigen Dorfgemeinden, in der Rubrik 3 werden die sich dort befindlichen mittelalterlichen Siedlungen bezeichnet. Die mittelalterlichen Dörfer wechselten im Laufe der Jahrhunderte ihren Namen. (z. B. Alsópáh=Hosszúpáh=Börpáh usw.) Hier wurden die oft vorkommenden Namensvarianten gebraucht. Die Rubrik 4 weist auf die Funktion und den jetzigen Stand der Baudenkmäler hin. So hatten 380 Baudenkmäler parochiale Funktion, Pfarrkirche, Filia (91,79%), Bezeichnung dafür: δ . Kirchliche Gemeinschaften besaßen 30 Gebäude (7,24%), Bezeichnung dafür: δ . Gebäude anderer Funktion (z. B. Kapelle eines Spitals) waren 4 Stück (0,97%), Bezeichnung dafür: $\pm$. Die Lage der Funktionsbezeichnung stellt den Stand der Baudenkmäler dar.

– stehende oder umgebaute Kirche (δ δ $\pm$)	79 Vorkommnisse	19,1%
– stehendes Baudenkmal wegen seiner jetzigen Form unsicher ($\delta?$ $\delta?$ $\pm?$)	9 Vorkommnisse	2,2%
– Kirchenruinen ($\circ$ $\circ$ $\pm$)	83 Vorkommnisse	20,0%
– bedingte Kirchenruinen mit unsicherer Funktion ($\circ?$ $\circ?$ $\pm?$)	2 Vorkommnisse	0,5%
denkmälerartig bekannt insgesamt	173 Vorkommnisse	41,8%
verschundene Kirchen oder Kirchenorte (φ φ $\mp$)	241 Vorkommnisse	58,2%
Gesamte Kirchen bzw. Kirchenorte	414 Vorkommnisse	100,0%

Zeitpunkt der Stiftung (des Bauens)

In den Rubrik 5 wird der bekannte oder bedingte Zeitpunkt der Stiftung bzw. des Bauens der Kirche bezeichnet. Hier wurden die mit verschiedenen Methoden bestimmten Angaben der der Archäologischen Topographie übernommen. Wo wir keinen Ausgangspunkt hatten, nahmen wir die erste urkundliche Erwähnung als „ante quem“ an. In einigen Fällen (z. B. Monoszló, Herend) kam es zur stilkritischen Zeitbestimmung. Bei den beinahe ganz unbestimmten Denkmälern (oder wo es aus anderem Grund nicht nötig war), wurde der Zeitpunkt nicht bezeichnet. Im Komitat sind 198 Baudenkmäler genau datiert, das sind 47,8% des Gesamtbestandes. In den meisten Fällen (168 Stück, 40,6%) konnte die Zeit nur aufs Jahrhundert genau festgestellt werden, oder es folgt der Periodisierung, wie in der Einleitung erwähnt. Bei den übrigen 30 Denkmälern (7,2%) gelang es – vor allem mittels vorhandener Quellen – die Zeit pünktlich zu bestimmen.

Teilung der Baudenkmäler nach der Stiftung:

- im 11–12. Jh. gestiftet: 52 Baudenkmäler (12,6%) davon 6 im konkreten Zeitpunkt,
- im 13. Jh. gestiftet: 108 Kirchen (26,0%), 11 davon können genauer bestimmt werden,
- im 14. Jh. gestiftet: 19 Baudenkmäler (4,6%), 7 davon können näher datiert werden,

– im 15. Jh. gestiftet: 19 Baudenkmäler (4,6%), 6 davon können näher datiert werden.

In dieser Zusammenfassung wurde der Umbau, der die Form der Kirche stark beeinflusste und datiert werden konnte, auch berücksichtigt.

Besitzverhältnisse

Die nächste Untersuchung beschäftigt sich mit den Besitzverhältnissen der einzelnen Siedlungen (Rubrik 6). Einige Bemerkungen sollen über die Angaben der Tabelle erwähnt werden. Die mittelalterlichen Besitzverhältnisse des Komitats sind ziemlich gut bekannt. In einigen früheren Studien wurden schon diese Verhältnisse in je einer Periode behandelt. Wir möchten aber hier keine ähnliche – historisch bestimmt richtige – Besitzteilung beschreiben. Im Aufsatz wird die Rechtsstellung der einzelnen Orte nur in der Hinsicht beachtet, wie sehr die Person des Besitzers auf die sich dort entwickelte Architektur eine Wirkung ausübte, und ob die Rechtsstellung des Stifters eine Basis der Werkstatt – oder Stilbeziehungen darstellen konnte. Die Gebäude wurden in verschiedenen Zeitpunkten errichtet, so ist für uns das Besitzverhältnis nur in dem gegebenen Zeitpunkt von Bedeutung. Deshalb gaben wir die allgemein angenommene lineare Methode auf (die im gleichen Zeitpunkt alle Ortschaften untersucht), statt deren geben wir die Rechtsstellung der Siedlungen bezüglich des bekannten oder bedingten Zeitpunktes der Stiftung oder des Kirchenbaus an. Diese Methode kann man historisch wohl bestreiten, wir halten sie aber für kein selbständiges Forschungssystem, nur für Hilfsmittel. In dieser Arbeit wird sie bevorzugt, weil dadurch die allgemeine Besitzuntersuchung (z. B. für zehnjährliche Perioden) wegen des im Mittelalter häufigen Besitzwechsels zu vermeiden ist. Ausserdem ermöglicht diese Methode (besonders bei den weltlichen Grossgrundbesitzern) über die bezeichneten Zeitgrenzen hinaus eventuell Traditionen oder Besonderheiten zu erkennen.

Die Rechtsstellung der einzelnen Siedlungen wurden nach zwei Standpunkten analysiert. Zuerst untersuchen wir zur Zeit der Kirchenstiftung oder baus die Zahl der Besitzteile (der Besitzer). Wir bekommen durch das Malnehmen der geteilten Besitze die Zahl der Rechteinheiten bzw. der Einheiten der Besitzteilung der Kirchenorte.

Analysierte Kirchenorte	414 Vorkommnisse
Davon:	100,00%
– unbekanntes Besitzverhältnis	22 Vorkommnisse
– ungeteilter Besitz (ein Besitzer)	261 Vorkommnisse 5,31%
– geteilter Besitz (zwei Besitzer)	108 Vorkommnisse 63,04%
– geteilter Besitz (drei Besitzer)	22 Vorkommnisse 26,09%
– geteilter Besitz (vier Besitzer)	1 Vorkommnis 5,31%
	0,25%

Analysierte Rechteinheiten nach der Person und Zahl des Besitzers insgesamt: $22 + 261 + 108 \times 2$ (zwei Besitzer) $+ 22 \times 3$ (drei Besitzer) $+ 1 \times 4$ (vier Besitzer) = 569 Stück.

Im zweiten Schritt unterschieden wir die einzelnen Besitztypen. Hier folgten wir der Gruppierungsmethode der früheren Studien. Es gibt jedoch eine Abweichung: wir unterschieden bezüglich der kirchlichen Grossgrundbesitze einerseits die Besitze der geistlichen Gemeinschaften (Bischof, Kapitel) innerhalb der eigenen Diözese, andererseits die Besitze kirchlicher Institutionen ausserhalb der Diözese. (Hier wurden die Grenzen der Diözese berücksichtigt.) Ausserdem wurden noch die Gebiete im Besitz der Nonnenorden (unabhängig von der Diözesangehörigkeit) behandelt. Diese Gliede-

rung ist nicht nur durch den Unterschied des Gebrauches der einzelnen Besitztypen verschiedener Art und Weise gerechtfertigt. In erster Linie sind dadurch die eventuellen (örtlichen oder äusseren) Stilbeziehungen, die die Besitzer vermittelten, begründet. Deshalb werden u. a. die Besitze der erwähnten kirchlichen Institutionen nach der inneren Einteilung (Bischof bzw. Kapitel, Abt bzw. Konvent usw.) nicht weiter gegliedert. Das ist nämlich weder in der Hinsicht des Besitzgebrauches, noch in der Hinsicht der bedingten Stilvermittlung von Bedeutung.

Numerische Teilung der einzelnen Besitztypen

– Gut der König, der Königin, königliches Burggut, Gut der Burjobagiones (Bezeichnung: A)	98 Einheiten	17,22%
– Gut des Veszprémer Bistums–Bischof und Kapitel (Bezeichnung: B)	72 Einheiten	12,65%
– Gut der Mönchsorden innerhalb der Diözese (Bezeichnung: C)	50 Einheiten	8,79%
– Gebiete kirchlicher Institution in anderer Diözese (Bezeichnung: D)	22 Einheiten	3,87%
– Gut der Mönchsorden in anderer Diözese (Bezeichnung: E)	24 Einheiten	4,22%
– Gut der Nonnenorden (Bezeichnung: F)	18 Einheiten	3,16%
– Frondörfer weltlicher Grossgrundbesitze (Bezeichnung: G)	172 Einheiten	30,23%
– örtliche adelige Dorfgemeinschaften (Bezeichnung: H)	91 Einheiten	15,99%
– unbekanntes, unbestimmtes Gut (Bezeichnung: –)	22 Einheiten	3,87%
Rechts-(Besitz-) einheiten insgesamt	569 Einheiten	100,00%

Zur Vollständigkeit der Untersuchung müsste man hier die Zahl und Zusammenstellung der Bevölkerung feststellen, dies wurde im Laufe unserer Forschungen nicht analysiert. Davon kann die Analyse des Ethnikums weggelassen werden, es war einheitlich genug, dass es in der Gestaltung der Stil – bzw. Architekturrichtungen keine bedeutende Rolle spielen musste. Die Bevölkerungszahl ist umso mehr wichtig als bestimmender Faktor des wirtschaftlichen Lebens (also der Bautätigung) vom gegebenen Gebiet (einer Siedlung). Es gibt schon statistische Kalkulationen und Schätzungen für einzelne Territorien und für das ganze Land. Wir haben zwei wichtige Konskriptionen bezüglich der mittelalterlichen Bevölkerung – bzw. Siedlungszahl des Komitats: die päpstliche Zehentkonskription zwischen 1332–1337 und die Steuerliste des Komitats von 1488. Die erste informiert nur annähernd, die Steuersumme bedeutet nämlich die wirtschaftliche Kraft der Pfarre als Einheit. Die Angaben stellen im Vergleich mit ähnlichen Konskriptionen von anderen Komitaten einen relativen Wert dar. Man muss auch die Steuerliste von 1488 kritisch betrachten. Ihre Funktion war ursprünglich die Steuerkonskription und nicht die Registratur der Bevölkerung, die Portae wurden in wirtschaftlicher Hinsicht betrachtet. Die beiläufigen Werte der beiden Quellen sind nicht genügend, dass wir mit ihrer Hilfe die Zeit der Stiftung oder des Kirchenbaues ohne Zweifel bestimmen können (Bevölkerungszahl – wirtschaftliche Basis.). Wir erwähnen bloss, dass auch dieser Faktor in Besitz fester Kenntnisse zur komplexen topographischen Bewertung gehört.

Untersuchung des Namengebers der Kirchen (Titulus, Patrocinium)

In der 7. Rubrik der Tabelle wird der Schutzpatron der Kirchen bezeichnet. Das Patrocinium hat in der Untersuchung mehrere wichtige Beziehungen. Die Häufigkeit gewisser Heiliger kann für je eine Periode charakteristisch sein, die Oftmaligkeit ist also – zwar mit Vorbehalt – zur Datierung zu gebrauchen. Der Zusammenhang des Titulus und des Typs vom Grundriss kann auch Interesse erregen. Von den 414 mittelalterlichen Kirchenorten des heutigen Komitats sind die Schutzheiligen 243 Siedlungen bekannt (58,7%). Es gelang insgesamt 45 verschiedene Tituli zu erforschen, hier ist aber der quantitative Unterschied sehr gross. Die Häufigkeit von 18 Schutzpatronen macht 76,17% der bekannten Fälle aus.

Heilige Maria (ihre verschiedenen Feste)	37 Vorkommnisse	(15,23%)
Heilige Apostel Petrus und Paulus	14 Vorkommnisse	(5,76%)
Heiliger Michael Erzengel	13 Vorkommnisse	(5,35%)
Heiliges Kreuz	12 Vorkommnisse	(4,35%)
Heiliger Martin	12 Vorkommnisse	(4,94%)
Heiliger Nikolaus	12 Vorkommnisse	(4,94%)
Allerheilige	12 Vorkommnisse	(4,94%)
König Heiliger Stephan	11 Vorkommnisse	(4,53%)
Heiliger Georg	10 Vorkommnisse	(4,12%)
Heilige Margarethe Märtyrin	10 Vorkommnisse	(4,12%)
Heiliger Andreas Apostel	7 Vorkommnisse	(2,88%)
Heiliger Jakob Apostel	7 Vorkommnisse	(2,88%)
Prinz Heiliger Emmerich	6 Vorkommnisse	(2,47%)
Heilige Katharine von Alexandrien Märtyrin	5 Vorkommnisse	(2,06%)
Heiliger Maurus	5 Vorkommnisse	(2,06%)
Heilige Elisabeth	4 Vorkommnisse	(1,65%)
Heiliger Kosmas und Damianus	4 Vorkommnisse	(1,65%)
Heilige Maria-Magdalena	4 Vorkommnisse	(1,65%)
		76,17%
Heiliger Stephan Märtyrer	3	
Heiliger Laurenzius Märtyrer	3	
Heiliger Anton Einsiedler	2	
Heiliger Markus Evangelist	2	
Heiliger Mathäus Evangelist	2	
Heilige Dreifaltigkeit	2	
Heiliger Thomas Apostel	2	
Heiliger Vitus und Modestus	2	
Heiliger Adalbert	1	
Heiliger Adrian	1	
Heiliger Anianus	1	
Heiliger Blasius	1	
Heiliger Benedikt	1	
Heiliger Brictius	1	
Heiliger Eustachius	1	
Heiliger Fabian und Sebastian	1	
Heiliger Franciscus	1	
Heiliger Gallus	1	
Heiliger Gotthard	1	
Heilige Helene	1	
Manches Fest von Jesu	1	
Heiliger Lambert	1	
Heiliger Paul (?)	1	
Heiliger Remigius	1	
Heiliger Geist	1	
Heiliger Wenzeslaus	1	
Heilige Walburga	1	

Auf grund der Tituli auf dem Gebiet des Komitats versuchen wir vor allem die Muster und die stilistischen Vorbilder der einzelnen Kirchen zu beschreiben. Deshalb lassen wir bei der Untersuchung des Patrociniums manche Fragen weg. Wir erwähnen hier beispielsweise einige Probleme des Patrociniums, wobei wir auf die am häufigsten vorkommenden Schutzpatronen die Aufmerksamkeit lenken.

So im Komitat, wie im ganzen Land ist durchschnittlich ein oftmaliger Titulus von Heiliger Maria. Im Mittelalter war die Marien-Widmung allgemein, besonders bei den kirchlichen Körperschaften, oder den Mönchs – bzw. Nonnenorden. Auch im Komitat Veszprém tragen 8 kirchliche Institutionen (21,6%) diesen Titulus. Seine Verbreitung ist sowohl von der Zeit der Stiftung und der Rechtsstellung des Gebäudes, als auch von den Gutsverhältnissen unabhängig.

Heiliger Peter und Paulus, als „zwei Säulen der Kirche“ waren auch in diesem Komitat ausserordentlich beliebt. Ihre Popularisierung ist in erster Linie in den Kirchlichen Gütern begründet. In 9 Fällen von den 14 Vorkommen (64,3%) kann bewiesen werden, dass der Patronatsherr oder der Besitzer im bedingten Zeitpunkt der Kirchenstiftung eine Kirchliche Gemeinschaft war. (6 Güter der Benediktiner, 3 gehörten zum Veszprémer Kapitel, 1 war gemeinsames Gut des Veszprémer Kapitels und der Tihanyer Abtei.). Der Titulus ist im 13. Jh. am häufigsten (9 Stück, 64,3%), am frühesten kommt er im 11. Jh. (Szölös, Felsődörgöcse) auf den Gütern der Tihanyer Abtei vor.

Erzengel Sankt Michael ist der Schutzpatron der Veszprémer Diözese, die Häufigkeit seines Namens ist dadurch begründet. 7 Stück, (53,8%) von 13 Vorkommen sind frühe Stiftungen im 11–12 Jh., genauso viele befinden sich auf kirchlichen Gütern. Zwei Kloster (Lövd, Vázsonykő) tragen noch diesen Titulus in der Diözese, in Vázsony war vermutlich schon eine frühere Kirche von Sankt Michael genannt, die der späteren Stiftung von 1483 vorausgegangen war. Wahrscheinlich spielte der Schutzpatron St. Michael der Propstei des Prämonstratenserordens in Csorna (um 1180) im Norden des heutigen Komitats (ursprünglich Raaber Diözese) in der Verbreitung dieses Titulus eine Rolle. (z. B. Gyarmat, Kéttornyúlak, Pápa).

Der Titulus „Heiliges Kreuz“ verbreitete sich meistens im 13. Jh. (8 von 12 Stück, 67%) auf kirchlichen und weltlichen Gütern gleicherweise. Hier können wir mit den Zisterziensern, die den Kult des Kreuzes popularisierten, einerseits, und mit der ungarischen Teilnahme am Kreuzzug Anfang der 13. Jhs. andererseits rechnen. Das frühere Vorkommen dieses Titulus (3 Stück, 25%) ist ausschliesslich auf kirchlichen Gütern bekannt. Bei der Erklärung der Häufigkeit im 13. Jh. kann noch die grosse Zahl und die Bedeutung „der Einsiedler des Heiligen Kreuzes“ also der Paulaner in der Diözese erwähnt werden. Man muss zugleich beachten, dass der Paulanerorden gerade auf diesem Gebiet kein einziges Kloster mit diesem Titulus hat. Ebenso unsicher ist die Lage des Klosters „Insula Pilup“, wo der Titulus „Heilige Helene“ als Synonym für „Heiliges Kreuz“ gedeutet ist.

Heiliger Martin aus Tours, „der Heilige Pannoniae“ durch die Benediktiner in Pannonhalma (Raaber Diözese) popularisiert, ist einer der häufigsten Tituli im Komitat. Unsere Könige mussten die Verbreitung seines Kultes befördern, denn die meisten früheren Vorkommen dieses Titulus befinden sich auf den königlichen Gütern (6 von 12 Stück, 50%). Obwohl die Abtei der Benediktiner im Komitat grosse Güter hatte, kommt dieser Titulus nur einmal vor. Die schutzherrliche Kirche (die Abtei) und die örtliche Pfarrkirche wollten wahrscheinlich auf diese Weise den Zusammenfall des Kirchtages vermeiden (Wallfahrt). Dieser Titulus kommt dagegen auf dem Gut des Nonnenordens in zwei Ortschaften vor, (Kisszölös – die Nonnen von Vászárhely, Szárberény – die griechischen Nonnen im Veszprémer Tal.), beide sind Pfarrkirchen von früherer Stiftung.

Ziemlich häufig ist der Titulus Sankt Nikolaus, der wohl auf die auch im Komitat früh nachweisbaren Kontakte mit der griechischen Kirche zurückzuführen ist (Sankt-Nikolaus-Höhlenkloster in Tihany-Oroszkő). Man kann feststellen, dass sich die frühesten Vorkommen (4 von 12 Stück, 33%) alle auf kirchlichen Gütern befinden. Im späteren führt schon der Schutzheilige ein selbständiges Leben, der Titulus kommt ab 13. Jh. in erster Linie auf weltlichen Gütern vor (7 Stück, 58,3%). Zwei Vorstellungen sind über diesen Titulus: einerseits wird er mit dem frühen Handel, mit dem Marktrecht in Beziehung gebracht (als Schutzheiliger der Kaufleute), andererseits wird er zur Gründung des Dominikanerordens in Ungarn verbunden. Die Beispiele im Komitat unterstützen keine von beiden Vorstellungen.

Die Analyse des Hl.-Jakob-Patrociniums würde über den Rahmen dieses Aufsatzes hinausgehen. Es wird nur

erwähnt, dass dieser im 13. Jh. so beliebte Schutzheilige im früheren Vorkommen kaum bekannt ist (z. B. Zselicszentjakab 1061). Dieses Patrocinium wird erst ab 1210-er Jahren allgemein, wobei die Abtei in Lébény wohl die Initiative ergreift. Bekannt ist die Wallfahrt des Stifters nach Rom, Gespan Pot, in den Jahren 1212–1213, zu dieser Zeit nehmen wir mit Recht auch andere Wallfahrten an. In der zweiten Hälfte des 12. Jhs. beginnt der bekannteste Wallfahrtsort in Westeuropa: die Jakobkirche in Compostela eine führende Rolle zu spielen. Die Struktur des Grundrisses der zu dieser Zeit in der Umgebung von Compostela errichteten Kloster der Zisterzienser (Armentara 1162, Junquera 1170, Carracedo 1203, Penamayor 1225) ähnelt sich auffallend der Abtei in Lébény, die den Compostela-Kult in Ungarn angefangen hat. Es wäre aufschlussreich, etwas näher zu untersuchen, wie sehr der ungarländische Kult des Hl. Jakob im 13. Jh. (Ják, Jakabsziget, Mórchida, Sopron, Csütörtök, Fertőd, Tornaszentjakab, Zalaszentjakab, Hegyhátszentjakab, Döröske usw.) mit Lébény (Ják, Sopron, Fertőd usw.) oder mit dem Grenzgebiet des Zisterzienserordens (Jakabsziget, Mórchida, Csütörtök usw.) zusammenhängt. Ich habe schon zum Ausweis der letzteren Annahme mit der Analyse konkreter Bauornamentik einen Versuch gemacht. Zwei frühe Kloster des Paulanerordens tragen auch diesen Titulus: Pécs-Jakabhegy, (1225) und Bakonyzentjakab (um 1260), letzteres im Komitat Veszprém. Das Dorf Szentjakab im Nivegy-Tal auf königlichem Gut ausgenommen, sind alle Hl.-Jakob-Tituli im Komitat auf weltlichem Gut zu finden. (Rátót, Atyusz-Péc-Geschlecht, Familie Essegvári, Adelige in Enyere), also auf deren Gut, die selbst an einer Wallfahrt nach Compostela teilnehmen konnten.

Struktur des Grundrisses

Der nächste Gesichtspunkt der Untersuchung ist die Struktur des Grundrisses der Kirchen (8. Rubrik der Tabelle). Das ist die wichtigste Angabe der Gebäude hinsichtlich der Entwicklung der Architektur des Gebietes. In den früheren typologischen Zusammenfassungen wird gerade mit der Grundriss-Struktur dieses Gebietes beschäftigt. Die nachfolgende kartographische Methode dient der typologischen Untersuchung der Struktur des Grundrisses bzw. der Raumgestaltung. Im Komitat sind im jetzigen Stand der Forschung Grundrisse von 135 Kirchen (teils oder ganz) bekannt. Das sind 32,36% der gesamten Kirchenorte (414 Stück) und 78,0% der bekannten (lokalisierbaren) Gebäude (173 Stück). Die noch bestehenden bzw. fehlenden 22% sind meistens nicht publiziertes Ausgrabungsmaterial, Folge noch nicht durchgeführter oder im Gang begriffener Erschliessung, bzw. nicht beendeter Teil unserer Ermessungs- und Forschungsarbeit.

Die Apside ist von den Elementen der Grundrisstypologie (Apsis, Turm, Seitenkapelle-Sakristei, Emporium) am wichtigsten und vielleicht deshalb am meisten bestritten. Sie hat sich bei den Umbauarbeiten am häufigsten geändert. In der nachfolgenden Systematisierung wurden die Grundrisse der verschiedenen Perioden abgesondert, so ist die Zahl der nominell bekannten Grundrisse 155 Stück. (Auf der Tabelle wird der beim Umbau geänderte Grundriss in einer anderen Rubrik bezeichnet.) Davon sind:

⌒=	Halbkreis- oder Hufeisenbogenapside	34 Stück	21,94%
⌒?=	bedingt Halbkreisapside	6 Stück	3,87%
⌒=	gerade Apside	52 Stück	33,55%
└┐=	bedingt gerade Apside	5 Stück	3,23%
⌒=	polygonale Apside ohne Stützpfeiler	8 Stück	5,16%
⌒=	polygonale Apside mit Stützpfeiler	17 Stück	10,97%
?	unbekannte Apside	28 Stück	18,05%
○=	zentrales Gebäude mit Halbkreisapside	4 Stück	2,58%
◇=	zentrales Gebäude mit polygonaler Apside	1 Stück	0,65%

		1	2	3	4	5	insgesamt	A	B	C	D	E	F	G	H	?	insgesamt
12. Jh.	Vorkommnis 20							3,84	2,67	0,50	2,00	0,33	1,00	4,16	2,50	3,00	20
	% 86,96							16,70	11,61	2,17	8,70	1,43	4,35	18,09	10,87	13,04	86,96
	Vorkommnis	1						—	—	—	—	—	—	1,00	—	—	1
	% 4,35							—	—	—	—	—	—	4,34	—	—	4,34
	Vorkommnis					2		—	—	0,50	—	—	—	—	1,50	—	2
	% 8,69							—	2,18	—	—	—	—	—	6,52	—	8,70
	Vorkommnis						23	3,84	2,67	1,00	2,00	0,33	1,00	5,16	4,00	3,00	23
	% 100							16,70	11,61	4,35	8,70	1,43	4,35	22,43	17,39	13,04	100,00
13. Jh.	Vorkommnis 14							1,83	0,84	2,00	—	—	—	6,33	2,00	1,00	14
	% 19,44							2,54	1,17	2,76	—	—	—	8,79	2,78	1,38	19,44
	Vorkommnis	38						7,00	7,51	4,50	2,00	1,50	2,00	8,33	4,16	1,00	38
	% 52,78							9,72	10,43	6,25	2,78	2,08	2,78	11,57	5,78	1,39	52,78
	Vorkommnis			3				1,00	1,00	—	—	—	—	1,00	—	—	3
	% 4,17							1,39	1,39	—	—	—	—	1,39	—	—	4,17
	Vorkommnis					17		6,35	1,00	0,33	0,50	—	0,50	6,34	1,00	1,00	17
	% 23,61							8,79	1,39	0,47	0,69	—	0,69	8,80	1,39	1,39	23,61
	Vorkommnis						72	16,16	10,35	6,83	2,50	1,50	2,50	22,00	7,16	3,00	72
	% 100							22,44	14,38	9,50	3,47	2,08	3,47	30,55	9,95	4,16	100,00
14–15. Jh.	Vorkommnis 1							—	—	—	—	—	—	1,00	—	—	1
	% 7,14							—	—	—	—	—	—	7,14	—	—	7,14
	Vorkommnis	4						—	0,50	0,50	—	—	—	2,50	0,50	—	4
	% 28,57							—	3,57	3,57	—	—	—	17,86	3,57	—	28,57
	Vorkommnis			3				1,50	—	1,00	—	—	—	—	0,50	—	3
	% 21,43							10,72	—	7,14	—	—	—	—	3,57	—	21,43
	Vorkommnis				3			0,83	0,33	—	—	—	—	1,84	—	—	3
	% 21,43							5,93	2,36	—	—	—	—	13,14	—	—	21,43
	Vorkommnis					3		—	—	—	—	1,00	—	1,00	1,00	—	3,00
	% 21,43							—	—	—	—	7,14	—	7,14	7,14	—	21,43
	Vorkommnis						14	2,33	0,83	1,50	—	—	—	6,34	2,00	—	14
	% 100							16,65	5,93	10,72	—	7,14	—	45,28	14,28	—	100
insgesamt	Vorkommnis 35	43	6	3	22	109		22,33	13,83	9,33	4,50	2,83	3,50	33,50	13,16	6,00	109
	% 32,12	39,45	5,50	2,75	20,18	100		20,49	12,71	8,56	4,13	2,60	3,21	30,73	12,07	5,50	100,00

Die mehrschiffigen Grundriss-Strukturen wurden auch in das oben dargestellte System – nach der Apside – eingereiht. Insgesamt 10 mehrschiffige Grundrisse sind bekannt (6,45%), davon sind 3 Stück von halbkreisförmiger, 3 Stück von gerader, 2 Stück von polygonaler Apside mit Stützpfiler, 2 Stück von unbekannter Apside. Die Verteilung der durch kirchlichen Gemeinschaften gebrauchten Gebäude nach der Form der Apside ist folgendes: halbkreisförmige: 3 Stück, gerade: 5 Stück, polygonale: 1 Stück, Polygon mit Stützpfiler: 7 Stück, Rotunde mit Kreisapside: 1 Stück, polygonales zentrales Gebäude: 1 Stück, unbekannte Apside: 2 Stück.

In der beigelegten Tabelle wollten wir mit statistischen Angaben die Zusammenhänge zwischen der Stiftungszeit, der Rechtsstellung des Gebietes und der Grundriss-Struktur demonstrieren. Eine ausführliche Bewertung dieser Zusammenstellung würde über den Rahmen dieses Aufsatzes hinausgehen, wo nur die Methode dargestellt werden wollte. Man kann aber damit von einigen wichtigen Zusammenhängen eine Übersicht geben. In der Tabelle werden die bisher bekannt gemachten Bezeichnungen verwendet, 169 Baudenkmäler wurden untersucht, die Werte sind in absoluter Quantität (Stück) und laut der Untersuchungsmethode in relativer Teilung (%) angegeben. Die Bruchzahlen in der Quantität nach Besitzverhältnissen kommen wegen der Beachtung der geteilten Güter vor.

86,96% der Stiftungen im 11–12. Jh. sind von Halbkreisapside, die meisten von ihnen lagen auf königlichen Gütern (16,70%) bzw. auf weltlichen Grossgrundbesitzen (18,09%). Das Grossteil aller Stiftungen im 11–12. Jh. fällt den weltlichen Gütern zu, was mit der frühen Erscheinung der schutzherrlichen Funktion zu erklären ist.

19,44% der Kirchen im 13. Jh. haben Halbkreisapside, in ihrer Stiftung spielt auf weiterhin das weltliche Gut eine führende Rolle (8,97%). Fast dreimal soviel sind die Kirchen im 13. Jh. von gerader Apside (52,78%). Hier spielt wieder das weltliche Gut eine wichtige Rolle (11,57%), aber kaum bleibt hinter ihm die Bautätigkeit des Veszprémer Bistums (10,43%) und der königlichen Dörfer (9,72%) zurück. Im grossen und ganzen ist die Kirchenstiftung nach dem Besitzer von gleicher Verteilung.

Im 14–15. Jh. verschwindet beinahe völlig die halbkreisförmige Apside, bezeichnend ist dagegen das Weiterleben der geraden Apside (in einzelnen Fällen mit Eckstützpfiler ergänzt), besonders auf den weltlichen Gütern (17,86%). Polygonale Apsiden ohne Stützpfiler befinden sich auf den königlichen Gütern, sowie auf den Gütern des Mönchsorden, in ihrer Verbreitung wirkten wahrscheinlich die letzteren mit. Ähnlicherweise verbreitete sich das Polygon mit Stützpfiler durch die Vermittlung der Orden, am häufigsten ist es auf den weltlichen Gütern (13,14%).

Die Entwicklung des Kirchenbaues der adeligen Gemeinden von freier Rechtsstellung ist auch interessant. Diese Dörfer spielen in keiner Periode eine bestimmende Rolle, sie sind aber – zwar etwas verspätet – treue Nachfolger der jeweiligen Mode. Schon hier möchten wir diesen Begriff unterstreichen, es gibt nämlich in jeder typologischen Zusammenfassung viel Richtiges, alle hier aufgezählten Komponenten üben gewiss auf die Architektur je eines Gebietes in einer bestimmten Periode eine Wirkung aus. Man darf aber den spontanen modeartigen Einfluss der Vorbilder nicht ausser acht lassen. Das kann nicht nur die Folge der Impressionen und Informationen der Stifter sein, sondern auch die Widerspiegelung oder aber die Grenze der Bildung und der Fachkenntnisse der örtlichen Meister, was dann zu einem bestimmenden Faktor der dörflichen Kirchenarchitektur eines Gebietes und einer Periode wird.

Die anderen Elemente der typologischen Bestimmung (Emporium, Kapelle) wurden auf der Tabelle nicht bezeichnet. Der Grund dafür ist, dass diese Elemente im Laufe der Zeit am meisten umgebaut oder umgestaltet wurden, also

ihre Rekonstruktion – überhaupt ihre Existenz oder ihr Fehlen – ist nicht mehr möglich. Ausserdem sind sie in typologischer Hinsicht untergeordnete Gebäudeteile. Beispielsweise stellen wir die Untersuchung der Türme an Hand der Grundrisse von 143 Kirchen auf. Davon sind:

– Kirchen mit Turm: 65 Stück, 45,45%. Verteilung des Turmes nach der Funktion der Apside: X: 13 Stück (9,09%), X: 25 Stück (17,48%), X: 4 Stück (2,80%), X: 11 Stück (7,68%) ? : 12 Stück (8,40%). Einen Turm haben die Kirchen von 4 kirchlichen Gemeinschaften (2,80%).

– Kirchen mit zwei Türmen: 4 Stück (2,80%), ihre Verteilung: X: 2 Stück (1,40%), X: 1 Stück (0,70%), ? : 1 Stück (0,70%). 3 Kirchen von kirchlichen Gemeinden haben 2 Türme (2,10%).

– Kirchen ohne Turm: 65 Stück (45,45%), ihre Verteilung: X: 20 Stück (13,99%), X: 24 Stück (16,78%), X: 3 Stück (2,10%), X: 5 Stück (3,50%), ? : 8 Stück (5,58%), O: 4 Stück (2,80%), X: 1 Stück (0,70%). Davon besaßen kirchliche Gemeinschaften 6 Stück Baudenkmäler (4,20%).

– Kirchen, wo die Existenz eines Turmes nicht zu entscheiden ist: 9 Stück (6,30%), davon gehören 3 Stück (2,10%) zu kirchlichen Gemeinschaften.

Lichtweite und Dimension

Die Rubriken 9 und 10., wo die Lichtweite und die Dimension der Kirchenschiffe bezeichnet wurde, sind wieder nicht komplett. Es ist klar, dass bei der Untersuchung der Dimension die Masse der Höhe unbedingt beachtet werden müssten. Trotz der Kenntnisse über das ganze mittelalterliche Material der Baudenkmäler sind die diesbezüglichen Angaben sehr spärlich. Das Gebäude ist oft unvollständig (Ruinen) oder es fehlt ganz (Grundmauern) und wo es noch existiert, wurde es dort durch die nachträgliche neuzeitige Decke (Barockgewölbe) bedeutend abgeändert. Man kann nicht einmal das wirkliche Mass des Grundrisses bestimmen. Die Existenz des Emporiums oder die Verbindung des Westwerkes und des Schiffes ist auch unsicher, (ob es als einheitlicher Raum betrachtet werden kann). Bei allen Baudenkmälern (119 Stück) wurde immer der optisch wahrnehmbare oder funktionell einheitlich nutzbare innere Raum untersucht, ohne Anbauten oder Räume von anderer Funktion (Apsis, Kapelle).

Die charakteristische (durchschnittliche) Lichtweite und das Verhältnis der einzelnen Perioden und deren Grundriss-typen wird in der folgenden Systematisierung dargestellt (aufgrund der quantitativen Angaben der Tabelle).

– Durchschnittliche Lichtweite und Dimension der Baudenkmäler aus dem 11–12. Jh.:

20 Vorkommnisse	86,96%	8,54 x 5,57 m	1 : 1,53
1 Vorkommnis	4,35%	6,15 x 3,90 m	1 : 1,56
? : 2 Vorkommnisse	8,69%	8,77 x 5,60 m	1 : 1,57

Für die Kirchen aus dem 11–12. Jh. ist (unabhängig vom Grundriss) die folgende Lichtweite charakteristisch: 8,46 x 5,50, Dimension: 1 : 1,54.

– Baudenkmäler aus dem 13. Jh.:

14 Vorkommnisse	19,44%	9,03 x 5,88 m	1 : 1,54
38 Vorkommnisse	52,78%	9,26 x 6,23 m	1 : 1,49
3 Vorkommnisse	4,17%	9,27 x 6,03 m	1 : 1,54
? : 17 Vorkommnisse	23,61%	10,82 x 6,60 m	1 : 1,64

Durchschnittliche Lichtweite: 9,58 x 6,24. Dimension: 1 : 1,54.

– Baudenkmäler aus dem 14–15. Jh.:

1 Vorkommnis	7,14%	15,73 x 7,05 m	1 : 2,23
4 Vorkommnisse	28,57%	15,92 x 8,57 m	1 : 1,86
3 Vorkommnisse	21,43%	14,48 x 6,13 m	1 : 2,36
3 Vorkommnisse	21,43%	11,30 x 5,97 m	1 : 1,89
? : 3 Vorkommnisse	21,43%	20,43 x 9,97 m	1 : 2,05

Durchschnittliche Lichtweite: 15,57 x 7,71, Dimension: 1: 2,02.

Es ist zu bemerken, dass die statistische Aufstellung die früheren, dieses Thema betreffenden Bezugnahmen zu widerspiegeln scheint. Während die absolute Masszunahme (etwa 13%) zwischen den Perioden vom 11–12. Jh. und 13. Jh. wahrnehmbar ist, ist die Änderung der Dimension, die Dehnung nicht zu beweisen. Wahrscheinlich stellte diese durchschnittliche Dimension (mit den Höhenmassen ergänzt) eine angenehme und angenommene Wirkung des mittelalterlichen Raumes dar. Man muss hier die Aufmerksamkeit auf die unbegründete Forschungsrichtung lenken, die zwischen der Lichtweite des Kirchenschiffes und der aufgenommenen Bevölkerungszahl einen Zusammenhang festzustellen versuchte. Die praktische Verwirklichung des oft zitierten Gesetzes vom Hl. Stephan für Kirchenbau – eine Kirche für je zehn Dörfer – kann heute hinsichtlich der territorialen Gruppierung nicht mehr rekonstruiert werden. Die Angaben für Bevölkerungsdichte bzw. –zahl sind noch weniger zuverlässig. Dieser Zusammenhang (Aufnahmefähigkeit der Kirche – Bevölkerungszahl) ist noch später, als die meisten Dörfer schon eine eigene Kirche hatten, unreal. Es ist schwer, eine – politisch, wirtschaftlich usw. selbständig funktionierende – Gemeinschaft anzunehmen, die in einer so grossen Kirche, wie z. B. in Egrecy Platz gehabt hätte. (Lichtweite 4,4 x 3,9 m, Grundfläche: 17,16 m², maximale Aufnahmefähigkeit: 30–40 Kopf). Es ist also vermutlich, dass nur die Herrschaften des Dorfes im Innern der Kirche sassen oder standen, das Grossteil der Bevölkerung fand für sich ausserhalb der Kirche in den Vorderraum Platz und wohnte durch irgendeine Vermittlung der sich in der Kirche zutragende Zeremonie bei. (Daran erinnert vielleicht auch heute noch das Glockengeläute sonntags auf dem Lande, das die Teile der Messe für die äussere Umgebung bezeichnet).

Orientierung

Obwohl es nicht knapp zu den bestimmenden Elementen der Forschung gehört, wurde die Untersuchung der Kirchenorientierung durchgeführt. Wie bekannt, war eine Regel des Kirchenbaues im Mittelalter, dass die Kirchenachse von Ost–West-Richtung sein soll. Das bezog sich anfangs auf die Richtung des Betens, später wurde es zu konkreter Bauregel. Die symbolische Bedeutung hängt wahrscheinlich mit der christianisierten Variante einer früheren Licht – bzw. Sonnensymbolik zusammen, diese wurde später in der dogmatischen Theologie, in der Skolastik eingehender auseinandergesetzt. Im 11–12. Jh. konnte das Grundsymbol auch mit weiterem, sekundärem Inhalt erweitert werden, prinzipiell werden die regelmässigen (äquinoktialen, sternkundlichen) und anderen, unregelmässigen Orientierungen unterschieden. Die Erklärung dafür ist, dass die Orientierung auf die Richtung des Sonnenaufgangs oder –untergangs, sternkundliche Ost-Bestimmung nur in gewissen Fällen verrichtet wurde. Die scheinbare Himmelsbahn der Sonne ändert sich in der Funktion der Jahreszeiten, und auch ihr Ostpunkt kann in unserer geographischen Breite um ± 36 – 37 Grad vom sternkundlichen Osten abweichen. (Die Bezeichnung „–“ gilt für die Abweichung, wenn sie vom Osten nach Süden ausweicht.) Der Winkelwert für die zu den einzelnen Tagen gehörende Sonnenposition kann so mit Rechnen, wie mit sonnendiagramm bestimmt werden. Die Achse der auf Sonnenaufgang oder –untergang orientierten Kirche stellt deswegen grosse Abweichungen dar. Der auf der Kirchenachse gemessene Winkelwert mit dem auf die bestimmten Tage (z. B. Fest des Schutzheiligen) gerechneten Ostwinkel verglichen weist aus, mit was für einem sekundären oder terziären Inhalt inzwischen sich das primäre Symbol bereicherte.

Die Ermessung und Bewertung der Orientierungswerte wurde bisher für 380 ungarische und 580 europäische mittel-

alterliche Kirchen verrichtet. Im Komitat ist der Achsenwinkel von 103 Kirchen bekannt. Die Forschung stellte die folgenden Type der Orientierung fest:

- effektive äquinoktiale Orientierung: die Kirchenachse koinzidiert mit der sternkundlichen Ost–West-Richtung, also die Orientierung wurde ohne Beachtung der wirklichen Sonnenposition (oder mit der Bestimmung des effektiven Äquinoktiums) sternkundlicher Weise verrichtet. Solche Orientierung ist bei 10 Baudenkmalern im Komitat wahrzunehmen, 9,71% (europäische Häufigkeit: 129 Stück, 13,44%). Sie kommt ziemlich oft bei frühen Denkmälern vor (4 Stück), unter denen sich zwei Rotunden (Keszthely, Veszprém) befinden. Dagegen sind nur 3 Gebäude der kirchlichen Körperschaften von regelmässiger äquinoktialer Orientierung, wo wir mit Recht entwickelte Werkstätten und entsprechende sternkundliche Bewandertheit annehmen können.

- nominelle äquinoktiale Orientierung: die Kirchenachse wurde an einem der im Kalender festgesetzten äquinoktialen Tage (21. März, 23. September) auf die Richtung des wirklichen Sonnenaufgangs oder -untergangs orientiert. Diese fällt – wegen der chronologischen Verschiebung des Kalenders – mit dem Winkelwert $\pm 0^\circ 00'$ nicht mehr zusammen, davon weicht sie um 3 – 5° ab, (in der Funktion der Zeit der Orientierung und der geographischen Breite, sowie des Geländes). 9 Baudenkmalern entsprechen im Komitat dieser Orientierung, 8,74% (europäische Häufigkeit 86 Stück, 8,95%). Diese Orientierung kommt meistens bei den Dorfkirchen vor, ein Beweis dafür, dass die technisch weniger gebildeten Baumeister bei der Orientierung die einfachere, empirische Methode wählten. Diese Orientierung wurde auch bei dem Paulanerkloster in Bakonyszéntjakab verwendet. Hier wurde die Richtung des effektiven Sonnenaufgangs noch durch den kleineren, östlich von der Kirche liegenden Berg beeinflusst. Dies weist wohl nach, dass die früheren Paulanerkloster keine entwickelte Bauwerkstätte und -technik hatten, und sie der Baupraxis der zeitgenössischen dörflichen Kirchen folgten. (Im nächst liegenden Dorf, Sáska ist die Kirche gleichfalls orientiert, hier spielt aber der Berg keine korrigierende Rolle.)

- Orientierung nach der Sonnenwende: es gibt bei der Orientierung an den Tagen des Mittsommers (22. Juni) oder des Mittwinters (21. Dezember) wieder mehrere Verfahren. Entweder die sternkundliche Zeit der Sonnenwende wird bestimmt, und das resultiert die maximale Winkelabweichung, oder die Achse wird am Tag „Solstitium Vetus“ (24. Juni) der einzelnen kirchlichen Kalender orientiert. (Dieser Wert vermindert sich in der Funktion der Kalenderverschiebung und der geographischen Breite im Verhältnis zu den Ostwinkel der effektiven Sonnenwende). 11 Baudenkmalern (10,68%) sind im Komitat nach der Sonnenwende orientiert, (europäische Häufigkeit: 81 Stück, 8,44%). Diese Orientierung kommt fast ausschliesslich bei den Kirchen aus dem 13. Jh. vor, das sind vor allem Dorfkirchen. Auffallend ist jedoch die unregelmässige Orientierung der Veszprémer Basilika, die die Sankt-Georg-Kapelle – im 13. Jh. zum Kapitelsaal umgestaltet – auch übernahm.

- Orientierung nach dem Fest des Schutzheiligen: sie wird auf die Richtung des effektiven Sonnenaufgangs oder -untergangs verrichtet. Diese Richtung ändert sich täglich zwischen den durch die Sonnenwenden bestimmten Estremwerten (Vorzeichen im Sommer: „–“, im Winter: „+“). Der absolute Winkelwert der zu gleichem Tag gehörenden Orientierung nach Sonnenaufgang oder -untergang ist gleich, nur ihr Vorzeichen ist umgekehrt. 19 Baudenkmalern (18,44%) sind im Komitat nach dem Patrociniumstag orientiert, (europäische Häufigkeit: 212 Stück, 22,08%). Diese Orientierung ist bei den Dorfkirchen im 13. Jh. allgemein (12 Stück). Bei den kirchlichen Körperschaften kommt sie nur bei dem Dominikaner-Nonnenkloster (Hl. Kahtarina) in Veszprém und bei den Paulanern in Uzsaszentlélek vor. Beim letzteren ist der Versuch beachtenswert, dass es auf grund des gemesse-

nen Winkelwertes und des Tituli (Heiliger Geist = ein sich änderndes Fest) nach der Präzisierung der Datierung gestrebt wird.

– Bei einigen Baudenkmälern (6 Stück, 5,83%) geht die Abweichung des Achsenwinkels weit über die Extremwerte der Sonnenwenden hinaus, es ist also anzunehmen, dass die Orientierung nicht nach der Bahn der Sonne verrichtet wurde. Bei Kirche einer kirchlichen Institution kommt sie nur einmal vor (Paulanerklöster in Vázsonykő), hier muss aber die bestimmende Rolle eines vorläufig noch unbekannten, aber hoch geachteten Gebäudes bedingt werden.

Kartographische Bearbeitung

Ein organischer, ergänzender Teil der hier erörterten Methode ist eine anschauliche, übersichtliche Darstellung der Angaben. Dazu war die kartographische Bearbeitung geeignet. Die früheren Arbeiten verwendeten irgendein Bezeichnungssystem. Im Katalog oder auf typologischen Tabellen wurde das Material festgesetzt, dann – nach irgendeiner Kode – wurde es auf eine Karte aufgetragen. Die Bezeichnungen weisen entweder auf die Funktion des Gebäudes (Basilika, Abtei, Dekanat, Pfarre usw.), oder auf seinen Stand, oder aber auf den Typ des Grundrisses hin. Als Kombination dieser Faktoren wurde die Kartenbeilage I konstruiert. Auf der Tabelle wurden nach der laufenden Nummer und Bezeichnung alle Kirchenorte registriert. (Stand, Funktion, Besitzverhältnis, Grundrissstyp des Gebäudes). Das Beispiel zeigt zugleich Vorteile und Nachteile der „Signaturkartographie“. Eine gewisse Fülle des Bezeichnungshaufens schliesst schon die visuelle Fixierung und Übersicht der Datenmenge aus. Die andere Methode ist hinsichtlich der architekturgeschichtlichen Forschungen viel nützlicher: nach dieser werden die Grundrisse selbst (in gleichem Massstab) auf eine Grundkarte von entsprechender Grösse aufgetragen. Dadurch bekommt man eine direkte Information über die Verteilung und Raumgestaltung der Baudenkmäler. Zugleich kann auch der Umbau und die Herausbildung in mehreren Perioden bezeichnet werden. Dieses Abbild – als Grundkarte – ermöglicht die Erweiterung: Farbbezeichnungen für Signatur der Besitzverhältnisse, Verwendung der Geländezeichen (Berge, Flüsse, Strassen usw.), Darstellung der architektonischen Wirkung von

geographischen Faktoren. Zum Versuch wurden bei der Darstellung die Gebäude mit parochialer Funktion (Pfarre, Filia) und die Baudenkmäler von kirchlicher Körperschaften unterschieden. Das ist durch die Verschiedenheit des Baubedarfes und der Gebrauchsweise begründet. So besteht aber ein Widerspruch in der Beurteilung der baukünstlerischen Ausstrahlung einzelner kirchlicher Zentren (Basilika, Abteien). Schwer kann nur die künstliche (und oft unbegründete) Absonderung der einzelnen Gebäude von doppelter Funktion (Basilika-Pfarrkirche, Propstei-Pfarrkirche, Ordenskirche-Seelsorge) gelöst werden. Eine sich auf mehrere Komitee ausbreitende Bearbeitung wird diese Probleme endgültig lösen.

*

Der dargestellte „Modellversuch“ ist natürlich kein Abschluss, sondern viel mehr der Ausgangspunkt weiterer Forschungen. Die mittelalterliche architekturgeschichtliche Bearbeitung des Komitates ist auch nicht beendet: einerseits kann die Erweiterung des Architekturmaterials erwartet werden, wobei neue Probleme und Untersuchungsmethoden in den Vordergrund treten, andererseits ist dieser Aufsatz die Bewertung des gesammelten und zur Untersuchung geeigneten Materials noch schuldig. Diese komplexe Untersuchungsmethode ist bloss ein Mittel, das Ziel ist: die Entwicklung und die Verbindungen der ungarischen mittelalterlichen Architektur immer tiefgreifender zu erkennen. Dazu muss man die weitere Umgebung kennen, es ist nötig, über die regionalen Eigenschaften der verschiedenen Faktoren: Landschaftsenergie, Rechtsverhältnisse, Familien, Geschichtswissenschaft, Technik usw. hinauszugehen, die Ergebnisse der Teilforschungen von einzelnen Gebieten zusammenzufassen, zu bewerten, eventuell umzuwerten. Auf diese Weise erweitern sich die Grenzen des untersuchten Gebietes: Diözese, Region (Transdanubien), geographische Einheit (Karpatischen Becken) usw. So kann diese Forschungsmethode – das war die Absicht des Autors – ein organischer Teil der allgemeinen, das ganze Mitteleuropa betreffenden Mittelaltersforschung werden.

Anschrift des Verfassers:

Dr. Guzsik Tamás
Budapesti Műszaki Egyetem
Építészettörténeti Intézet
H-1111 Budapest
Műgyetem rkp. 3

IRODALOM-LITERATÚRA

Rövidítések:

Abkürzungen

ArchÉrt	Archeológiai Értesítő
BME	Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti Intézet Tervtára
DAP	A MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai, X. Documenta Artis Paulinorum, 1. füz. (Bp. 1975); 2. füz. (Bp. 1976.)
ÉKME TK	Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei
ÉÉT	Építés-, Építészettudomány
MÉ	Művészettörténeti Értesítő
MMV	Magyar Műemlékvédelem
MRT	Magyarország Régészeti Topográfiája, 1–4. kötet (Bp. 1966–72.)
Mv	Műemlékvédelem
OMF	Országos Műemléki Felügyelőség Tervtára
VBM	Veszprémi Bakony Múzeum Adattára
ADÁM, I. (1888):	Rómán kori pálos épület maradványa Bakony Szent-Jakobon. ArchÉrt. 8, 151–155.
CZEGLÉDY, I.–KOPPÁNY, I. (1964a):	A Balatonfüzű-mámai templomrom. VMMK 3, 141–159.
CZEGLÉDY, I.–KOPPÁNY, I. (1964b):	A középkori Ecsér falu temploma. ArchÉrt 41–60.
CZEGLÉDY, I.–ÁGOSTHÁZY, L. (1967):	Berhida középkori temploma. VMMK 6, 217–237.

CZEGLÉDY, I.–ENTZ, G.–RIESIN–GER, M.–MENDELE, F. (1967):	Az egregyi Árpád-kori templom. VMMK 6, 217–238.
CSÁNKI, D. (1897):	Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, III. CSEMEGI, J. (1946–48): A tihanyi barlanglakások. ArchÉrt 36–405.
CS. TOMPOS, E.–ZÁDOR, M.–SÓDOR, A. (1969):	Az építészet története. Középkor.
DERCSÉNYI, D. (1972):	Rómán kori építészet Magyarországon.
DIMIER, A. (1949):	Recueil de plans d'églises cisterciennes (Paris).
ERDEI, F.–KOPPÁNY, T. (1966):	A veszprémi Szent György kápolna romjainak állagvédelme. MMV 1961–62, 89–92.
ERDÉLYI, L. (1908):	A tihanyi apátság története. Pannonhalmi Rendtörténet X.
ÉRI, I. (1959):	Nagyvázsony
ÉRI, I. (1964):	A nagyvázsonyi pálos kolostor leletei. MMV 1959–1960, 85–94.
ÉRI, I. (1967):	A Látvány-rádpusztai templomrom feltárása és állagmegóvása. VMMK 6, 183–194.
ÉRI, I. (1969):	Veszprém megye középkori településtörténei vázlata. VMMK 8, 199–216.
ÉRI, I.–GERŐNÉ KRÁMER, M.–SZENTLÉLEKY, T. (1964):	A dörgicséi középkori romok. MMV 1959–1960, 95–114.
GEREVICH, T. (1938):	Magyarország román kori emlékei.
GUZSIK, T. (1975a):	Tájékoztató rendellenességek a középkori templomépítészetben. ÉÉT 7, 1–2. sz. 91–104.
GUZSIK, T. (1975b):	A csütörtöki román kapuzat. ÉÉT 7, 3–4. sz. 341–355.
GYÖRFFY, GY. (1963):	Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 1.

- HÓLUB, J. (1933): Zala megye története, (kézirat).
HÜMPFNER, T. (1964): A zirci apátsági templom ásatása (1912–13). VMMK 3, 119–140.
ILA, B.–KOVACSICS, J. (1964): Veszprém megye helytörténeti lexikona.
KAMPIS, A. (1957): Tihany
KNAUZ, N. (1876): Kortan
KOPPÁNY, T. (1963): A Balaton-felvidék román kori templomai. VMMK 2, 82–114.
KOPPÁNY, T. (1967): Középkori templomos és egyházas helyek Veszprém megyében I. VMMK 6, 117–150.
KOPPÁNY, T. (1969): Veszprém megye Árpád-kori építészetének kutatási problémái. VMMK 8, 217–222.
KOPPÁNY, T. (1972): Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében II. VMMK 11, 213–242.
KOPPÁNY, T. (1974): A somlószőlői r. k. templom helyreállítása, MMV 1971–1972, 207–225.
KOPPÁNY, T.–PÉCZELY, P.–SÁGI, K. (1962): Keszthely
KOVÁCS, B. (1964): A városzói templom. Az egri Múzeum Évkönyve, 2, 212.
KOZÁK, K. (1962): A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története. ArchÉrt 222–235.
KOZÁK, K. (1961): Szigliget.
KOZÁK, K. (1964): A lovászpatai ev. templom feltárása és helyreállítása. MMV 1959–1960, 149–165.
KOZÁK, K. (1966): A román kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. MMV 1961–1962, 111–133.
KOZÁK, K. (1969): XI–XIII. századi egyházi építészet Veszprém megyében. VMMK 8, 223–234.
KRISTÓ, GY. (1976): Aranybullák évszázada.
LEVÁRDY, F. (1972): A litéri román kapuzat. MMV 1967–1968, 269–282.
MAKSAY, F. (1971): A magyar falu középkori településrendje.
MAROSI, E. (1969): A középkori művészet világa.
MAROSI, E. (1972): A román kor művészete.
MOLNÁR, I. (1936): A Nagyjenő-tüskevári pálos kolostor.
MOROTZ, L. (1974): A somlószőlői r. k. templom falképeinek restaurálása. MMV 1971–1972, 227–228.
OSZVALD, F. (1957): Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. MÉ 6, 231–254.
PÁMER, N. (1967): A gyulafehérvári középkori premontrei monostor feltárása. VMMK 6, 239–245.
RUPP, J. (1870): Magyarország helyrajzi története I.
SZABÓ, I. (1963): Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. Magyarország történeti demográfiája, szerk. Kovács József.
SZABÓ, I. (1966): A falurendszer kialakulása Magyarországon.
SZENTPÉTERY, I. (1912): Oklevéltani naptár.
VALTER, I.–KOPPÁNY, T.–GEDEON, T.–NEMCSICS, A.–LENGYEL, I.–ZIMMER, K. (1972): A Balatonfüred-temetői templomrom feltárása és helyreállítása. VMMK 11, 149–194.
ZÁDOR, M. (1960): A kövesdi (aszófi) középkori templom építéstörténete és helyreállítási problémái. ÉKME TK 5, 2–5. sz. 173–210.
ZSIRAY, L. (1972): Adatok a Dörögdi család és a Felsődörögdi plébániatemplom történetéhez. VMMK 11, 251–259.
ZSIRAY, L. (1977): A bakonszentjakabi pálos kolostor, Mv 21, 148–152.
ZSIRAY, L.–SCH. PUSZTAI, I. (1967): A salföldi Mária Magdolnáról nevezett pálos kolostor. VMMK 6, 247–256.

A táblázatban szereplő egyházas helyek irodalma
Literatur die in der Tabelle vorkommenden Kirchen

1. MRT 4. 1/1. 17. VMMK 1967. 136.
2. MRT 4. 1/5. 18.
3. MRT 3. 1/16. 18.
4. MRT 3. 2/1. 21. VMMK 1967. 120.
5. MRT 3. 2/9. 25. VMMK 1967. 145.
6. MRT 3. 3/1. 29–30. VMMK 1967. 120.
7. MRT 2. 1/1–2. 22–23. VMMK 1963. 86. VMMK 1972. 216. (alaprajz)
8. MRT 1. 1/13. 24. VMMK 1963. 85. (alaprajz) VMMK 1972. 216.
9. MRT. 1. 1/18. 25. VMMK 1972. 216–217.
10. MRT 3. 4/3. 32. (alaprajz). VMMK 1967. 120. (alaprajz)
11. MRT 2. 2/1. 25. VMMK 1972. 217.
12. MRT 2. 2/2–3. 25–26. KOPPÁNY 1963, 86. (alaprajz) KOPPÁNY 1972. 229. ZÁDOR 1960.
13. MRT 1. 2/2. 28. VMMK 1972. 217.
14. MRT 1. 2/1. 27–28. DAP 1. füz. 1.
15. MRT 1. 2/7. 29. VMMK 1963. 86. (alaprajz). VMMK 1972. 229.
16. MRT 1. 2/5. 28. VMMK 1972. 236. felmérés: Fehérváry R.–Guzsik T.–Kralovszky R., 1977.
17. MRT 1. 3/6. 32. VMMK 1972. 217.
18. MRT 4. 2/1. 20.
19. MRT 4. 2/15. 23.
20. MRT 4. 2/15. 23.
21. MRT 4. 3/1. 25. VMMK 1967. 121.
22. MRT 4. 4/1. 28. p.; VMMK 1967. 121.
23. MRT 4. 4/3. 28. p.; VMMK 1967. 131.
24. MRT 4. 5/1. 30. p.; VMMK 1967. 121.
25. MRT 4. 6/1. 32–33.
26. MRT 4. 7/1. 35–36. VMMK 1967. 121.
27. MRT 4. 8/1. 37–38. VMMK 1967. 122.
28. MRT. 3. 6/1., 6/3. 35–36. VMMK 1967. 122.
29. MRT 4. 9/1. 40.
30. MRT 4. 9/3. 41.
31. MRT 4. 10/1. 42. VMMK 1967. 122.
32. MRT 4. 11/1. 44. VMMK 1967. 122.
33. MRT 4. 12/1. 48–50. (alaprajz). VMMK 1967. 122.
34. MRT 4. 14/1. 60–61. VMMK 1967. 122.
35. MRT 2. 3/5. 29–30. (alaprajz). VMMK 1963. 112. VMMK 1972. 217.
36. MRT 2. 3/1. 28–29. VMMK 1972. 233. (alaprajz)
37. MRT 2. 4/7. 33.
38. MRT 1. 4/3. 34. VMMK 1972. 218.
39. MRT 1. 4/1. 33–34. (alaprajz). VMMK 1963. 104. VMMK 1972. 234.
40. MRT 1. 5/4. 36. (alaprajz). VMMK 1963. 87–88. (alaprajz). VMMK 1972. 218.
41. MRT 2. 5/1–2. 36. VMMK 1967. 123. (alaprajz)
42. MRT 2. 6/16. 42. VMMK 1972. 218.
43. MRT 2. 6/1–2. 39. VMMK 1972. 218.
44. MRT 2. 6/15. 42. VMMK 1963. 88. VMMK 1972. 226.
45. MRT 2. 6/5–6. 40. KOPPÁNY 1972. 233. VALTER–KOPPÁNY–GEDEON–NEMCSICS–LENGYEL–ZIMMER 1972.
46. MRT 2. 7/2. 46. KOPPÁNY 1963. 88–89. CZEGLÉDY–KOPPÁNY 1964 a. (alaprajz)
47. MRT 1. 6/3. 38. VMMK 1972. 216.
48. MRT 1. 7/6. 41. VMMK 1972. 218.
49. MRT 1. 7/4. 41.
50. MRT 2. 8/1. 50. VMMK 1967. 123.
51. MRT 2. 8/16. 53. VMMK 1967. 141.
52. MRT 2. 8/10. 52. VMMK 1967. 126.
53. MRT 1. 8/8. 43.
54. MRT 1. 8/1. 42. VMMK 1972. 215. (felmérés: Fehérváry–Guzsik, 1977.)
55. MRT 1. 9/4. 45–46. (alaprajz). VMMK 1963. 89. (alaprajz). VMMK 1972. 218.
56. MRT 2. 9/1. 55–56. VMMK 1972. 219. (alaprajz)
57. MRT 2. 10/1. 58. VMMK 1963. 89. (alaprajz). VMMK 1972. 219.
58. MRT 2. 12/1–2. 63. VMMK 1967. 124. (felmérés: Guzsik, 1977.)
59. MRT 2. 12/1–2. 63. VMMK 1967. 124.
60. MRT 3. 7/4–5. 37–38.
61. MRT 2. 13/4. 65. VMMK 1967. 124.
62. MRT 2. 13/6. 66.
63. MRT 2. 13/1. 64–65. VMMK 1967. 124.
64. MRT 2. 14/1–2. 68. p.; (alaprajz). KOPPÁNY 1963. 90. (alaprajz). CZEGLÉDY–ÁGOSTHÁZY 1967.
65. MRT 2. 14/3–4. 68–69. VMMK 1967. 140.
66. MRT 2. 14/5. 69.
67. MRT 4. 15/1. 65. VMMK 1967. 125.
68. MRT 3. 8/1. 39.
69. MRT 4. 17/1. 68. VMMK 1967. 125.
70. MRT 3. 9/14. 42–44. VMMK 1967. 125.
71. MRT 3. 9/3. 40–41. VMMK 1967. 145.
72. MRT 3. 10/5. 49–50. VMMK 1963. 90. (alaprajz MRT alapján)
73. MRT 3. 10/6. 50. VMMK 1963. 90. (alaprajz: VBM)
74. MRT 3. 10/12. 52–53. (alaprajz). VMMK 1963. 90.
75. MRT 3. 10/9. 52.
76. MRT 3. 10/7. 50.
77. MRT 2. 15/1–2. 74–75. VMMK 1967. 125.
78. MRT 4. 20/1. 78–79. VMMK 1967. 126.
79. MRT 2. 17/1. 79–80. VMMK 1963. 91. VMMK 1972. 220.
80. MRT 2. 17/2–3. 80. VMMK 1963. 90. VMMK 1972. 228. (alaprajz).
81. MRT 4. 22/1. 85. VMMK 1967. 126. MMV 1971–72. 356.
82. MRT 3. 11/10. 66–67. (alaprajz). VMMK 1967. 121. (alaprajz).
83. MRT 3. 12/3. 5. 70–72. VMMK 1972. 220–221.
84. MRT 3. 12/1. B. 69–70. VMMK 1972. 231–232.
86. MRT 4. 23/1. 88.
87. MRT 4. 23/5. 89. VMMK 1967. 140.
88. MRT 3. 14/24. 81–82. (a közölt alaprajz téves!). VMMK 1967. 127–128.
89. MRT 3. 14/3. 78.
90. MRT 3. 14/6. 79. VMMK 1967. 144.

91. MRT 1. 11/2. 50–51. VMMK 1972. 221. (felmérés: Guzsik, 1977.)
92. VMMK 1967. 128. (alaprajz). MRT nem említi (alaprajza tévesen 3. 14/24-nél, Devcsernél)
93. MRT 3. 15/10. 88–89. VMMK 1967. 144. (alaprajz)
94. MRT 4. 24/1. 90. VMMK 1967. 128.
95. MRT 2. 18/2. 85. p. (alaprajz). ÉRI–GERÓNÉ–SZENTLÉLEKY 1964; KOPPÁNY 1972. 221–222.
96. MRT 2. 18/11. 87. VMMK 1972. 221. (alaprajz); MMV 1959–60. 95–114. (alaprajz)
97. MRT 4. 25/1. 92–93. VMMK 1967. 129. (alaprajz)
98. MRT 4. 25/7. 93.
99. MRT 4. 26/4. 95–96.
100. MRT 2. 19/1–2. 88–90. (alaprajz); VMMK 1963. 92–93. VMMK 1972. 223.
101. MRT 2. 19/3–4. 90. VMMK 1967. 140.
102. MRT 1. 12/1. 53.
103. MRT 4. 29/4. 104.
104. MRT 4. 30/1. 105. VMMK 1967. 129.
105. MRT 4. 31/1. 107. VMMK 1967. 129.
106. VMMK 1972. 223. MRT nem említi.
107. MRT 3. 17/5. 92–94.
108. MRT 4. 32/1. 111–112. VMMK 1972. 213.
109. MRT 1. 13/2. 56. VMMK 1972. 222.
110. MRT 3. 18/5. 98–99. (alaprajz); VMMK 1963. 94. VMMK 1972. 227.
111. MRT 3. 18/7. 9–99. VMMK 1972. 227.
112. MRT 2. 20/3. 94. PÁMER 1967. (alaprajz)
113. MRT 2. 20/1–2. 94. VMMK 1967. 129.
114. MRT 1. 14/6. 59. VMMK 1972. 223.
115. MRT 1. 14/6. 59. VMMK 1972. 223.
116. MRT 1. 14/2. 58. (alaprajz). VMMK 1963. 94. (alaprajz). VMMK 1972. 220.
117. MRT 1. 14/4. 59. (alaprajz). VMMK 1963. 94. (alaprajz)
118. MRT 2. 21/1. 98. VMMK 1967. 129.
119. MRT 3. 19/9. 105. VMMK 1967. 130.
120. MRT 1. 15/7. 62. VMMK 1972. 223.
121. MRT 1. 16/1. 63. VMMK 1972. 224.
122. MRT 1. 16/7. 64. VMMK 1972. 224.
123. MRT 2. 23/8–9. 105–106. VMMK 1967. 130.
124. MRT 2. 23/6–7. 105. VMMK 1967. 143.
125. MRT 2. 23/2–3. 104.
126. MRT 2. 23/1. 103–104. VMMK 1967. 130.
127. MRT 1. 17/8. 66–67. pp. (alaprajz); CZEGLÉDY–ENTZ–RIESINGER–MENDELE 1967.; KOPPÁNY 1972. 222. p.
128. MRT 1. 17/3. 65–66. VMMK 1972. 224.
129. MRT 2. 24/2. 4. 108. VMMK 1967. 130.
130. MRT 2. 24/1–2. 107–108. VMMK 1967. 130.
131. MRT 4. 33/1. 114. VMMK 1967. 130.
132. MRT 3. 21/2. 107. VMMK 1972. 225. (alaprajz)
133. MRT 3. 22/8. 112. VMMK 1967. 130.
134. MRT 3. 22/8. 112. VMMK 1967. 130.
134. MRT 3. 22/8. 112. VMMK 1967. 130.
135. MRT 3. 22/8. 112. VMMK 1967. 130.
136. MRT 3. 22/7. 112.
137. MRT 4. 35/1. 119–120.
138. MRT 3. 23/15. 120. VMMK 1967. 131.
139. MRT 3. 23/14. 118. VMMK 1967. 125.
140. MRT 3. 23/4. 114–115. VMMK 1967. 136.
141. MRT 1. 18/7. 70. VMMK 1972. 225.
142. MRT 1. 18/6. 70. VMMK 1972. 225.
143. MRT 3. 24/4. 121. VMMK 1967. 131.
144. MRT 1. 19/1. 71–72. VMMK 1972. 225–226. (alaprajz)
145. MRT 1. 19/4. 72. VMMK 1972. 226–227.
146. MRT 2. 25/1–2. 110–111. VMMK 1967. 131. (alaprajz)
147. MRT 3. 25/1. 122. VMMK 1972. 225.
148. MRT 3. 25/3. 123–124. VMMK 1972. 219.
149. MRT 1. 20/6. 74. VMMK 1972. 225.
150. MRT 1. 20/4. 74. (alaprajz); VMMK 1972. 217. VMMK 1963. 95. (alaprajz)
151. MRT 4. 37/1. 127.; VMMK 1972. 214.
152. MRT 3. 26/5. 126. (alaprajz); VMMK 1967. 132. (alaprajz)
153. MRT 1. 21/50. 93.
154. MRT 1. 21/50. 93. (alaprajz)
155. MRT 1. 21/44. 90. VMMK 1972. 227.
156. MRT 1. 21/54. 94. VMMK 1972. 227.
157. MRT 1. 21/50. 92. KOPPÁNY–PÉCZELY–SÁGI 1962. 78. 82.
158. MRT 1. 21/25. 80. VMMK 1963. 96. VMMK 1972. 223.
159. MRT 1. 22/1. 97. VMMK 1972. 226.
160. MRT 4. 38/1. 130–131. (alaprajz); VMMK 1967. 132–133. (alaprajz)
161. MRT 2. 26/1–2. 115. VMMK 1967. 132–133.
162. MRT 1. 23/3. 99. (alaprajz); VMMK 1963. 96. (alaprajz)
163. MRT 3. 29/9. 130. VMMK 1967. 133.
164. MRT 2. 27/1. 119. (alaprajz); VMMK 1963. 92. (alaprajz); VMMK 1972. 221–222. MMV 1959–60. 95–114 (alaprajz)
165. MRT 3. 29/1. 131. VMMK 1972. 227.
166. MRT 3. 30/1. 132. VMMK 1967. 133.
167. MRT 3. 32/5. 140. VMMK 1967. 133.
168. MRT 3. 33/5. 141–142. VMMK 1972. 228.
169. MRT 3. 34/2. 144. VMMK 1967. 123.
170. MRT 1. 24/4. 144. VMMK 1972. 228.
171. MRT 1. 24/3. 102–103. VMMK 1963. 96. VMMK 1972. 228.
172. MRT 1. 24/2. 102. KOPPÁNY 1963. 97. (alaprajz); KOPPÁNY 1972. 222. CZEGLÉDY–KOPPÁNY 1964. (alaprajz)
173. MRT 1. 25/6. 106. VMMK 1972. 229. (felmérés: Fehérváry–Guzsik–Kralovánszky, 1977.)
174. MRT 1. 25/4. 106. VMMK 1972. 223.
175. MRT 1. 25/1. 105–106. (alaprajz); VMMK 1963. 97. (alaprajz); VMMK 1972. 233.
176. MRT 4. 39/1. 132. VMMK 1967. 133.
177. MRT 4. 40/1. 134–135. VMMK 1967. 134.
178. MRT 4. 40/15. 137–138. VMMK 1967. 124.
179. MRT 2. 28/5. 121. VMMK 1967. 125.
180. MRT 4. 41/1. 139–140. VMMK 1967. 134.
181. MRT 1. 26/1. 108. VMMK 1972. 229.
182. MRT 1. 27/5. 110. VMMK 1972. 229.
183. MRT 1. 27/7. 111. VMMK 1967. 253. FEHÉRVÁRY R., Uzsszentlélek, pálos kolostor (ld. e kötet lapjain – alaprajz)
184. MRT 1. 27/6. 110. VMMK 1972. 238.
185. MRT 1. 27/6. 110. VMMK 1972. 238.
186. MRT 1. 28/8. 113. VMMK 1972. 229.
187. MRT 1. 28/9. 114. VMMK 1972. 219–220.
188. MRT 2. 29/1. 122. KOPPÁNY 1963. 98. (alaprajz); KOPPÁNY 1967. 134. LEVÁRDY 1972.
189. MRT 2. 29/6. 123.
190. MRT 2. 30/1. 124–125.4 VMMK 1972. 229.
191. MRT 4. 43/1. 142–143. (alaprajz); KOPPÁNY 1967. 134. KOZÁK 1964.
192. MRT 4. 44/1. 147. VMMK 1972. 215.
193. MRT 3. 35/5. 146–147. VMMK 1967. 135.
194. MRT 3. 35/2. 146. VMMK 1967. 125.
195. MRT 3. 35/4. 146. VMMK 1967. 128.
196. MRT 4. 45/1. 150–151. VMMK 1972. 213.
197. MRT 4. 45/13–15. 152.
198. MRT nem említi; VMMK 1972. 213.
199. MRT 4. 47/1. 155. VMMK 1967. 135.
200. MRT 2. 31/11. 129–130. VMMK 1967. 143.
201. MRT 2. 31/2. 128. VMMK 1967. 135.
202. MRT 2. 31/5–6. 129. VMMK 1967. 124.
203. MRT 2. 31/11. 129–130. VMMK 1967. 135.
204. MRT 3. 36/6. 149.
205. MRT 2. 32/1. 131–132. VMMK 1963. 98–99. (alaprajz); VMMK 1967. 135.
206. MRT 4. 48/1. 159. VMMK 1967. 135.
207. MRT 4. 48/5. 160.
208. MRT 3. 37/11. 156. VMMK 1972. 230.
209. MRT 3. 37/4. 152. VMMK 1972. 235.
210. MRT 3. 37/6. 152. VMMK 1972. 220.
211. MRT 4. 49/8. 164.
212. MRT 4. 49/11. 165.
213. MRT 1. 29/3. 116–117. VMMK 1972. 230.
214. MRT 1. 29/3. 116–117. (alaprajz); VMMK 1972. 230.
215. MRT 1. 29/2. 115–116. (alaprajz); VMMK 1963. 99. (alaprajz); VMMK 1972. 226.
216. MRT 1. 30/2. 118–119. VMMK 1972. 216.
217. MRT 1. 30/2. 118–119. VMMK 1972. 216.
218. MRT 1. 31/5. 121. VMMK 1972. 230. p.; (felmérés: Fehérváry–Guzsik–Kralovánszky, 1977)
219. MRT 4. 50/7. 167. VMMK 1967. 135.
220. MRT 3. 38/8. 158. VMMK 1967. 136.
221. MRT 3. 38/8. 158. VMMK 1967. 136.
222. MRT 4. 51/7. 170.
223. MRT 4. 52/1. 172–173. VMMK 1967. 136.
224. MRT 4. 52/4–5. 173. VMMK 1967. 146.
225. MRT 3. 39/6. 162. VMMK 1972. 230.
226. MRT 4. 53/1–2. 174–175. VMMK 136.
227. MRT 3. 40/5. 165. VMMK 1967. 136.
228. MRT 3. 40/5. 165.
229. MRT 4. 54/1. 176. VMMK 1967. 136.
230. MRT 2. 33/2. 134–135. (alaprajz); KOPPÁNY 1963. ÉRI 1959 24–28, 66–68. (alaprajz)
231. MRT 2. 33/6. 136–137. (alaprajz); ÉRI 1959 46–52. ÉRI 1964. (alaprajz)
232. MRT 2. 33/18–19. 139–140. VMMK 1963. 100–101. (alaprajz); VMMK 1967. 137.
233. MRT 2. 33/26. 141. VMMK 1963. 100. (alaprajz); VMMK 1967. 126.
234. MRT 2. 41/6. 180–181. (?) – kutatás alatt. (felmérés: Guzsik–Kralovánszky, 1977)
235. MRT 1. 32/5. 123. VMMK 1972. 231.
236. MRT 1. 32/1. 122. VMMK 1972. 225.
237. MRT 4. 55/1. 178. VMMK 1967. 137.
238. MRT 1. 33/3. 124–125. VMMK 1972. 231.
239. MRT 1. 33/1. 124. 33/2. 124. VMMK 1972. 228.
240. MRT 3. 41/3. 167. VMMK 1972. 231.
241. MRT 3. 41/2. 166–167. VMMK 1972. 231.
242. MRT 3. 41/2. 166–167. VMMK 1972. 231.
243. MRT 4. 56/2. 181.

244. MRT 2. 34/1. 146. VMMK 1967. 137.
245. MRT 1. 34/4. 126–127. VMMK 1972. 231.
246. MRT 1. 34/5. 127. VMMK 1972. 237.
247. MRT 4. 58/1. 185. VMMK 1967. 138.
248. MRT 3. 42/9. 170. VMMK 1967. 137.
249. MRT 3. 42/5. 169. VMMK 1967. 136.
250. MRT 3. 42/5. 169. VMMK 1967. 136.
251. MRT 3. 42/8. 170. VMMK 1967. 124.
252. MRT 4. 59/1. 187–188. VMMK 1967. 138.
253. MRT 3. 43/2. 171–172. VMMK 1972. 231.
254. MRT 3. 43/12. 173. VMMK 1972. 221.
255. MRT 3. 43/20. 175. VMMK 1972. 223.
256. MRT 3. 45/9. 180. VMMK 1972. 222.
257. MRT 3. 45/9. 179–180. VMMK 1967. 253.
257. MRT 3. 45/9. 179–180. VMMK 1967. 253. DAP 1. füz. 135–139.
258. MRT 4. 60/11–12. 191. VMMK 1967. 138.
259. MRT 4. 60/14. 192. (alaprajz); VMMK 1967. 139. (alaprajz)
260. MRT 3. 46/6. 182. VMMK 1967. 138.
261. MRT 2. 35/1–2. 153. VMMK 1963. 101. (alaprajz); VMMK 1972. 231.
262. MRT 2. 36/1. 156. VMMK 1967. 138.
263. MRT 2. 37/1. 160. (alaprajz); VMMK 1963. 101–102. (alaprajz); VMMK 1967. 138.
264. MRT 2. 37/18. 164. VMMK 1967. 124.
265. MRT 2. 37/18. 164. VMMK 1967. 124.
266. MRT 3. 47/11. 186. VMMK 1967. 138. (alaprajz: VBM dokumentáció alapján)
267. MRT 3. 47/5. 185. VMMK 1967. 134–135.
268. MRT 3. 47/6. 185.
269. MRT 2. 38/1. 166–167. VMMK 1972. 232. (felmérés: Fehérváry–Guzsik–Kralovánszky, 1977)
270. MRT 2. 39/1. 169. VMMK 1967. 138–139.
271. MRT 2. 39/6–7. 170–171. VMMK 1967. 141.
272. MRT 2. 39/16–17. 173. VMMK 1967. 141.
273. MRT 4. 61/1, 4. 193, 200. VMMK 1967. 139.
274. MRT 4. 61/8. 201.
275. MRT 4. 61/16. 202–203.
276. MRT 4. 61/22. 204. p.; VMMK 1967. 124.
277. MRT 4. 61/23. 204.
278. VMMK 1967. 139.
279. MRT 4. 63/1. 209. VMMK 1967. 139.
280. MRT 4. 64/1. 211–212. VMMK 1967. 139.
281. MRT 4. 65/1. 214. VMMK 1967. 139.
282. MRT 2. 40/2. 176–177. VMMK 1963. 102. (alaprajz Rómer Flóris nyomán), VMMK 1972. 232.
283. MRT 2. 40/13. 179. VMMK 1972. 232.
284. MRT 4. 67/1. 218. VMMK 1967. 140.
285. MRT 4. 67/1. 218. VMMK 1967. 140. (alaprajz Ádám I. nyomán, VMMK 1965. 13. ill. VBM Adattár)
286. MRT 2. 41/1. 180. VMMK 1972. 232.
287. MRT 2. 41/6–7. 181–182. (alaprajz: Fehérváry–Guzsik, 1977)
288. MRT 3. 48/1, 5. 188. VMMK 1967. 141.
289. MRT 1. 36. 129. VMMK 1972. 232.
290. MRT 1. 37/6. 132.
291. MRT 1. 38/3. 133–134. (alaprajz); VMMK 1963. 102. (alaprajz); VMMK 1972. 232.
292. MRT 3. 49/6. 192.
293. MRT 4. 68/15. 224–225. VMMK 1967. 141.
294. MRT 1. 39/3. 135. nem tartja középkorinak! (felmérés: Fehérváry–Guzsik–Kralovánszky, 1977)
295. MRT 1. 39/7. 136.
296. MRT 1. 39/5. 135–136. (alaprajz); ZSIRAY, SCH; PUSZTAI 1967. DAP 1. füz. 215.
297. MRT 1. 41/1. 141. (alaprajz); VMMK 1963. 103. (alaprajz)
298. MRT 1. 41/2. 141. DAP 2. füz. 388–390. ÁDÁM 1888; ZSIRAY 1977. (alaprajz: Rómer Flóris és Ádám Iván alapján Guzsik, 1977.)
299. MRT 1. 41/4. 142. VMMK 1963. 106. – tévesen Szóc néven (alaprajz); VMMK 1972. 304.
300. MRT 4. 69/7. 227–228. VMMK 1967. 144.
301. MRT 2. 42/1–2. 183. VMMK 1963. 103. (alaprajz); VMMK 1967. 142.
302. MRT 3. 50/1,7. 193. VMMK 1967. 141.
303. MRT 3. 51/8. 197. (alaprajz); KOPPÁNY 1967 142. (alaprajz); KOPPÁNY 1974. (alaprajz); MOROTZ 1974.
304. MRT 3. 52/6. 207. VMMK 1967. 142.
305. MRT 3. 52/6. 207.
306. MRT 3. 52/18. 210. (alaprajz); VMMK 1967. 143. (alaprajz)
307. MRT 3. 52/3. 206. VMMK 1967. 134.
308. MRT 3. 53/3–4. 215. VMMK 1967. 142.
309. MRT 3. 54/3–4. 218.
310. MRT 3. 54/26. 222.
311. MRT 3. 54/32. 224–225. (helyszínrajz); VMMK 1963. 104. VMMK 1972. 233. (alaprajz: VBM)
312. MRT 3. 54/32. 223–224. VMMK 1963. 104. VMMK 1972. 238.
313. MRT 3. 55/4. 231. VMMK 1972. 234.
314. MRT 3. 56/1. 232.
315. MRT 1. 42/3. 142–143. VMMK 1972. 234.
316. MRT 1. 47/1. 156. VMMK 1972. 236.
317. MRT 1. 43/3. 144–145. VMMK 1972. 234.
318. MRT 1. 43/4. 145. (alaprajz); VMMK 1963. 98. (alaprajz); VMMK 1972. 237.
319. MRT 1. 43/5. 145. VMMK 1972. 236.
320. MRT 2. 43/1. 185. VMMK 1967. 142–143.
321. MRT 1. 44/8. 147. VMMK 1972. 235.
322. MRT 1. 44/9. 147. VMMK 1972. 230.
323. MRT 3. 58/1. 235.
324. MRT 1. 45/1. 149.; VMMK 1972. 235. (felmérés: Fehérváry–Guzsik–Kralovánszky, 1977)
325. MRT 1. 45/6. 150–151. (alaprajz); VMMK 1963. 87. (alaprajz); VMMK 1972. 234.
326. MRT 1. 45/4. 150.4 VMMK 1972. 224. (felmérés: Fehérváry–Guzsik–Kralovánszky, 1977)
327. MRT 2. 44/2. 188. VMMK 1963. 105. (alaprajz); VMMK 1967. 143.
328. MRT 2. 44/2. 188.
329. MRT 2. 44/5. 189. VMMK 1967. 143.–
329. MRT 2. 44/5. 189. VMMK 1967. 143.
330. MRT 4. 71/1. 231. VMMK 1972. 213.
331. MRT 1. 46/13. 155. (alaprajz); KOZÁK 1961. 13–15. (alaprajz); KOPPÁNY 1963. 105. (alaprajz); KOPPÁNY 1972. 236.
332. MRT 1. 46/4. 153–154. (alaprajz); KOPPÁNY 1963. 105. (alaprajz); KOPPÁNY 1972. 236. KOZÁK 1966. 111–134. (alaprajz)
333. MRT 3. 59/3. 238–239. VMMK 1972. 236.
334. MRT 4. 72/1. 234. VMMK 1967. 144.
335. MRT 4. 72/1. 234. VMMK 1967. 144.
336. MRT 1. 48/1. 157–158. (alaprajz); VMMK 1963. 106. (alaprajz); VMMK 1972. 236. ZSIRAY 1972; (az alaprajzi periodizáció Kralovánszky Alán szives közlése)
337. MRT 1. 48/2. 158. VMMK 1972. 236. (felmérés: Guzsik, 1977.)
338. MRT 1. 49/1. 160. VMMK 1972. 236–237.
339. MRT 1. 49/3. 160. VMMK 1972. 237.
340. MRT 1. 49/11. 162. VMMK 1972. 224.
341. MRT 4. 73/1. 237. VMMK 1967. 144.
342. MRT 4. 74/1. 241. VMMK 1967. 144–145.
343. MRT 2. 45/8–9. 195. (alaprajz); VMMK 1963. 107. (alaprajz); VMMK 1972. 217.
344. MRT 2. 45/17. 199. VMMK 1963. 107. (alaprajz); VMMK 1972. 237.
345. MRT 2. 45/1. 192–193. KAMPIS 1957. 8–13. (alaprajz)
346. MRT 2. 45/3. 193–194. KAMPIS 1957 39–40. CSEMEGI 1946–48. (alaprajz)
347. MRT 2. 46/1–2. 201. VMMK 1967. 145. (felmérés: Guzsik, 1977)
348. MRT 2. 46/6. 201–202. VMMK 1967. 125.
349. MRT 2. 46/14–15. 203. VMMK 1967. 125.
350. MRT 3. 60/8. 242–247. (alaprajz); MOLNÁR 1936 (alaprajz)
351. MRT 4. 75/1. 243. VMMK 1967. 145.
352. MRT 3. 61/4. 249. VMMK 1972. 237.
353. MRT 3. 51/3. 249. VMMK 1972. 238.
354. MRT 2. 47/1. 204. VMMK 1967. 131.
355. MRT 4. 76/1. 249. VMMK 1967. 145.
356. MRT 4. 76/14. 251. VMMK 1967. 139.
357. MRT 4. 79/1. 254. VMMK 1967. 147.
358. MRT 1. 50/2. 163–164. VMMK 1972. 238.
359. MRT 1. 50/5. 164.
360. MRT 2. 48/4. 207. VMMK 1967. 146.
361. MRT 2. 48/1. 206.
362. MRT 2. 49/2. 211. VMMK 1967. 146.
363. MRT 2. 49/10. 214.
364. MRT 2. 49/16–17. 215. VMMK 1972. 213. (alaprajz: BME)
365. MRT 2. 49/38–39. 219. VMMK 1967. 140.
366. MRT 2. 49/23–25. 217. VMMK 1972. 213.
367. MRT 2. 49/5–6. 213. VMMK 1967. 145.
368. MRT 1. 51/3. 166. VMMK 1972. 241. (alaprajz)
369. MRT 2. 50/4–5. 222.
370. MRT 2. 51/1. a. 227. VMMK 1967. 146. (alaprajz: OMF 13170–13171. sz.)
371. MRT 2. 51/1. b. 228. VMMK 1967. 146.
372. MRT 2. 51/1. a. 227. (alaprajz); VMMK 1967. 146. ERDEI-KOPPÁNY 1966.
373. MRT 2. 51/9. a. 236–237.
374. MRT 2. 51/1. b. 230. (alaprajz)
375. MRT 2. 51/3. a. 232–234. VMMK 1967. 146.
376. VMMK 1967. 146.
377. MRT 2. 51/3. b. 234–235. (alaprajz); VMMK 1967. 146.
378. MRT 2. 51/6. 235. VMMK 1967. 146.
379. MRT 2. 51/5. 235. VMMK 1967. 146.
380. MRT 2. 51/7. 235–236. VMMK 1967. 146.
381. MRT 2. 51/8. 236. (alaprajz); VMMK 1967. 146.
382. VMMK 1967. 146.
383. MRT 2. 51/81–82. 253–254.
384. MRT 2. 52/1–2. 257–258. VMMK 1967. 147. (kutatás alatt)
385. MRT 4. 79/1. 259. VMMK 1967. 132.
386. MRT 4. 79/9. 259. VMMK 1967. 132.
387. MRT 3. 63/4. 253.
388. MRT 1. 52/1–2. 167–168. (alaprajz); VMMK 1972. 238.

389. MRT 1. 52/1–2. 167–168. VMMK 1972. 238.
 390. MRT 2. 53/1. 259. VMMK 1963. 109–110. (alaprajz); VMMK 1967. 147.
 391. MRT 4. 80/1. 261. VMMK 1967. 147.
 392. MRT 1. 53/2. 169.
 393. MRT 1. 54. 171. VMMK 1972. 239.
 394. MRT 3. 64/3. 254–255. VMMK 1972. 239. (alaprajz)
 395. MRT 1. 55/1. 4. 172–173. VMMK 1972. 239. (alaprajz; VBM)
 396. MRT 2. 54/1. 261. VMMK 1967. 147–148. (alaprajz); (felmérés: OMF 8671. sz.)
 397. MRT 2. 55/2. 265. VMMK 1967. 148. (felmérés: Guzsik, 1977)
 398. MRT 3. 67/2. 262. VMMK 1972. 239.
 399. MRT 1. 56/6. 175. VMMK 1972. 239–240.
 400. MRT 1. 56/3. 175. VMMK 1972. 237.
 401. MRT 1. 58/2. 177–178. (alaprajz); VMMK 1963. 110. (alaprajz); VMMK 1972. 240. (alaprajz); KOZÁK 1962.

402. MRT 1. 58/5. 178.
 403. MRT 1. 58/6. 178. VMMK 1972. 228.
 404. MRT 1. 58/9. 179. VMMK 1972. 224–225.
 405. MRT 1. 58/12. 180. (alaprajz); VMMK 1972. 238.
 406. MRT 1. 59/2. 183. VMMK 1972. 240.
 407. MRT 1. 59/19. 185. (alaprajz); VMMK 1963. 111. (alaprajz)
 408. MRT 1. 59/20. 186. (alaprajz); VMMK 1963. 111. (alaprajz)
 409. MRT 1. 59/20. 186. (alaprajz; VMMK 1969. 224.)
 410. MRT 1. 59/27. 188.
 411. MRT 1. 60/3. 191. (alaprajz); VMMK 1963. 111–112. (alaprajz)
 412. MRT 4. 81/1. 263. (alaprajz); VMMK 1967. 149. (alaprajz); VMMK 1972. 139. (alaprajz)
 413. MRT 4. 81/2. 266. HÜMPFNER 1964.
 414. MRT 4. 81/9–10. 268. VMMK 1967. 120.

- Sorszám
- Mai helységnév ill. középkori településnevek hivatkozása a mai közigazgatási hovatartozásra.
- Középkori településnevek
- Az épület állaga és funkciója:
 parochiális templom (plébánia, filia):
 ✠ álló emlék
 ✠+ templomrom, templomhely
 ✠+ eltűnt épület
 egyháztartású (káptalani, szerzetesi) templom:
 ✠ álló emlék
 ✠+ rom
 ✠+ eltűnt épület
 egyéb funkciójú templomhely:
 ✠ álló emlék
 ✠+ rom
 ✠+ eltűnt épület
- Az alapítás v. építés ideje:
 s: század, a: előtt, p: után, c: körül, f: vége
- Birtoktípusok:
 A: királyi, királynői birtok, királyi várbirtok
 B: a veszprémi püspökség (püspök, káptalan) birtoka
 C: egyházmegyén belüli férfi szerzetesrend birtoka
 D: más egyházmegyei testület területe
 E: más egyházmegyében lévő férfi szerzetesrend birtoka
 F: apácarendek birtoka
 G: világi nagybirtok jobbágysálya
 H: helyi nemesek, egytelkesek faluja
- Védőszent, patrocinium
- Alaprajzi típus:
 1. félkörös apszis
 2. egyenes apszis
 3. támpillérek nélküli poligon
 4. támpilléres poligon
 5. rotunda
 6. egyéb centrális épület
 7. ismeretlen, bizonytalan
 a típusjel aláhúzva (pl. 1. 2. 3.): több hajós épület
- Hajó belméret (méterben)
- Hajó belső alaprajzi tértáránya
- Tájolás
 előjel: – ha a tengely a csillagászati keletől észak felé tér el
 + ha a tengely a csillagászati keletől dél felé tér el
 az apszis a nyugati oldalon van

- Indexnummer
- Heutige offizielle Ortsname
- Mittelalterliche Ortsname
- Funktion und Zustand der Kirche
 – Pfarrkirche, Filiale
 ✠ Stehende Kirche
 ✠+ Ruine
 ✠+ Verschwundene Kirche
 – Abtei, Kloster
 ✠ Stehendes Gebäude
 ✠+ Ruine
 ✠+ Verschwundenes Gebäude
 – Sonstiges (Kapelle eines Spitals)
 ✠ Stehende
 ✠+ Ruine
 ✠+ Verschwundene
- Zeitpunkt der Stiftung (des Bauens)
 s:Jh, a:vor, p:nach, c:um, f:Ende
- Besitztypen
 A: Gut der König, der Königin, königliches Burggut
 B: Gut des Veszprémer Bistums-Bischof und Kapitel
 C: Gut der Mönchsorden innerhalb der Diözese
 D: Gebiete kirchlicher Institution in anderer Diözese
 E: Gut der Mönchsorden in anderer Diözese
 F: Gut der Nonnenorden
 G: Dörfer weltlicher Grossgrundbesitze
 H: Örtliche adelige Dorfgemeinschaften
- Titulus, Patrozinium
- Struktur des Grundrisses
 1. halbkreisbogenapside
 2. gerade Apside
 3. polygonale Apside ohne Stützfeiler
 4. polygonale Apside mit Stützfeiler
 5. Rotunde
 6. sonstiges zentrales Gebäude
 7. unbekannte Apside
 8. Typ-Zeichnen unterzogen (z. B.): Kirche mit mehreren Schiffe
- Innenmass der Schiffe
- Innere Raumindex des Schiffes nach dem Grundriss
- Orientierung
 – wenn die Orientierung von Ost gegen Nord abweicht
 + wenn die Orientierung von Ost gegen Süd abweicht
 Apside befindet sich gegen West

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	ADÁSZTEVEL	Kis-, Nemestevél	♂		C.					
2.		Lihért	♀		G.					
3.	ADORJÁNHÁZA	Egeralja	♀		—					
4.	AJKA	Felsőajka	♀	XIII. s.	G.	Remigius ep.				
5.		Berénd	♀	XIII. s.	CG.	Maurus (?)				
6.	AJKARENDEK	Rendek	♀		G.					
	AKALI, vide Balatonakali									
	AKALIDÖRGICSE, vide Balatonakali									
	AKOL, vide Zirc									
	ALÁSONY, vide Nagyalácsony									
	ALCSAB, vide Csabrendek									
	ALKESZI, vide Gyulakeszi									
	ALKESZŐ, vide Egyházaskesző									
	ALMÁD, vide Monostorapáti									
	ALSÓBALLA, vide Öskü									
	ALSÓBARNAG, vide Barnag									
	ALSÓCSOBÁNC, vide Gyulakeszi									
	ALSÓDÖRGICSE, vide Dörgicse									
	ALSÓDÖRÖGD, vide Taliándörögd									
	ALSÓHANY, vide Nemeshany									
	ALSÓHENYE, vide Balatonhenye									
	ALSÓHIDEGKÚT, vide Hidegkút									
	ALSÓISZKÁZ, vide Iszkáz									
	ALSÓKÁL, vide Köveskál									
	ALSÓKÉK, vide Balatonfüred									
7.	ALSÓÖRS	Alsóörs	♂	XIII. s.	B.	B. Maria V.	?	8,40 x 6,60	1,27	— 15° 30'
8.	ALSÓPÁHOK	Alsó-, Bör-, Hosszúpáh	♂	XI. s.	AG. FGH.	Margarita vid. B. Maria V.	∩	8,40 x 5,00	1,68	— 32° 00'
9.	ALSÓPÉCSELY, vide Pécsely									
	ALSÓSZALÓK, vide Nemesszalók									
	ALSÓTÖREK, vide Nemesvita									
	ALSÓVAT, vide Külsővat									
	ALSÓZSID, vide Várvolgy									
	APÁCAISZKÁZ, vide Iszkáz									
10.	APÁCATORNA	Torna	♂	XIII. s.	G.	Catharina virg. mart.	∩	3,60 x 3,30	1,09	
	APÁCASOMLÓ, vide Somlóvásárhely									
	APÁTI, vide Kisapáti, Tihany									
	ARÁCS, vide Balatonfüred									
11.	ASZÓFŐ	Aszófő	♀	XIII. s.	BCH.	Ladislaus rex (?)	∩	9,60 x 6,20	1,54	— 23° 00'
12.		Kövesd	♂	c. 1260.	CH.					
	ASSZONYFA, vide Mezőlak									
	ÁBRAHÁM, vide Balatonrendes									
	ÁBRAHÁMKESZI, vide Gyepűkaján									
	ÁBRÁM, vide Balatonrendes									
	ÁDÁM, vide Balatonyörök									
	BABUCSA, vide Vonyarcvashegy									
	BADACSONYÖRS, vide Badacsonytomaj									

13.	BADACSONYTOMAJ	Nagy-, Felső-, Udvarnoktomaj	♀		AG.	Stephanus mart.				
14.		Badacsony, mon. S. P. P. H.	♀	1250–63.	G	Emericus dux	∩			
15.		Lád, Lád tomaj	♂	XIII. s.	G.	Stephanus mart.	∩	12,20 x 7,15	1,71	
16.		Badacsonyörs, Kisörs, Szöllőörs, Örskál	♂	XII. s.	–	Antonius abb.(?)	∩	6,75 x 4,40	1,53	–28°00'
17.	BADACSONYTÖRDEMIC	Tördemic	♀		H.	Johannes ev.				
18.	BAKONYBÉL	Bél, abb. OSB	♀	p. 1018.	C	Maurus abb.				
19.		Bél, capella	♀	XI. s.	C.	B. Maria V.				
20.		Bél, carnarium	♀	XI. s.	C.	Maria Magdalena				
21.	BAKONYGYIRÓT	Gyirót	♀		E.	B. Maria V. (?)				
22.	BAKONYHEREND, vide Herend									
23.	BAKONYJÁKÓ	Jákó	♀	XIV. s.	AG.					
24.	BAKONYKOPPÁNY	Koppány	♀		GH.					
25.	BAKONYNÁNA	Nána	♂		C.	Omnes Sancti	∩	7,60 x 6,30	1,21	
26.	BAKONYOSZLOP	Oszlop	♀		D.	Johannes Bapt.				
27.	BAKONYPÉTERD	Péterd	♀		A.					
28.	BAKONYPÖLÖSKE	Pereske, Perecske	♀	XIV. s.	EH.					
29.	BAKONYSÁG	Ság	♀		H.					
30.		Kisdém	♀		A.					
31.	BAKONYSZENTISTVÁN, vide Herend				H.					
32.	BAKONYSZENTIVÁN	Szentiván	♀	XIII. s.	H.	Johannes Bapt.				
33.	BAKONYSZENTJAKAB, vide Sáska									
34.	BAKONYSZENTKIRÁLY	Szentkirály	♀	XIII. s.	AC.	Stephanus rex		9,30 x 6,05	1,53	–14°15'
35.	BAKONYSZENTLÁSZLÓ	Szentlászló	♂	XIII–XIV. s.	A.	Ladislaus rex.	∩	8,90 x 5,80	1,53	–12°40'
36.	BAKONYTAMÁSI	Tamási	♂	XII. s.	EG.		∩	7,10 x 4,80	1,48	± 0°00'
37.	BALATONAKALI	Akalidörgicse	♂	XII. s.	D.					
38.	BALATONALMÁDI	Ságdörgicse	♂	XII. s.	D.					
39.	BALATONARÁCS, vide Balatonfüred	Kisszárberey	♀		B.	S. Crux				
40.	BALATONCSICSÓ	Csicsónivegy, Nivegy	♀		ABG.	Martinus ep.				
41.	BALATONEDERICS	Szentberek	♂	XIII. s.	B.	Brictius ep.	∩	7,90 x 5,90	1,34	–39°00'
42.	BALATONFŐKAJÁR	Ederics	♀	XIII. s.	H.	Johannes Bapt.	∩	8,15 x 6,00	1,36	
43.	BALATONFÜRED	Kajár, Főkajár	♂	XV. s.	E.	Petrus ap.	?	20,50 x 10,20	2,01	–32°19'
44.		Arács	♀		BC.	B. Maria V.				
45.		Füred	♀		BC.	Margarita vid.				
46.		Kék, Alsókék, Felsőké	♀		AC.		∩ ?			
47.		Siske, Papsoka, Felsőfüred (I.)	♂	XII. s.	CH.	Michael archang.	?	9,05 x 5,60	1,62	–21°00'
48.		(II.)	♂	XV. s.			∩			
49.	BALATONFÜZFŐ	Máma	♂	XIII. s.	F.	Ladislaus rex	∩	8,40 x 6,40	1,31	–30°00'
50.	BALATONGYÖRÖK	Ádám	♀		C.					
51.	BALATONHENYE	Henye, Alsóhenye	♀		H.					
52.		Henye–Enyeke, mon. o. S. P. P. M.	♀	1365	H.	Margarita vid.				
53.	BALATONKENESE	Kenese	♀		F.	Michael archang.				
54.		Sandor	♀		F.					
55.		Csittény	♀		F.					
56.	BALATONRENDES	Rendes	♀		H.					
57.		Ábrám, Ábrahám	♂	XI–XII. s.	AH.	Johannes (?)	∩	5,60 x 3,80	1,47	–26°45'

55.	BALATONSZEPEZD	Szepezd	♂ XII. s.	BEG.	Andreas ap.	~	7,60 x 5,85	1,30	-37° 35'
56.	BALATONSZŐLŐS	Szőlős	♂ XIII. s.	ACG.	B. Maria V., Petrus ap.	?	7,50 x 5,10	1,47	-30° 50'
57.	BALATONUDVARI	Udvari	♂ XIII. s.	ACG.	Martinus ep.	~	5,80 x 4,80	1,20	-45° 00'
	BALLA, vide Őskü								
58.	BARÁTFA, vide Káptalanfa	Alsó-, Nagy-, Magyarbarnag	♂ ? XIII. s.	A.	Fabianus-Sebastianus mart.	~	14,20 x 10,00	1,42	-19° 48'
59.	BARNAG	Kis, Németbarnag	♀	H.					
60.	BAZSI	Bazsi	♀	B.					
	BÁCS, vide Káptalantóti								
	BÁND, vide Külsővat								
61.	BÁND	Váralja	♀	G.					
62.		Menyeke	♀	CH.					
63.		Essegvár	♀	G.					
	BECSE, vide Noszlop								
	BEDEGE, vide Hömökbödöge								
	BELLÉRSZEG, vide Pápa								
	BENCHANY, vide Nemesbany								
	BERE, vide Márkó								
	BERECK, vide Balatoncsicsó								
	BERÉND, vide Ajka								
	BERÉNY, vide Balatonalmádi, Vörösberény								
64.	BERHIDA	Berhida	♂ f. XIII. s.	B.	Petrus, S. Crux	~	9,00 x 5,50	1,64	-12° 40'
65.		Peremarton	♀	B.	Ladislaus rex (?)				
66.		Kovácsi	♀	GH.					
	BETEREG, vide Sóly								
67.	BÉB	Béb	♀	H.	Maurus abb.				
	BÉL, vide Bakonybél								
	BIK, vide Nemesbük								
	BILLE, vide Lesencetomaj								
	BILLEGE, vide Tótvázsony								
68.	BODORFA	Bodorfalva, Sáros,	♀	H.					
	BODORFALVA, vide Bodorfa								
	BOGDÁNY, vide Noszlop								
	BOLDOGASSZONYDÖRGICSE, vide Dörgicse								
	BOLDOGASSZONYFA, vide Alsópáhok								
	BOLDOGASSZONYÖRS, vide Kővágóörs								
	BOLDOGASSZONYPÁH, vide Alsópáhok								
	BORSOD, vide Magyarpolány								
69.	BORSOSGYÖR	Borsosgyőr	♀	A.					
70.	BORSZÖRCsök	Szöröcsök, Nagy,	♀	H.	Thomas				
71.		Ug	♀	H.	Margarita vid.				
	BÖRÖLLŐ, vide Pápa								
	BÖRPÁH, vide Alsópáhok								
	BOTFÖLDE, vide Kamond								
	BÜK, vide Nemesbük								
	CIBERJÉNÖRS, vide Kővágóörs								
	CSAB, vide Csabrendek								
72.	CSABRENDEK	Csab, Felcsab	♂ XIII. s.	A.	Martinus ep.	~	17,80 x 8,60	2,07	
73.		Alcsab, Szentistván,	♂ XIII. s.	H.	Stephanus rex	?	18,00 x 9,00	2,00	
74.		Rendek	♂ XIII. s.	H.	Laurentius mart.	~	7,50 x 5,40	1,38	

EDERICS, vide Balatonederics
 EGERALJA, vide Adorjánháza
 EGREGY, vide Hévíz
 EGYHÁZASBEDEGE, vide Hömökbödöge
 EGYHÁZASBERZSENY, vide Kamond
 EGYHÁZASBÖRÖLLŐ, vide Pápa
 EGYHÁZASENYERE, vide Óhíd
 EGYHÁZASGENCS, vide Magyargencs
 EGYHÁZASGÖRZSÖNY, vide Nemesgörzsöny
 EGYHÁZASHANY, vide Nemeshány
 EGYHÁZASISZKÁZ, vide Iszkáz
 EGYHÁZASKARMACS, vide Karmacs
 99. EGYHÁZASKESZŐ

Alkesző, Simonkesző,
 Egyházaskesző

9

EGYHÁZASKÜNGÖS, vide Csajág
 EGYHÁZASPIRIT, vide Nagypirit
 EGYHÁZASSALAMON, vide Pápasalamon
 EGYHÁZASSZALÓK, vide Nemesszalók
 EGYHÁZASTAKÁCSI, vide Takácsi
 EGYHÁZASTÉS, vide Tés
 EGYHÁZASTÖREK, vide Nemesvita
 EGYHÁZASVAT, vide Külsővat
 ENDRÉD, vide Magyarpolány
 ENYERE, vide Óhíd
 ERDŐLÖVÖLD, vide Kislőd
 EREK, vide Sümeg
 ERZSÉBETFALVA, vide Mihályfa
 ESSEGVÁR, vide Bánd
 ESZTERGÁR, vide Nagyesztergár
 FAJSZ, vide Veszprémfajsz
 FALUD, vide Gyenesdiás
 FARKASENYERE, vide Óhíd
 FELCSAB, vide Csabrendek
 FELKESZI, vide Gyulakeszi
 FELPÁH, vide Felsőpáhok
 FELSŐAJKA, vide Ajka
 FELSŐALMÁD, vide Monostorapáti
 FELSÖBALLA, vide Öskü
 FELSÖBIK, vide Nemesbük
 FELSÖDÖRGICSE, vide Dörgicse
 FELSÖDÖRÖGD, vide Taliándörögd
 FELSÖFÜRED, vide Balatonfüred
 FELSÖGÖRZSÖNY, vide Nemesgörzsöny
 FELSÖHANY, vide Nemeshány
 FELSÖKIDEGKÚT, vide Hidegkút
 FELSÖISZKÁZ, vide Iszkáz
 FELSÖKAMOND, vide Kamond
 FELSÖKÉK, vide Balatonfüred
 FELSÖKÖKÚT, vide Kékkút,
 FELSÖKÖVESKÚT, vide Kékkút

100.	FELSŐÖRS vide: Kővágóörs (I) (II)	Felsőörs, Nagyörs,	⚔ XII. s. XIII. s.	BG.	Maria Magdalena	~ △	5,50 x 4,60 14,60 x 13,00	1,20 1,12	±0°00'
101.	FELSŐPÁHOK	Pesze	♀ XI–XII. s.	ABG.	Cosmas et Damianus mart.	└┐			
102.	FELSŐTAKÁCSI, vide Takácsi FELSŐTOMAJ, vide Badacsonytomaj FELSŐTÓTI, vide Káptalantóti FELSŐTÖREK, vide Nemesvita FENÉK, vide Keszthely FÉNY, vide Veszprémvarsány FILEFÖLDE, vide Káptalanfa FOK, vide Vindornyafok FÜLÖP, vide Révfülöp FÜRED, vide Balatonfüred FÜREDDÖRGICSE, vide Dörgicse	Felpáh, Nemespáh	♀	G.	S. Crux				
103.	GANNA GÁL, vide Szentgál GEBÁRTHÁZA, vide Nemesszalók	Mánc	♀	C.	S. Crux				
104.	GECSE GENCS, vide Magyargencs GERENCSE, vide Nyírád	Gecse	♂?	G.					
105.	GIC	Gic	♀	EH.	Stephanus rex				
106.	GÓGÁNFA GÖRBŐ, vide Nagygörbő	Gógánfalva	♀	G.					
107.	GÓGÁNFA	Máhó	♂	G.	B. Maria V.	?			
108.	GYARMAT	Gyarmat	♂	EG.	Michael archang.				
109.	GYENESDIÁS	Falud	♀	A.	Elisabeth vid.				
110.	GYEPŰKAJÁN	Nagykeszi, Kesző, Szentkirálykeszi, Kiskeszi,	♂ XII. s.	G.	Stephanus rex	└┐	6,15 x 3,95	1,56	
111.		Keszi, Ábrahámkeszi	♀	H.	Petrus ap.				
	GYIMOLT, vide Márkó GYIMÓT, vide Nagygyimót GYIRÓT, vide Bakonygyirót GYÖMÖRŐ, vide Zalagyömörő GYÖR, vide Borsosgyőr								
112.	GYULAFIRÁTÓT	Rátót, mon. O. praem.	⚔ p. 1242.	G.	B. Maria V.	└┐	19,50 x 13,80	1,41	–34°00'
113.		Nagyrátót	♀	G.					–18°13'
114.	GYULAKESZI	Felkeszi	♂ XII. s.	ACG.	B. Maria V., Johannes Bapt.				
115.		Álkeszi	♀		Johannes Bapt.				
116.		Csobánc, Alsócsobánc, Csobáncszög	♂ XII. s.	G. H.		~ ○	8,90 x 6,00	1,48	
117.		(Szentferenc késése)	♀	–					
118.	HAJMÁSKÉR HALÁP, vide Zalahaláp	Kér, Hajmáskér	♀ XII–XIII. s.	B.	B. Maria V.				
119.	HALIMBA HANYSZENTGYÖRGY, vide Nemeshány	Halimba	♀	G.	Cosmas et Damianus mart				
120.	HEGYESD	Hegyesd	♀	A.	Petrus (?)				
121.	HEGYMAGAS	Hegymagos-hegy, -apáti	♀	AB.	Georgius mart,				

122.	HEGYMAGOS-APÁTI, vide Hegymagas HEGYMAGOS-HEGY, vide Hegymagas HENYE, vide Balatonhenye HEREND, vide Szentjakabfa HEREND	Sűrűdomb	♀ XIII. s.	BC.	S. Crux				
123.		Bakonyherend	♀	B.	Eustathius (?)				
124.		Bakonyszentistván	♀	AG.	Stephanus rex	┌?			
125.		Németi	♂	A.					
126.		Himháza	♀	AG.	Nicolaus ep.				
	HERTELENDILAKA, vide Vindornyalak HÉVIZ	Egregy Szentandrás, Ki- rályfipáh, Nemes- szentandrás	♂ XIII. s.	G. AG.	Catharina virg. mart. Andreas ap.	┌	4,40 x 3,90	1,13	-7° 30'
129.	HIDEGKUT, vide Zalaszántó HIDEGKUT	Nagy-, Alsó-, Kis-, Felső-,	♀ ♀	G. BG.	Georgius mart. Maurus abb.				
130.	HIMHÁZA, vide Herend HOBÁJ, vide Csabrendek HOMOKBÖDŐGE	Egyházasbedege	♀	AH.					
131.	HOSSZUPÁH, vide Alsópáhok HOSZTÓT	Hosztót (I) (II)	♂ XIII. s. XV. s.	AG.	Johannes Bapt.	┌ X	10,80 x 6,60	1,64	-11° 15'
	ILLYEFALVA, vide Nagypirit IMÁR, vide Kapolcs INOTA, vide Várpalota ISTVÁND, vide Lesenceistvánd ISZKÁZ	Felső-, Mindszent-, Apáca-, Egyházas-, Közép-, Kápolnás-, Alsó-, Töttös-, Pok-, Pacsiháza	♀ ♀ ♀ ♀	F. H. GH.	Omnes Sancti Nicolaus ep.				
133.	JÁKÓ, vide Bakonyjákó JÁR, vide Bakonyjákó JÁSD	Jásd, mon. OSB	☐ 1164.	G.	Georgius mart.				
134.	JUTAS, vide Veszprém KAB, vide Urkút KABTELEK, vide Urkút KAJÁR, vide Balatonfőkajár KAMOND	Felsőkamond	♀	G. CG.					
135.		Botföldre	♀						
136.		Egyházasberzseny, Nagyberzseny	♀	G.	Maurus abb.				
137.	KAPEGYHÁZA, vide Urkút KAPOLCS	Kapolcs	♀	H. H.					
138.		Imár	♂	H.	B. Maria V.	?	9,50 x 5,10	1,86	-34° 45'
139.	KARAKÓSZÖRCSÖK	Kis-, Kisfalud- szörcsök	♀ XIII. s.	AG.	Omnes Sancti	X			
140.		Nagy-, Várnépe-, Egyházaskarmacs (I) (II)	♀ XV. s.						

145.	KATALINSZEG, vide Veszprém	Vindornyakeresztúr	♀		H.	S. Crux					
146.	KÁDÁRTA KÁL, vide Badacsonytomaj, Köveskál, Mindszentkál KÁLIÖRS, vide Kővágóörs KÁPOLNÁSGYÖMÖRŐ, vide Zagyomörő KÁPOLNÁSISZKÁZ, vide Iszkáz KÁPOLNÁSTAKÁCSI, vide Takácsi	Kádárta	♂	XIII. s.	B.	Michael archang.	┌?	7,60 x 7,45	1,02	−9°55'	
147.	KÁPTALANFA	Sárostelek, Sárospő	♀		D.						
148.		Barátfalva, Pálfalva, Filefőle	♀		AG.	Paulus (?)					
149.	KÁPTALANTÓTI	Felsőtóti	♀		AG.	Martinus ep.					
150.		Bács, Sabar	♂	XIII. s.	H.		┌	11,40 x 7,60	1,50		
151.	KEMENESSZENTPÉTER KENESE, vide Balatonkenese KERÉKIKÁL, vide Mindszentkál KERESZTUR, vide Karmacs, Veszprémvarsány	Kemenesszentpéter	♀		G.	Petrus ap.					
152.	KERTA KESZI, vide Gyepükaján, Papkeszi KESZŐ, vide Egyházaskesző, Gyepükaján, Várkesző	Kerta	♂	XIII. s.	A		┌	12,30 x 7,40	1,66	−16°48'	
153.	KESZTHELY	Keszthely	♂	XII–XIII. s.	G.	Laurentius mart.	?			−17°00'	
154.		Keszthely	♂	XI. s.	G.		○			±0°00'	
155.		Szentmiklós	♀	XV. s.	G.	Nicolaus ep					
156.		Szentmárton	♀	XIII. s.	A.	Martinus ep.					
157.		Keszthely, mon. OFM.	□	1386.	G.	B. Maria V.	┌	21,50 x 8,20	2,62	−17°00'	
158.		Fenék	♀		AG.		┌				
159.	KÉK, vide Balatonfüred KÉKKÚT KÉR, vide Hajmáskér	Felsőköveskút	♀		H.						
160.	KÉTTORNYULAK KIRÁLYFIPÁH, vide Hévíz	Kéttornyúlak, Lak	♂	XIII. s.	G.	Michael archang.	┌	10,10 x 7,40	1,36	−34°45'	
161.	KIRÁLYSZENTISTVÁN KISALÁSONY, vide Nagyalásony	Szentistván	♂ ?	XIII. s.	AB.	Stephanus rex	?			−4°15'	
162.	KISAPÁTI KISBARNAG, vide Barnag KISBERÉNY, vide Balatonalmádi, Vörösberény KISBOGDÁNY, vide Noszlop	Apáti, Kisapáti	♂	1244–45.	AE.		┌	5,50 x 4,40	1,25	−4°15'	
163.	KISCSŐSZ KISDÉM, vide Bakonyság	Csősz	♀		F.	Omnes Sancti					
164.	KISDÖRGICSE KISFALUD, vide Mindszentkál KISFALUDDÖRGICSE, vide Kisdörgicse KISFALUDSZÖRCSÖK, vide Karakószöröcsök	Szentmiklós-dörgics, Kisdörgics Kisfaluddörgics, Szarka,	♂		G.	Nicolaus ep.	┌	7,25 x 4,65	1,56	−22°55'	
165.	KISGÖRBŐ KISHANY, vide Nemeshany KISHIDEGKÚT, vide Hidegkút KISJENŐ, vide Somlójenő KISKARMACS, vide Nemesbük KISKÁL, vide Mindszentkál	Körbő, Princs,	♂ ?		AG.	Jacobus ap.					

166.	KISKESZI, vide Gyepűkaján KISKOVÁCSI, vide Berhida KISLŐD KISLÖVÖLD, vide Kislőd KISÖRS, vide Badacsonytomaj, Kővágóörs KISPÉCSELY, vide Pécsely	Kislövöld, Erdő-,	♀	AC.	Ladislau rex				
167	KISSZÁRBERÉNY, vide Balatonalmádi KISSZÖLŐS KISSZÖRCSÖK, vide Karakószöröcsök KISTEVEL, vide Adásztevel KISTIHANY, vide Tihany	Kisszőlős	♀	F.	Martinus ep.				
168.	KISVÁSÁRHELY	Kisvásárhely	♀	G.					
169.	KOLONTÁR KÖNYADABRONC, vide Dabronc KOPPÁNY, vide Bakonykoppány KOVÁCSI, vide Berhida, Pápakovácsi, Zalaszentő KÖBÖLKÚT, vide Nemesgulács KÖBÖLKÚTGULÁCS, vide Nemesgulács KÖKÚT, vide Salföld KÖRBŐ, vide Kisgörbő, Nagyörbő KÖVÁGÓÖRS, vide Felsőörs	Nagykolontár	♀	H.					
170.	KÖVÁGÓÖRS	Nagyörs, Örskál, Káliörs, Boldogasszonyörs	♀? XIII. s.	ACH.	B. Maria V.				–29° 25'
171.		Ciberjénörs, Kisörs, Káliörs	♂ XIII. s.	GH.	Ladislau rex				
172.	KÖVESD, vide Aszófő, Csopak KÖVESKÁL	Örskál, Szentlászlóörs Ecsér	♂ XI–XII. s.	BH.	B. Maria V.	≅	9,00 x 7,55	1,19	– 8° 30'
173.		Köveskál	♂ XIII. s.	AB.		⊥	11,50 x 6,95	1,65	±0° 00'
174.		Alsókál, Sásdikál	♀	A.					
175.	KÖVESKÚT, vide Salföld KÖZÉPHANY, vide Nemesany KÖZÉPISZKÁZ, vide Iszkáz	Sóstókál	♂ XIII. s.	ABG.		⊥	12,00 x 6,80	1,76	–23° 55'
176.	KUP	Kup	♀	A.					
177.	KÜLSÖVAT	Egyházassvat, Alsó-,	♂	G.					
178.		Bánd	♀	G.					
179.	KÜNGÖS, vide Csajág KÜNGÖS	Csajág, Szentmártonfölds	♀	E.					
180.	LAK, vide Kéttornyúlak, Mezőlak, Vindornyalak LÁZI LÁD, vide Badacsonytomaj LÁDTOMAJ, vide Badacsonytomaj LEÁNYFALU, vide Nagyvázsöny LESENCEFALU	Lázi	♀	E.					
181.	LESENCEISTVÁND	Németfalva	♂ XIII–XV. s.	GH.					
182.		Istvánd	♂	EG.					
183.		Uzsaszentlélek, mon. OSPPH	□+ a.1333.	G.	Spiritus Sanctus	⋈	12,50 x 8,80	1,42	–30° 54'
184.		Csejkat-, Lőrinc-, Szentgyörgyuzsa	♂	G.	Georgius mart.				

185.		Püspök-, Cibrián-, Ceberjénuzsa	♀		G.						
186.	LESENCETOMAJ	Tomaj	♀		G.	Petrus ap.					
187.		Bille, Mindszentbille	♀		—	Omnes Sancti					
188.	LIHÉRT, vide Adásztevel										
189.	LITÉR	Litér	♂	c.1270.	GH.	S. Crux, Jacobus ap.	┐?	10,30 x 6,01	1,71	+15°00'	
	LOVAS, vide Somlóvásárhely	Potvására	♀		B.						
190.	LOVAS	Lovas	♀		ABEG.	B. Maria V. (?)					
191.	LOVÁSZPATONA	Lovászpata (I)	♂	XIII. s. XIV. s.	A.	Martinus ep.	?	7,60 x 7,00	1,08	—25°30'	
	LÖRINTE, vide Padragkút	(II)					┐	14,80 x 7,00	2,12		
	LÖVÖLD, vide Városlőd, Kislőd										
	MAGYARBARNAG, vide Barnag										
192.	MAGYARGENC	Egyházsgencs	♂?		AH.						
193.	MAGYARPOLÁNY	Polány	♀		C.	Johannes ev.					
194.		Borsod	♀		C.	Stephanus rex					
195.		Endréd	♀		C.	Marcus ev.					
	MALOMSÁR, vide Papkeszi										
196.	MALOMSOK	Malomsok	♀		G.						
197.		Ponyvád	♀	a.1241	—						
198.		Tördeméc	♀		G.						
199.	MARCALTŐ	Marcaltő	♀		G.						
	MARGITSZEG, vide Veszprém										
	MÁHÓ, vide Gógánfa										
	MÁMA, vide Balatonfűzfő										
	MÁNC, vide Ganna										
	MÁND, vide Szentgyörgyvár										
	MÁNDHIDA, vide Szentgyörgyvár										
200.	MÁRKÓ	Gyimolt, Szentmárk	♀		BG.	Marcus ev.					
201.		Mesteri	♀		B.						
202.		Bere	♀		G.						
203.		Mártonháza	♀		C.	B. Maria V.					
	MÁTÉHÁZA, vide Nagycsád										
204.	MEGYER	Megyer	♀								
	MEGGYES, vide Devecser										
205.	MENCSELY	Mencshely	♂	c. 1220.	H.	S. Trinitatis (?)	?	9,60 x 6,30	1,52	—8°30'	
	MENYEKE, vide Bárd										
	MESTERI, vide Márkó										
206.	MEZŐLAK	Mezőlak	♂		G.	B. Maria V.					
207.		Asszonyfa	♀		G.	B. Maria V.					
208.	MIHÁLYFA	Mihályfalva	♀		H.	B. Maria V.					
209.		Szenterzsébet	♀	XII. s.	G.	Elisabeth vid.					
210.		Csitkeszentmárton	♀		G.	Martinus ep.					
211.	MIHÁLYHÁZA	Tima	♀		AG.						
212.		Csög	♀		G.						
	MIHÁLYFALVA, vide Mihályfa, Nemesbük										
	MINDSZENT, vide Ukk										
	MINDSZENTBILLE, vide Lesencetomaj										
	MINDSZENTISZKÁZ, vide Iszkáz										
213.	MINDSZENTKÁLLA	Mindszentkál	♀		BE.	Omnes Sancti					

214.		Kiskál, Kisfalud (I)	o	XIII. s.	BE.	?	7,45 x 5,60	1,33	-31°00'
215.		Kerekikál	o	XIII. s.	G.	X	9,25 x 6,90	1,34	
216.	MISKE, vide Pusztamiske	Váralmád	q		GG.	Petrus ap.			
217.	MOLNUS-INOTA, vide Várpalota	Almád, abb. OSB	o	1117-1121.	G.	B. Maria V.			
218.	MONOSZLÓ	Monoszló	o	a. 1252.	G.	Michael archang.	∩	11,40 x 7,75	1,47
219.	NAGYACSA	Mátéháza	q		G.				-21°48'
220.	NAGYALÁSONY	Nagyalásony	q		GH.				
221.		Kisalásony	q		H.				
	NAGYBARNAG, vide Barnag								
	NAGYBERZSENY, vide Kamond								
	NAGYBOGDÁNY, vide Noszlop								
	NAGYDEVECSER, vide Devecser								
222.	NAGYDÉM	Dém	q		G.				
223.	NAGYESZTERGÁR	Esztergár	q		A.				
224.		Veim	o	XII-XIII. s.	A.				
225.	NAGYGÖRÖBŐ	Körbő, Nagygörbő	o	XII. s.	AH.	Margarita vid.			
226.	NAGYGYIMÓT	Nagygyimót	q		D.	Andreas ap.	∩?		
	NAGYHANY, vide Nemeshany								
	NAGYHIDEKGUT, vide Hidegkút								
	NAGYJENŐ, vide Tüskevár								
	NAGYKARMACS, vide Karmacs								
	NAGYKESZI, vide Gyepűkaján								
	NAGYKOLONTÁR, vide Kolontár								
	NAGYKOVÁCSI, vide Berhida								
	NAGYÖRS, vide Kővágóörs, Felsőörs								
	NAGYPECSELY, vide Pécsely								
227.	NAGYPIRIT	Egyházaspirt, Pered	q		H.				
228.		Üllőfalva, Illyefalva	q		-				
	NAGYRÁTÓT, vide Gyulafirátót								
	NAGYSZŐLŐS, vide Somlósztől								
	NAGYSZÖRCSÖG, vide Borszöröcsög								
	NAGYTÁRKÁNY, vide Csabrendek								
229.	NAGYTEVEL	Nagytevel	o		C.				
	NAGYTÉS, vide Tés								
	NAGYTOMAJ, vide Badacsonytomaj								
	NAGYVÁMOS, vide Nemesvámos								
230.	NAGYVÁZSONY	Vázsony, Váras-Vázsony	o	XIII. s. c. 1480.	G.	Omnes Sancti Stephanus rex	∩	9,50 x 6,55	1,45
231.		Vázsonykő, mon. OSPPH.	□+	1483.	G.	Michael archang.	X	16,50 x 10,50	1,56
232.		Nemesleányfalu	o	XIII. s.	B.	Jacobus ap.	X	8,00 x 5,50	1,45
233.		Csepely	o	XIII. s.	AH.		∩	9,60 x 6,80	1,40
234.		Szentilona	o	XIII. s.	-	Helena aug.	∩	6,90 x 4,80	1,43
	NÁNA, vide Bakonyháza								
	NEMESBOLDOGASSZONYFA, vide Alsópáhok								
235.	NEMESBÜK	Bük, Bük, Felsőbük	q		GH.	Nicolaus ep.			
236.		Kiskarmacs, Mihályfalva, Dánielkarmacs	q		G.				

	NEMESDARVA, vide Dudar		H.						
	NEMESFAJSZ, vide Veszprémfajsz		G.						
237.	NEMESGÖRZSÖNY	Egyházasgörsöny, Felsőgörzsöny ♀	G.						
238.	NEMESGULÁCS	Gulács ♀	G.						
239.		Kőbölkútgulács ♀	H.						
240.	NEMESHANY	Kishany ♀	AH.	Georgius mart.					
241.		Alsó-, Felsőtany, Hanyszentgyörgy ♀	H.						
242.		Nagy-, Egyházas-, Benc-, Középhany ♂ ?							
243.	NEMESLEÁNYFALU, vide Nagyvázsony NEMESSZALÓK	Egyházasszalók, Pór-, Alsó- Gebárháza	H.	Martinus ep.					
	NEMESSZENTANDRÁS, vide Hévíz								
244.	NEMESTEVEL, vide Adásztevel								
245.	NMESVAMOS	Nagyvámos ♀	XIII. s.	ABF.	Matthaeus ev. (?)				
246.	NMESVITA	Vita ♀	H.						
		Töreke, Alsótörök, Egyházastörök, Felsőtörök ♀	G.						
	NÉGYHÁZU-BŐRÖLLŐ, vide Pápa								
	NÉMETBARNAG, vide Barnag								
	NÉMETFALVA, vide Lesencefalva								
	NĚMETI, vide Herend								
	NĚMTPÁH, vide Felsőpáhok								
	NIVEGY, vide Balatoncsicsó								
	NIVEGYSZENTJAKAB, vide Szentjakabfa								
247.	NŐRAP	Nóráp ♀	A.						
248.	NOSZLOP	Noszlop ♂	ACH.	Margarita vid.					
249.		Nagybogdány ♀	BG.	B. Maria V.					
250.		Kisbogdány ♀	FG.	Catharina virg					
251.		Becse ♀	CG.	Petrus ap.					
252.	NYÁRAD	Nyarád ♀	AC.						
253.	NYIRAD	Nyirád ♀	BG.	Omnēs Sancti					
254.		Déaki ♀	B.						
255.		Gerencsér ♀	ABG.	B. Maria V.					
	NYÖGER, vide Vanyaola								
256.	OHID	Egyházas-, Farkas-, Pogányenyere ♀	XII–XIII. s.	GH.	Andreas ap.				
257.		Enyere, mon. OSPFH □+	a. 1336.	G.	B. Maria V.				
258.	OLASZFALU	Olaszfalu ♀	XII. s.	C.	S. Trinitatis (?)				
259.		Pere ♂	XI. s.	G.					
	OROSZKŐ, vide Tihany								
	OSZLOP, vide Bakonyoszlóp								
260.	ÖCS	Öcs		AGH.					
	ÖRS, vide Badacsonytomaj, Alsóors,								
	Kövágóör, Felsőör								
	ÖRSKÁL, vide Badacsonytomaj, Kövágóör								
261.	ÖRVENYES	Örvényes ♂	XIII. s.	AC.	Emericus dux	♂	8,00 x 6,00	1,33	-30° 50'
262.	ÖSI	Ösi ♂ ?	a. 1188.	B.	Laurentius mart.	?			-31° 00'
263.	ÖSKÜ	Öskü ♂	XI–XII. s.	AG.	S. Crux	○			-15° 30'
264.		Felsőballa ♂		G.					

265.	ÖTVÖS, vide Dabronc PACSIHÁZA, vide Iszkáz PADRAG, vide Padragkút PADRAGKÚT	Alsóballa	o	G.					
266.		Padrag	o	XIII. s.	FG.	Michael archang.	?	9,65 x 7,15	1,34
267.		Lőrinte	o	XII–XIII. s.	G.	Martinus ep.			
268.		Csékút	o	XV. s.	G.				
	PALOTA, vide Várpalota								
269.	PALOZNAK	Paloznak	o	XIII. s.	ABG.	Andreas ap.	~	8,60 x 5,63	1,52 –30°50'
270.	PAPKESZI	Papkeszi	q		B.				
271.		Szentmártonföldre, Sár,							
		Malomsár	q		AEH.	Omnes Sancti			
272.		Rostás	q		D.				
	PAPSOKA, vide Balatonfüred								
	PATONA, vide Lovászipatona								
	PÁH, vide Alsópáhok, Felsőpáhok, Hévíz								
	PÁLFALVA, vide Káptalanfa								
275.	PÁPA	Pápa	q	c. 1225.	A.	Stephanus mart.			
274.		Pápa, conv. OFM	□	1454.	G.	Ladislaus rex			
275.		Semlér	q		G.				
276.		Berellő, Böröllő,							
		Egyházashöröllő,							
		Négyházashöröllő	q		H.				
277.		Bellérszeg	q		G.	B. Maria V.			
278.		Pápa	q		–	Michael archang.			
279.	PÁPAKOVÁCSI	Kovácsi	q		H.				
280.	PÁPASALAMON	Egyházash-Salamon	q		DG.				
	PÁPANYÖGÉR, vide Vanyola								
281.	PÁPATESZÉR,	Teszér	q		A.				
	PERE, vide Olaszfalu								
	PERECSKE, vide Bakonypölöske								
	PEREMARTON, vide Berhida								
	PESZE, vide Felsőörs								
	PETEND, vide Vigántpetend								
282.	PÉCSÉLY	Nagypécsely (I)	q	XIII. s.	BG.	Petrus ap.	⌞	5,70 x 5,50	1,04
		(II)		XIV. s.			⌞	10,2 x 5,50	1,85
283.		Kispécsely	q		CGH.				
	PÉT, vide Várpalota								
	PÉTERD, vide Bakonypéterd								
	PODÁR, vide Dáka								
	POGÁNYENYERE, vide Óhíd								
	POK–ISZKÁZ, vide Iszkáz								
	POLÁNY, vide Magyarpolány								
	PONYVÁD, vide Malomsok								
	PÓRFAJSZ, vide Veszprémfajsz								
	PÓRSZALÓK, Nemesszalók								
	POTVÁSÁRA, vide Litér								
284.	PORVA	Porva	q	XII. s.	C.	Emericus dux			
285.		Porva, mon. OSPPH.	□	1409.	G.	Emericus dux	X		
	PÖLÖSKE, vide Bakonypölöske								

	PRÁGA, vide Sümegprága												
	PRINCS, vide Kisgörbő												
286.	PULA	Pula	♀			G.							
287.		Tálad, mon. OSPPH.	□+	a. 1324.		G.	Elisabeth vid.	┌	15,40 x 8,20	1,88	-14°05'		
288.	PUSZTAMISKE	Miske	♀			H.							
289.	PÜSPÖKUZZA, vide Lesenceistvánd	Repesoka	♀			B.							
	RAPOSKA												
	RÁSKÓ, vide Taliándörögd												
	RÁTÓT, vide Gyulafirátót												
	RENDEK, Ajkarendek, Csabrendek												
	RENDES, Balatonrendes												
	REPESOKA, Raposka												
290.	REZI	Rezi	♂	XIII–XIV. s.		G.							
	RÉT, vide Várpalota												
291.	RÉVFULÖP	Fülöp, Császa	♂	XIII. s.		CG		┌	8,63 x 5,91	1,46	±0°00'		
292.	RIGÁCS	Rigács	♀			H.							
293.	ROMÁND	Románd	♂			D.							
	ROMLOTTEGYHÁZ, vide Szentkirályszabadja												
	ROSTÁS, vide Papkeszi												
	RUTEGYHÁZA, vide Szentkirályszabadja												
	SALAMON, vide Pápasalamon												
	SABAR, vide Káptalantóti												
294.	SALFÖLD	Salföld	♂ ?	XIV. s. ?		G.	Matthaeus ev.	┌	15,73 x 7,05	2,23	-15°30'		
295.		Salköveskút	♀			G.							
296.		Köveskút, mon. OSPPH. (I.)	□+	1250–63. c. 1480.		G.	Maria Magdalena	?	9,40 x 5,90	1,59	-16°48'		
		(II)						⋈					
	SALKÖVESKUT, vide Salföld												
	SARVALY, vide Sümeg												
	SÁG, vide Balatonakali, Bakonyság, Sikátor												
	SÁGDÖRGICSE, vide Balatonakali												
	SÁR, vide Papkeszi												
	SÁROSBODORFALVA, vide Bodorfa												
	SÁROSD, vide Szentimrefalva												
	SÁROSFŐ, vide Káptalanfa												
	SÁROSTELEK, vide Káptalanfa												
	SÁRSZEG, vide Veszprém												
	SÁSDI, vide Köveskál												
	SÁSDIKÁL, vide Köveskál												
297.	SÁSKA	Sáska	♂										
298.		Bakonyszentjakab, mon. OSPPH.	□+	XIII. s.		G.	Emericus dux	┌	7,70 x 3,10	1,22	-5°00'		
299.		Dabas	♂	1250–63. XIII. s.		G.	Jacobus ap.	┌	11,38 x 5,35 10,50 x 6,60	2,13 1,59	+11°15'		
300.	SEGVÁR, vide Bánd												
	SEMLÉR, vide Pápa												
	SIKÁTOR	Ság	♀			DE.							
	SIMONKESZŐ, vide Egyházaskesző												
	SISKE, vide Balatonfüred												
301.	SÓLY	Betereg, Soly	♂			AB.	Stephanus mart.	┌	9,40 x 5,50	1,70	-18°00'		
	SOMLÓ, vide Somlóvásárhely			XIII. s.									
302.	SOMLÓJENŐ	Kisjenő	♂			E.	Nicolaus ep.						

303.	SOMLÓSZŐLŐS	Nagyszőlős (I)	♂	XIII. s.	AC.	Georgius mart.	~?	8,50 x 5,80	1,47	-28°06'
		(II)	♀	XIV. s.	F.	Margareta vid.	~	19,60 x 5,80	3,38	
304.	SOMLÓVÁSÁRHELY	Apácasomló	♀		F.	Lambertus ap.				
305.		Torna, mon. OSB.	♂	XI. s.	—	Margarita vid.	?	8,60 x 5,00	1,72	
306.		Somló (?)	♂	XIII. s.	—					
307.		Lovas	♀		A.					
308.	SOMLÓVECSE	Vecse	♀		D.					
	SÓSTÓKÁL, vide Köveskál									
309.	SÚMEG	Súmeg	♀		B.	Petrus ap.				
310.		Erek	♀	XI–XII. s.	B.			6,70 x 5,40	1,24	
311.		Sarvaly (I)	♂	XII. s.	—		~			
		(II)	♂	XIII. s.			~			
312.		Urbél	♂	XIII. s.	B.	Nicolaus ep.	?	30,00 x 10,00	3,00	
313.	SÚMEGCSEHI	Csehi	♀		B.					
314.	SÚMEGPRÁGA	Prága	♂		B.		~?			
	SÚRÚDOMB, vide Hegymagas									
	SYD, vide Szerecseny									
	SZARKADÖRGICSE, vide Kisdörgicse									
	SZÁNTÓ, vide Zalaszántó									
	SZÁRBERÉNY, vide Vörösberény									
	SZENTANDRÁSPÁH, vide Hévíz									
315.	SZENTANTALFA	Szentantalfa	♀	XIII. s.	BH.	Antonius abb.				
316.		Tagyon	♀		ABG.	B. Maria V.				
	SZENTBENEDEK, vide Szentbékál									
	SZENTBERECK, vide Balatoncsicsó									
317.	SZENTBÉKÁLLA	Szentbenedekkálla	♀		AB.	Benedictus abb.				
318.		Töttöskál	♂	XIII. s.	G.		~	9,00 x 4,95	1,82	
319.		Szentvidkál	♂ ?		AG.	Vitus et Modestus	?			
	SZENTERZSÉBET, vide Mihályfa									
	SZENTFERENC, vide Gyulakeszi									
320.	SZENTGÁL	Szentgál	♂		AH.	B. Maria V.,				
	SZENTGYÖRGY, vide Nemeshany									
321.	SZENTGYÖRGYVÁR	Szentgyörgyvár	♀		G.	Georgius mart.				
322.		Mánd, Mándhida	♀		G.					
	SZENTILONA, vide Nagyvázsöny									
	SZENTIMRE, vide Szentimrefalva									
323.	SZENTIMREFALVA	Sárosd, Szentimre,								
		Szentimresárosa	♂ ?		—	Emericus dux				
	SZENTIMRESÁROSA, vide Szentimrefalva									
	SZENTISTVÁN, vide Herend, Királyszenztiván									
	SZENTISTVÁNCSAB, vide Csabrendek									
	SZENTIVÁN, vide Balatonederics, Bakonyszentiván									
	SZENTIVÁNFALVA, vide Veszprém									
	SZENTJAKAB, vide Sáska									
324.	SZENTJAKABFA	Nivegyszentjakab,	♂	XIII. s.	A.	Jacobus ap.	~	9,90 x 5,45	1,82	-25°30'
		Szentjakabfalva	♂	XII. s.	—	Blasius ep.	~	6,40 x 5,20	1,23	-45°00'
325.		Szentbalázs (I)	♂	XIII. s.			~	8,10 x 7,25	1,12	
		(II)	♂	XIII. s.	BH.		~			-23°55'
326.	SZENTKIRÁLY, vide Bakonyszentkirály	Herend	♂							
	SZENTKIRÁLYKESZI, vide Gyepűkaján									

327.	SZENTKIRÁLYSZABADJA	Szentkirályszabadja	♂	XIII. s.	H.	Stephanus rex	~	12,90 x 7,50	1,72	-14° 10'
328.		Szentkirályszabadja	♀	XIII. s.	H.	S. Crux				
329.		Romlottedyház, Rutegyház (?)	♀		-					
	SZENTLÁSZLÓ, vide Bakonyszentlászló, Kővágóórs									
	SZENTLÁSZLÓÓRS, vide Kővágóórs									
	SZENTLÉLEKUZSA, vide Lesenceistvánd									
	SZENTMÁRK, vide Márkó									
	SZENTMÁRTON, vide Devecser, Doba, Keszthely, Mihályfa									
	SZENTMÁRTONFÖLDE, vide Küngös, Papkeszi									
	SZENTMIKLÓS, vide Keszthely, Tapolca									
	SZENTMIKLÓSDÖRGICSE, vide Kisdörgicse									
	SZENTMIKLÓSKUT, vide Vállus									
	SZENTMIKLÓSSZEG, vide Veszprém									
	SZENTPÁLFALVA, vide Káptalanfa									
	SZENTPÉTER, vide Kemenesszentpéter, Monostorapáti									
	SZENTPÉTERDÖRGICSE, vide Dörgicse									
	SZENTPÉTERFALVA, vide Kemenesszentpéter									
	SZENTTAMÁSFALVA, vide Veszprém									
	SZENTVIDKÁL, vide Szentbékállya									
	SZEPEZD, vide Balatonszepezd									
330.	SZERECSENY	Szerecseny, Syd	♂		G.					
	SZÉK, vide Devecser									
331.	SZIGLIGET	Szigliget	♀	XIII. s.	CG.	Omnes Sancti	~	9,80 x 6,50	1,51	-17° 00'
332.		Ujfalva, Avas	♂	XIII. s.	BE.		~	6,25 x 4,90	1,28	+35° 00''
333.	SZŐC	Szóc	♂		BG.	Franciscus (?)				
	SZÖLLŐSÖRS, vide Badacsonytomaj									
	SZŐLŐS, vide Balatonszőlős, Kisszőlős, Somlósztőlős,									
	Vindornyasztőlős									
	SZÖRCSÖK, vide Borszöröcsög, Karakószöröcsög									
	TAGYON, vide Szentantalfa									
334.	TAKÁCSI	Felsőtakácsi	♀		H.					
335.		Kápolnás, Egyházas,	♀		H.					
336.	TALIÁNDÖRÖGD	Felsődörög (I)	♂	XII. s.	GH.	Andreas ap.	~	8,20 x 6,10	1,34	-19° 46'
		(II)		XIV. s.			~	23,10 x 10,50	2,20	-19° 16'
337.		Alsódörög	♂	XIII. s.	G.	B. Maria V.	?	9,50 x 6,50	1,46	-14° 05'
	TAMÁSI, vide Bakonytamási									
338.	TAPOLCA	Tapolca	♂		AC.	B. Maria V.	X			±0° 00'
339.		Szentmiklós	♀		AC.	Nicolaus ep.				
340.		(ismeretlen)	♀		E.					
341.	TAPOLCAFŐ	Tapolcafő	♀		DH.					
	TÁLOD, vide Pula									
	TÁRKÁNY, vide Csabrendek									
	TESZÉR, vide Pápateszér									
	TEVEL, vide Nagytevel									
342.	TÉS	Nagy-, Egyházas,	♀		G.	B. Maria V.				
343.	TIHANY	Apáti	♂	XIII. s.	C.		~	7,90 x 5,50	1,44	-31° 00'
344.		Újlak, Kistihany	♂	XIII. s.	C.	Andreas ap. (?)	~	4,20 x 4,20	1,00	-54° 00'
345.		Tihany, mon. OSB.	□	1055.	A.	B. Maria V.,	~			-19° 00'
346.		Oroszkő, erem.	□+	1047-55.	A.	Nicolaus ep.	-			

	TIKOL, vide Várpalota								
	TIMA, vide Mihályháza								
	TOMAJ, vide Badacsonytomaj, Cserszeztomaj, Lesencetomaj								
	TORNA, vide Apácatorna, Somlóvásárhely, Tüskevár								
	TÓTDÖRÖGD, vide Zalahaláp								
	TÓTI, vide Káptalantóti								
347.	TÓTVÁZSONY	Vázsony	♂ ?	XIII. s.	G. Wenceslaus	?	14,80 x 8,00	1,85	-112° 30'
348.		Billege	♀		G. Johannes Bapt.				
349.		Csatár	♂		H. Gotthardus ep.				
	TÖRDEMÉC, vide Malomsok								
	TÖRDEMIC, vide Badacsonytördemic								
	TÖREK, vide Nemesvita								
	TÖTTÖSISZKÁZ, vide Iszkáz								
	TÖTTÖSKÁL, vide Szentbékál								
	TÖTTÖSKÜNGÖS, vide Csajág								
350.	TÜSKEVÁR	Nagyjenő, Torna	□	c. 1310.	D. Maria Magdalena	X	20,50 x 11,50	1,78	
	UDVARI, vide Balatonudvari								
	UDVARNOKTOMAJ, vide Badacsonytomaj								
	UG, vide Borszörcsög								
351.	UGOD	Ugod	♀		G.				
352.	UKK	Ukk	♂		G.				
353.		Mindszent	♂	XIII. s.	G. Omnes Sancti	⌒	12,00 x 6,00	2,00	
	ÚJFALU, vide Szigliget								
	ÚJLAK, vide Tihany								
	UKKGYÖMÖRŐ, vide Zalagyömörő								
	UKKMINDSZENT, vide Ukk								
	ÚRBÉL, vide Sümeg								
354.	ÚRKÚT	Kabtelek, Kab, Kapegyháza	♀		D.				
	UZSA, vide Lesenceistvánd								
	ÜLLŐFALVA, vide Nagypirit								
	VANYOLA, vide Vilonya								
355.	VANYOLA	Vanyola	♀		AE.				
356.		Pápanyögér	♀		A.				
	VARÁNY, vide Veszprémvarsány								
357.	VASZAR	Vaszar	♂		D.				
	VAT, vide Külsővat								
358.	VÁLLUS	Vállus	♂ ?		CG.				
359.		Szentmiklóskút mon. OSPPH.	♂ ? □+	XIV. s.	—	Nicolaus ep.	⌒		+11° 14'
	VÁRALJA, vide Bánd								
	VÁRALMÁD, vide Monostorapáti								
	VÁRAS-VÁZSONY, vide Nagyvázsóny								
	VÁRNÉPEKARMACS, vide Karmacs								
360.	VÁROSLÓD	Lövöld	♀	XIII. s.	AC.				
361.		Lövöld, mon.	□	1347.	A.	Michael archang.			-5° 00'
362.	VÁRPALOTA	Palota	♀		G.	B. Maria V. (?)			
363.		Palota, conv. OFM	□+	1440-45.	G.				
364.		Inota, Molnus-Inota	♂	XIII. s.	EH.		10,15 x 7,10	1,42	
365.		Pét	♀	XIII. s.	BD.	Johannes Bapt.	⌒		-36° 10'

366.		Rét	♀		—	∟ ?				
367.		Tikol	♂	XIII. s.	DG.	?	10,10 x 5,05	2,00	—3°42'	
368.	VÁRVÖLGY	Zsid, Alsózsíd (I) (II)	♂	XIII. s. XV. s.	AG. G.	∟				
369.	VÁSÁRHELY, vide Kisvásárhely, Somlóvásárhely VÁSZOLY VÁTKA, vide Zalasántó VÁZSONY, vide Nagyvázsony, Tótvázsony VECSE, vide Somlóvecse VEIM, vide Nagyesztergár VESZPRÉM	Vászoly	♂	XII–XIII. s.	BC. S. Crux					
370.		Veszprém, eccl. ep.	⊠	XI–XV. s.	AB. Michael archang.	∟				–38°00'
371.		Veszprém, praep. minor	⊠		B. Omnes Sancti	○				+ 1°00'
372.		Veszprém, praep. major (I.) – ! (II)	⊠+	XI. s. XIII. s.	B. Georgius mart.					
373.		Veszprémvölgy, mon.	⊠+	X–XI. s.	A. B. Maria V.	⊠				–35°00'
374.		Veszprém	±	XI–XIII. s.	AB. G. Margarita vid.	∟				–29°40'
375.		Margitszeg	♀		F. Catharina virg.	∟	16,00 x 7,55	2,12	–28°00'	
376.		Katalinszeg	±		F. Catharina virg.	∟				
377.		Katalinszeg, mon. OP (I.) – ! (II)		XIII. s. XV. s.		∟				
378.		Sárszeg	±		B. B. Maria V.					
379.		Szenttamásfalva	♀		— Thomas ap.					
380.		Szentivánfalva	♀		— Johannes Bapt.	∟	11,20 x 7,80	1,44	–19°38'	
381.		Szentmiklósszeg (I) (II)	♂	XIII. s. XV. s.	B. Nicolaus ep.	∟				
382.		Veszprém	±		— Elisabeth vid.					
383.		Jutas	♀		BH.					
384.	VESZPRÉMFÁJSZ	Pórfajsz	♂	XI–XII. s.	A. Walburga virg.					
385.	VESZPRÉMVARSÁNY	Varsány	♂	XI–XII. s.	E. Adalbertus ep.					
386.		Keresztúr, Fény	♀	XII. s.	AE. S. Crux					
387.	VID VIGÁNT, vide Vigántpetend	Vid, Vild	♂ ?		H. Vitus–Modestus					
388.	VIGÁNTPETEND	Vigánt	♂		BH. Johannes Bapt.					
389.		Petend	♀		G.					
390.	VILD, vide Vid									
391.	VILONYA	Vonyola, Vanyola	♂	XIII. s.	D. Petrus ap.	∟	12,50 x 7,00	1,78	–25°20'	
392.	VINÁR	Vinár	♀		EG.					
393.	VINDORNYAFOK	Fok	♂		—					
393.	VINDORNYALAK	Lak, Hertelendilaka	♀		H.					
394.	VINDORNYAKERESZTÚR, vide Karmacs VINDORNYASZŐLŐS	Szőlős (I) (II)	♂	XIII. s. XV. s.	AG. Georgius mart.	?	9,00 x 6,00 12,00 x 6,00	1,50 2,00	±0°00'	
395.	VINYOLA, vide Vilonya VITA, vide Nemesvita VONYARC, vide Vonyarcvashegy									
395.	VONYARCVASHEGY	Vonyarc, Babucsa	♂	XII. s.	H. Michael archang.	?	8,50 x 5,60	1,51		
396.	VÖRÖSBERÉNY	Szárberény (I) (II)	♂	XI. s. XIII. s.	F. Martinus ep.	∟	9,20 x 4,10 15,50 x 7,90	2,24 1,96	–18°43'	
397.	VÖRÖSTÓ	Vöröstó	♂ ?	XIV. s.	CG. Cosmas et Damianus mart.	∟	15,0 x 10,10	1,50	–21°03'	
398.	ZALAGYÖMÖRŐ	Ukk-, Káplomás,	♀		H.					
399.	ZALAHALÁP	Haláp	♀	XII–XIII. s.	G. B. Maria V.					

400.	ZALASZÁNTÓ	Tótdörög	♀	XIII. s.	H.	S. Salvator			
401.		Szántó (I)	♂	XI. s.	ABG.	Cosmas et Damianus	~	6,00 x 4,10	-1°30'
		(II)		XIII. s.			~	6,00 x 5,10	1,18
		(III)		XV. s.			X	13,00 x 5,10	2,54
402.		Szántó	♂		ABG.				
403.		Kovácsi	♀	XIV-XV. s.	G.	Jacobus ap.			
404.		Hidegkút	♀		G.				
405.		Vátka	♀	XI-XII. s.	BG.	S. Crux	~	7,70 x 4,90	1,57
406.	ZALAVÁR	Zalavár	♀		AB.				
407.		Zalavár	♀	XI. s.	A.				
408.		Zalavár	♀	XI. s.	A.	B. Maria V.	~	12,50 x 10,50	1,19
409.		Zalavár, mon. OSB.	♂+	XI. s.	AB.	Hadrianus	~	6,70 x 5,50	1,22
410.		Hidvég	♀	XIII. s.	G.	Jacobus ap.	~	16,10 x 7,60	2,12
411.	ZÁNKA	Zánka	♂	XIII. s.	BG.	Stephanus rex	~	7,90 x 5,00	1,58
412.	ZIRC	Zirc	♀	XI. s.	A.		~	14,30 x 9,00	1,58
413.		Zirc, mon. O. Cist.	♂+	1182.	AB.	B. Maria V.	~	42,00 x 21,00	2,00
414.		Akol	♀		B.		~		± 0°00'
	ZSID, vide Várvölgy								

